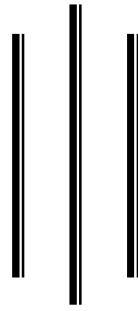
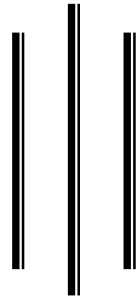


# बाजुराली नेपालीको रूपवैज्ञानिक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र  
सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको  
स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं  
पत्रको प्रयोजनका लागि  
प्रस्तुत



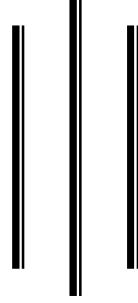
## शोधपत्र



## शोधार्थी

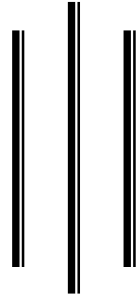
गोपालप्रसाद जोशी  
नेपाली केन्द्रीय विभाग  
त्रिभुवन विश्वविद्यालय  
कीर्तिपुर  
२०६९

# बाजुराली नेपालीको रूपवैज्ञानिक अध्ययन



त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र  
सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको  
स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं  
पत्रको प्रयोजनका लागि  
प्रस्तुत

## शोधपत्र



## शोधार्थी

गोपालप्रसाद जोशी  
नेपाली केन्द्रीय विभाग  
त्रिभुवन विश्वविद्यालय  
कीर्तिपुर  
२०६९

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र  
सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली एम.ए. दोस्रो वर्षका विद्यार्थी श्री गोपालप्रसाद जोशीले “बाजुराली नेपालीको रूपवैज्ञानिक अध्ययन” शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६९/०५/३१

.....  
प्रा.डा.देवीप्रसाद गौतम  
नेपाली केन्द्रीय विभाग त्रिभुवन  
विश्वविद्यालय कीर्तिपुर

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र  
सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत विश्वविद्यालय क्याम्पसका छात्र श्री गोपालप्रसाद जोशीले त्रि.वि. स्नातकोत्तर तह (एम.ए) मा नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि गर्नु भएको “बाजुराली नेपालीको रूपवैज्ञानिक अध्ययन” शीर्षकको शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

शोधनिर्देशक तथा विभागीय प्रमुख, प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम .....

बाह्य परीक्षक, प्रा. मोहनराज शर्मा .....

मिति २०६९/०५/३१

## कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले मेरा आदरणीय गुरु विभागीय प्रमुख प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम ज्यूको प्राज्ञिक निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । उहाँले आफ्नो अति व्यस्त समयका बावजुद पनि मलाई समुचित मार्गनिर्देशन र कहिल्यै भुल्न नसकिने सहयोग गर्नुभएकोमा म उहाँको गुणको सदा ऋणी रहने छु ।

प्रस्तुत शीर्षकमा अनुसन्धान गर्न स्वीकृति प्रदान गरी शोधपत्र लेख्ने अवसर प्रदान गर्नुहुने नेपाली केन्द्रीय विभागप्रति म कृतज्ञ छु । शोधपत्रको तयारीको सिलसिलामा सहयोग गर्ने केन्द्रीय पुस्तकालय (कीर्तिपुर) परिवारप्रति आभार व्यक्त गर्नु मैले आफ्नो कर्तव्य सम्भकेको छु ।

पारिवारिक समस्याको प्रवाहसँगै मेरो अध्ययनको प्रारम्भदेखि आफ्नो जीवनको अन्तिम क्षणसम्म निरन्तर रूपमा प्रेम, प्रेरणा हौसला र अवसर प्रदान गर्नुहुने मेरा पूज्य पिता प्रभुनाथ जोशी र माता गङ्गादेवी जोशी प्रति चिरऋणी छु । यसका साथै अनुसन्धान कार्यका लागि चाहिने आवश्यक सल्लाह र आर्थिक सहयोग गरिदिनु हुने लक्ष्मीराज पण्डित, बलवान बोहरालाई धन्यवाद नदिएमा ठुलो भूल हुनेछ भने सामग्री सङ्कलनमा अत्यधिक सहयोग गर्नुहुने हर्क बहादुर खडायत तथा कम्प्युटरमा सहयोग गर्नुहुने साथी दिपकराज अवस्थी र भानिज देवराज उपाध्यायलाई पनि धन्यवाद नदिइ रहन सकिन्न यसको अतिरिक्त सम्पूर्ण पारिवारिक समस्याको श्रेय लिई मलाई यो अवस्थामा ल्याई पुऱ्याउने प्रिय जीवनसँगिनी मोतीदेवी जोशीलाई त जति स्नेह र धन्यवाद दिए पनि कमै हुनेछ ।

शोधपत्रलाई यसरी मूर्तरूप दिने क्रममा विभिन्न तवरले सहयोग गर्नुहुने भाइ बसन्तराज जोशी, धुवराज जोशी, विश्वराज जोशी, प्रभुराज जोशीका साथै लिखित तथा मौखिक रूपमा सामग्री उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने बाजुरावासीप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । साथै यस शोधपत्रलाई शुद्धसँग टड्कण गरिदिने इलाम कम्प्युनिकेशन सेन्टर कीर्तिपुरका टी.एन् दुलाल लाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

शोधार्थी

गोपालप्रसाद जोशी

नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर

मिति २०६९/०५/३१

## सङ्क्षिप्त शब्दसूची

ई.	ईस्वी/इसाको
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
डा.	डाक्टर
ते.सं.	तेस्रो संस्करण
तृ.पु.	तृतीय पुरुष
दो.सं.	दोस्रो संस्करण
द्वि.पु.	द्वितीय पुरुष
पु.	पुलिङ्ग
प्र.पु.	प्रथम पुरुष
प्रा.	प्राध्यापक
पृ.	पृष्ठ
वि.सं.	विक्रम संवत्
सा.आ.	सामान्य आदर

## चिह्नसूची

( , )	अल्पविराम
( । )	पूर्णविराम
( ? )	प्रश्नवाचक
( ! )	विस्मयादिबोधक
( / )	तिर्यक/अथवा
( ‘ ’ )	स्तरीय नेपालीमा अर्थ
( + )	जोड चिह्न
( )	कोष्ठक चिह्न
( / / )	उच्चारण

## विषयसूची

	पेज नं.
<b>पहिलो परिच्छेद “शोध परिचय”</b>	<b>१-७</b>
१.१ विषय प्रवेश	१
१.२ शोधशीर्षक	२
१.३ शोधप्रयोजन	२
१.४ समस्याकथन	३
१.५ शोधको उद्देश्य	३
१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा	३
१.७ अध्ययनको औचित्य, महत्व र उपयोगिता	६
१.८. शोधकार्यको सीमाङ्कन	६
१.८.१ भौगोलिक आधारमा सीमाङ्कन	६
१.८.२ विषयगत आधारमा सीमाङ्कन	६
१.९ सामग्री सङ्कलन विधि	७
१.१० शोधपत्रको रूपरेखा	७
<b>दोस्रो परिच्छेद “बाजुराली नेपालीको शब्दरचना”</b>	<b>८-३३</b>
२.१ उपसर्गद्वारा शब्दनिर्माण	८
२.२ परसर्ग/प्रत्ययद्वारा शब्दनिर्माण	१०
२.२.१ कृत्प्रत्ययद्वारा शब्दनिर्माण	११
२.२.२ तद्धितप्रत्ययद्वारा शब्दनिर्माण	१७
२.३ समासद्वारा शब्दनिर्माण	२३
२.३.१ तत्पुरुष समासद्वारा शब्दनिर्माण	२३
२.३.२ कर्मधारय समासद्वारा शब्दनिर्माण	२५
२.३.३ द्विगु समासद्वारा शब्दनिर्माण	२६
२.३.४ अव्ययीभाव समासद्वारा शब्दनिर्माण	२७
२.३.५ द्वन्द्व समासद्वारा शब्दनिर्माण	२८
२.३.६ बहुव्रीहि समासद्वारा शब्दनिर्माण	२९
२.४ द्वित्वद्वारा शब्दनिर्माण	३०



२.४.१ पूर्णद्वित्व	३१
२.४.२ आंशिक द्वित्व	३२
२.४.३ आपरिवर्तित द्वित्व	३२
<b>तेस्रो परिच्छेद “बाजुराली नेपालीमा रूपायन”</b>	<b>३४-८४</b>
३.१ शब्दवर्ग र रूपायन	३४
३.१.१ विकारी शब्द	३४
३.१.२ अविकारी शब्द	३४
३.२ नामको रूपायन	३४
३.२.१ लिङ्गका आधारमा नाम	३५
३.२.१.१ विशेषण र विशेष्यका बीचको सङ्गति	३५
३.२.१.१.१ मानवीय नामका साथ विशेषणको सङ्गति	३५
३.२.१.१.२ मानवेतर नामका साथ विशेषणको सङ्गति	३५
३.२.१.२ उद्देश्य र विधेयका बीचको सङ्गति	३६
३.२.२ वचनका आधारमा नाम	३६
३.२.२.१ ओकारान्त नाममा वचन	३७
३.२.२ ओकारान्त इतर नाममा वचन	३७
३.२.२.३ आदरार्थी नाममा वचन	३८
३.२.३ आदरका आधारमा नाम	३८
३.२.३.१ ओकारान्त नाममा आदर	३८
३.२.३.२ अन्य नाममा आदर	३९
३.२.३.२.१ विशेषण र विशेष्यको सङ्गति	३९
३.२.३.२.२ उद्देश्य र विधेय बीचको सङ्गति	४०
३.२.४ कारकका आधारमा नाम	४०
३.२.४.१ .रूपरचना	४१
३.२.४.२ विभक्तिको योग	४१
३.३ सर्वनामको रूपायन	४२
३.३.१ वचनका आधारमा सर्वनाम	४३
३.३.१.१ पुरूषवाचक सर्वनाम	४३
३.३.१.२ सम्बन्धवाचक सर्वनाम	४३

३.३.१.३ प्रश्नवाचक सर्वनाम	४४
३.३.१.४ आत्मवाचक सर्वनाम	४५
३.३.२ पुरुषका आधारमा सर्वनाम	४५
३.३.३ आदरका आधारमा सर्वनाम	४६
३.३.४ कारकका आधारमा सर्वनाम	४८
३.४ विशेषणको रूपायन	४९
३.४.१ लिङ्गका आधारमा विशेषण	४९
३.४.२ वचनका आधारमा विशेषण	५०
३.४.३ आदरका आधारमा विशेषण	५१
३.४.४ कारकका आधारमा विशेषण	५२
३.५ क्रियापदको रूपायन	५२
३.५.१ क्रियापदको सामान्य परिचय	५२
३.५.२ कालका आधारमा क्रिया	५४
३.५.२.१ भूतकाल	५४
३.५.२.२ अभूतकाल	५५
३.५.२.२.१ वर्तमानकाल	५५
३.५.२.२.२ भविष्यत्काल	५७
३.५.२.३ कालव्यतिक्रम	५८
३.६ पक्षको रूपायन	५९
३.६.१ सामान्य पक्ष	५९
३.६.१.१ सामान्य भूत	५९
३.६.१.२ सामान्य वर्तमान	६०
३.६.१.३ सामान्य भविष्यत्	६१
३.६.२ अपूर्ण पक्ष	६२
३.६.२.१ अपूर्ण भूत	६३
३.६.२.२ अपूर्ण वर्तमान	६४
३.६.२.३ अपूर्ण भविष्यत्	६५
३.६.३ पूर्ण पक्ष	६७
३.६.३.१ पूर्ण भूत	६७
३.६.३.२ पूर्ण वर्तमान	६८

३.६.३.३ पूर्ण भविष्यत्	६९
३.६.४ अज्ञात पक्ष	७०
३.६.५ अभ्यस्त पक्ष	७१
३.७ भाव	७३
३.७.१ निश्चयार्थक भाव	७३
३.७.२ इच्छार्थक भाव	७४
३.७.३ सम्भावनार्थक भाव	७४
३.७.४ संकेतार्थक भाव	७५
३.७.५ आज्ञार्थक भाव	७६
३.८ अकरण	७६
३.९ क्रियाविशेषण	७८
३.९.१ स्थानवाचक	७८
३.९.२ समयवाचक	७८
३.९.३ परिमाणवाचक	७९
३.९.४ रीतिवाचक	७९
३.९.५ कारणवाचक	७९
३.९.० नामयोगी	८०
३.९.१ संयोजक	८२
३.९.२ निपात	८३
३.९.३ विस्मायादिवोधक	८३

चौथो परिच्छेद “उपसंहार”(निष्कर्ष)

८५-९१

सन्दर्भसूची

९२-९४

परिशिष्टहरू

परिशिष्ट-एक (शब्दभण्डार)

परिशिष्ट-दुई ( अनूदित सामग्री)

पहिलो परिच्छेद

## शोधपरिचय

### १.१ विषय प्रवेश

सुदूरपश्चिमाञ्चल विकासक्षेत्रको सेती अञ्चलभित्र पर्ने बाजुरा जिल्ला क्षेत्रफल तथा जनसंख्याको दृष्टिकोणले एउटै क्षेत्र भए पनि भौगोलिक विविधताको दृष्टिले १ निर्वाचन क्षेत्र ९ ओटा इलाका र २७ ओटा गाउँ विकास समितिमा विभाजन गरिएको छ। उत्तरमा हुम्ला, दक्षिणमा अछाम, पश्चिममा बझाङ, पूर्वमा कालिकोट र मुगुजस्ता जिल्लाद्वारा घेरिएको बाजुरा जिल्लाको सीमाङ्कनलाई हेर्दा कर्णाली अञ्चलका हुम्ला, मुगु, जुम्ला र कालिकोट जिल्लाहरू भन्दा पश्चिम, बझाङ जिल्लाभन्दा पूर्व, हुम्लाभन्दा दक्षिण र जुम्ला, कालिकोट, अछाम र डोटी जिल्ला भन्दा उत्तरमा अवस्थित छ। सेती अञ्चलभित्र पर्ने पाँचओटा जिल्लाहरूमध्ये सबैभन्दा कम जनसंख्या भएको बाजुरा जिल्लाको क्षेत्रफल १५८९ वर्ग कि.मि. छ। भौगोलिक दृष्टिले हिमाली र पहाडी भागमा अवस्थित बाजुरा जिल्लामा बाह्रै महिना हिउँ रहिरहने वडीमालिकाजस्ता उच्च हिमालदेखि कहिलेकाहीँ मात्र हिउँ पर्ने पहाडी भाग पनि यस जिल्लामा रहेका छन्। शुद्ध हिमालको हिउँ पग्लेर बहने बुढीगङ्गाजस्ता नदीनालाहरू प्रशस्तै रहेको बाजुरा जिल्लाको वनजङ्गलमा लालिगुराँस जस्ता फुल फुले बोटविरुवाहरूदेखि लिएर विभिन्न प्रकारका जडिवुटि समेत पाइन्छन्। क्षेत्रगत हिसाबले स्थानीय जनताले तल्लो, बीचको र माथिल्लो गरी तीनक्षेत्रमा विभाजन गरेर चिन्ने गरेको पाइन्छ। माथिल्लो क्षेत्रलाई कोल्टी, बीचको क्षेत्रलाई वर्तमान सदरमुकाम मार्तडी र तल्लो क्षेत्रलाई पुरानो सदरमुकाम टाँटे भनिन्छ।

बाजुरा जिल्लाको नामकरणका विषयमा विभिन्न मतमतान्तर रहेका छन् जसमध्ये **बार्जुगाड** नामक खोलाको नामबाट, अभय मल्लको ताम्रपत्रमा **बार्जु** भन्ने स्थानको उल्लेख भएको यहीँ शब्दको अपभ्रंशबाट, पूर्णप्रकाश नेपाल 'यात्री'का अनुसार **प्राचीन बार्जुको घर्षणगतिबाट** तथा बार्जुकोटको शीर्षमा बाजलाई जालमापारि समात्ने **बाजधुरा** नामक टाकुराको नामबाट नामकरण गरिएको देखिन्छ। त्रिवेणी, वडीमालिका, नाटेश्वरी, बुढीनन्दा खप्तड आदि जस्ता अनेक दर्शनीय स्थल र मन्दिरहरू रहेको बाजुरा जिल्लाको कुल जनसंख्या २०६८ सालको प्रारम्भिक जनगणना अनुसार १०३,५०६ रहेको छ। यसमध्ये ६९,६१३ महिला र ६५,८९३ पुरुष रहेका छन्।

बाजुराली नेपाली सम्बन्धी विस्तृत अध्ययन हालसम्म हुन सकेको देखिदैन। भाषाशास्त्री बालकृष्ण पोखरेल, चूडामणि बन्धु, पूर्णप्रकाश नेपाल 'यात्री' व्रतराज आचार्य, यज्ञेश्वर निरौला, यमनाथ तिमल्सिना, रूपबहादुर रौले, अत्रिलाल शाह, लगायतका केही व्यक्तिहरूले बाजुराली नेपालीलाई ओरपच्छिमा भाषिकाको उपभाषिका भनेर चिनाएका छन् भने यसका केही सामान्य विशेषता पनि देखाएका छन्। रूपबहादुर रौलेले बाजुराली भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको

व्यतिरेकी विश्लेषण गरेका छन् भने मनिराम जैसीले बाजुराली भाषिकाका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन गरेका छन् ।

भाषाशास्त्रीका अनुसार बाजुराली नेपालीका केही मौलिक विशेषता, केही स्तरीय नेपालीसँग मिल्ने विशेषता र केही अन्य भाषिकासँग मिल्ने भाषिक विशेषताहरू देखिन्छन् । भाषाशास्त्रीहरूले आ-आफ्ना विचारहरू जे-जसरी राखे पनि बाजुराली नेपालीको रूपवैज्ञानिक अध्ययन विना नेपाली भाषा र भाषिकासँगको सामिप्यता र दूरता छुट्याउन सकिदैन । त्यसकारण बाजुराली नेपालीको रूपवैज्ञानिक अध्ययन गर्नु प्रस्तुत शोधपत्रको मुख्य विषय रहेको छ ।

भाषाको लघुत्तम सार्थक एकाइलाई रूप भनिन्छ । रूप लघुत्तम एकाइ भएकाले अविभाज्य हुन्छ र साना एकाइहरूमा टुक्रिदैन सबभन्दा तल्लो वा सबै भन्दा तल्लो अर्थयुक्त भाषिक एकाइ नै रूप हो । जस्तै :-

वाक्य → उपवाक्य → पदावली → पद/शब्द → रूप

भाषिक संरचनाका दृष्टिले हेर्दा रूप भाषाको अर्थरहित तर अर्थभेदक एकाइ वर्णवाट निर्मित हुन्छ भने यसले आफू भन्दा माथिल्लो एकाइ शब्दको रचना गर्छ । भाषामा एक वा एकभन्दा बढी रूपले शब्दको रचना गर्छ (शर्मा र लुइटेल्, २०६४: १२१) ।

रूपको वैज्ञानिक अध्ययन गर्ने शास्त्रलाई रूपविज्ञान भनिन्छ । रूपविज्ञानको मुख्य विभाजन दुई प्रकारको हुन्छ ।

१ शब्दरचना

२ रूपरचना

यस शोधपत्रमा बाजुराली नेपालीका यिनै शब्दरचना र रूप रचनाका बारेमा उल्लेख गरिएको छ ।

## १.२ शोधशीर्षक

प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षक बाजुराली नेपालीको रूपवैज्ञानिक अध्ययन रहेको छ ।

## १.३ शोधप्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको नेपाली विषयको दशौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गरिएको छ ।

## १.४ समस्याकथन

बाजुराली नेपाली, नेपाली भाषाको क्षेत्रीय भेद हो । यो भाषिका अहिलेसम्म लोक साहित्यमा मात्र सीमित रही साहित्यका अन्य पक्षमा प्रयोग भएको पाइँदैन । त्यसकारण अन्य प्रचलित भाषिका समान प्रयोगमा ल्याउन र लोपोन्मुख अवस्थाबाट स्थायित्व कायम राख्न यस भाषिकामा विभिन्न कार्य गर्न आवश्यक देखिन्छ । यसै क्रममा बाजुराली नेपालीको रूपवैज्ञानिक अध्ययन गर्नु यस शोधपत्रको मुख्य समस्या रहेको छ । प्रस्तुत शोधपत्रलाई पुरा गर्न निम्न लिखित समस्याहरू रहेका छन्:-

(क) बाजुराली नेपालीको शब्दरचना प्रक्रिया कस्तो छ ?

(ख) बाजुराली नेपालीको रूपायन प्रक्रिया कस्तो छ ?

### १.५ शोधको उद्देश्य

यस शोधपत्रको उद्देश्य निम्नलिखित रहेको छ :

क) बाजुराली नेपालीको शब्दरचना प्रक्रियाको वर्णन गर्नु ।

ख) बाजुराली नेपालीको रूपायन प्रक्रियाको वर्णन गर्नु ।

### १.६ पूर्वकार्यको समीक्षा

नेपालीभाषा र यस अन्तर्गत पर्ने भाषिकाका बारेमा धेरै पहिलेदेखि अध्ययन हुँदै आए पनि कतिपय स्थानीय भेदहरू भाषा या भाषिका के हुन ? भन्ने बारेमा विद्वानहरू बीच मतैक्य भएको पाइँदैन । अनुसन्धानका क्रममा थुप्रै स्वदेशी तथा विदेशी भाषाशास्त्रीहरूले आ-आफ्ना मत प्रस्तुत गरेका छन् । तीमध्ये प्रमुख भाषाशास्त्रीहरूका विचारहरू तथा बाजुराली नेपाली सम्बन्धी भएका कार्यहरूको समीक्षा निम्नानुसार गरिएको छ ।

नेपाली भाषाको पहिलो अध्ययन कर्ताका रूपमा जोन विम्स (ई.१९६७) देखा पर्दछन् । उनले पहाडी भाषालाई पाल्पा, कुमाउँ, गढवाल र थारू गरी चारओटा भाषिका निर्धारण गरेका छन् । यसभन्दा पछि ग्रियर्सन (ई.१९२७)ले भारतीय भाषाको अनुसन्धानका क्रममा नेपाली भाषाको चर्चा गर्दै पाल्पा र दैरी गरी दुई भेद छुट्याएका छन् । यसैगरी दयानन्द श्रीवास्तव ( ई.१९५२)ले उपत्यकाको नेपालीलाई केन्द्रीय नेपाली, गण्डकी क्षेत्रको नेपालीलाई मादी नेपाली र डोटी तथा कर्णाली क्षेत्रको नेपालीलाई पश्चिमी नेपाली भनी नेपाली भाषाका भाषिकाको निर्धारण गरेका छन् ।

भाषा अध्ययनकै क्रममा बालकृष्ण पोखरेल (वि.सं.२०२२) ले **राष्ट्रभाषा** मा नेपाली भाषाका भाषिकाहरू पूर्वेली, माझाली, ओरपच्छिमा, परपच्छिमा र मझपच्छिमा गरी पाँच ओटा भेद देखाएका छन् । पोखरेलले बाजुराली नेपालीलाई ओरपच्छिमा, भाषिकाको उपभाषिकाका

रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । यसका अतिरिक्त उनले बाजुराली नेपालीका केही विशेषता पनि चर्चा गरेका छन् । चूडामणि बन्धु (वि.सं. २०५२) ले **नेपाली भाषाको उत्पत्ति** (दो.सं.) नामक पुस्तकमा पूर्वी, केन्द्रीय र पश्चिमी गरी तीन भाषिका निर्धारण गरेका छन् । उनले बाजुराली नेपालीलाई केन्द्रीय भाषिका अन्तर्गत समेटेका छन् । त्यसै गरी ब्रतराज आचार्य (वि.सं. २०४०) ले **हाम्रो भाषा** मा नेपालीका भाषिका सम्बन्धी अध्ययन गरी बाजुराली नेपालीलाई सिञ्जाली वा केन्द्रीय भाषिका अन्तर्गत समेटेी यसका केही विशेषता उल्लेख गरेका छन् । भाषा अध्ययनकै क्रममा तेजप्रकाश श्रेष्ठ (वि.सं. २०४०)ले **मधुपर्क** पत्रिका (१५:१०) मा **‘नेपाली भाषाको ओरपच्छिमा भाषिका’** नामक लेखमा बाजुराली नेपालीलाई ओरपच्छिमा भाषिकाभिन्न पर्ने उप-भाषिकाको रूपमा चित्रण गर्दै ओरपच्छिमा भाषिका अन्तर्गत पर्ने बभाडी, अछामी र बाजुराली उप-भाषिकाका केही शब्द सङ्कलन गरी तिनीहरूका बीच समानता र असमानताको पनि चर्चा गरेका छन् । देवीप्रसाद गौतम (वि.सं. २०४९) ले **‘नेपाली भाषा परिचय’** नामक पुस्तकमा नेपाली भाषाका पूर्वेली, माभाली, ओरपच्छिमा, पच्छिमा र परपच्छिमा गरी पाँच ओटा भाषिका निर्धारण गरेर बाजुराली नेपालीलाई ओरपच्छिमा भाषिकाको उप-भाषिकाका रूपमा चिनाउँदै यस भाषिकाका केही निजी विशेषताहरू पनि उल्लेख गरेका छन् ।

यमनाथ तिमल्सिना (वि.सं. २०५१) ले **नेपालीका सात भाषिका** नामक किताबमा बाजुराली नेपालीलाई ओरपच्छिमा भाषिका अन्तर्गत समेटेका छन् । उनले बाजुराली नेपालीका बारेमा अन्य कुनै पनि थप चर्चा, परिचर्चा गरेको पाइँदैन । त्यसैगरी यज्ञेश्वर निरौला (विं सं. २०५६) ले **क्रियाको रूपतत्त्वका आधारमा नेपाली भाषिकाको निर्धारण** नामक पुस्तकमा बाजुराली नेपालीको क्षेत्र लामा बगर, खिस्सा पहाड, माइला लेक हुँदै कवाडी खोला तथा लामा बगरभन्दा उत्तरको भू-भाग भनेर किटान गरेका छन् । उनले बाजुराली नेपालीका ५२ ओटा क्रियाहरूको सङ्कलन गरी यसका केही निजी विशेषताको पनि चर्चा गरेका छन् । उनको अध्ययनले बाजुराली नेपालीलाई अछामी र बभाडी नेपालीभन्दा स्वतन्त्र देखाएको पाइन्छ । यसपछि जीवेन्द्रदेव गिरी (वि.सं. २०६३) ले **भाषा विज्ञान, भाषा र भाषिका** नामक पुस्तकमा नेपाली भाषाका भाषिका पूर्वेली नेपाली, केन्द्रीय नेपाली, ओरपच्छिमा नेपाली, मझपच्छिमा नेपाली र परपच्छिमा नेपाली गरी जम्मा पाँचओटा भेद निर्धारण गरेका छन् । उनले बाजुराली नेपालीलाई ओरपच्छिमा भाषिकाको उप-भाषिकाको रूपका चिनाएका छन् । उनले पनि यस भाषिकाको भौगोलिकता र रूपपक्षका बारेमा कुनै चर्चा गरेका छैनन् । यसै गरी मोहनराज शर्मा र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल (वि.सं. २०६०)ले **आधुनिक भाषाविज्ञान** मा नेपाली भाषाका भाषिकाहरू सुदूरपश्चिमेली भाषिका समूह, मध्यपश्चिमेली भाषिका समूह, पश्चिमेली भाषिका समूह, केन्द्रीय भाषिका समूह र पूर्वेली भाषिका

समूह गरी जम्मा पाँच ओटा भेद निर्धारण गरेका छन् । साथै तिनीहरू भिन्न पनि अनेक उप-भाषिका रहने सम्भावना देखाएका छन् ।

रूपबहादुर रौले (वि.सं २०६१)ले 'बाजुराली भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण' (त्रि.वि.मा प्रस्तुत स्नातकोत्तर तहको अप्रकाशित शोधपत्र)मा बाजुराली नेपाली र स्तरीय नेपाली भाषाका काल, पक्ष, भाव र वाच्यको व्यतिरेकी विश्लेषणात्मक अध्ययन गरेका छन् । उनले क्रियापदका व्याकरणात्मक कोटिको चर्चा गरेपनि शब्दरचना प्रक्रियाको बारेमा उल्लेख गरेका छैनन् । अखिल शाह (वि.सं. २०६४) ले 'अछामी भाषिकाका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन' (त्रि.वि.मा प्रस्तुत स्नातकोत्तर तहको अप्रकाशित शोधपत्र) मा बाजुराली नेपालीका केही विशेषता पहिल्याएका छन् । तर उनको अध्ययन क्षेत्र अछामी भाषिका रहेको र त्यसभिन्न पनि व्याकरणात्मक कोटिमा मात्र सीमित रहेकोले रूपपक्ष समेटिएको पाइँदैन । शुभराज पाध्याय (वि.सं. २०५७)ले 'बाजुरा जिल्लामा प्रचलित नेपाली उखानको अध्ययन' (त्रि.वि.मा प्रस्तुत स्नातकोत्तर तहको अप्रकाशित शोधपत्र)मा बाजुरा जिल्लामा प्रचलित नेपाली उखानको अध्ययन गरेका छन् । उनको यो अध्ययन लोक साहित्यसँग सम्बन्धित भएकोले बाजुरा जिल्लाको सामान्य परिचय बाहेक अन्य भाषिक पक्षलाई समेटेको पाइँदैन । रमेश थापा (वि.सं.२०६४)ले 'बाजुराली लोकगाथाको अध्ययन', (त्रि.वि.मा प्रस्तुत स्नातकोत्तर तहको अप्रकाशित शोधपत्र)मा बाजुराली लोकगाथाको अध्ययन गरेका छन् । उनले पनि भाषिक पक्षलाई समेटेका छैनन् । मनिराम जैसी (वि.सं २०६६) ले 'बाजुराली भाषिकाका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन', (त्रि.वि.मा प्रस्तुत स्नातकोत्तर तहको अप्रकाशित शोधपत्र)मा बाजुराली नेपाली भाषिकाका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन गरेका छन् । उनको यस अध्ययनले बाजुराली नेपालीको शब्दरचना प्रक्रियालाई समेटेको छैन ।

यसरी कसैले नेपाली भाषाका भाषिकाको स्वतन्त्र अध्ययनका लागि र कसैले स्नातकोत्तर तहको शोध प्रयोजनार्थ बाजुराली नेपालीमा केही कार्य गरेर बाजुराली नेपालीलाई भाषिका तथा उप-भाषिको रूपमा चिनाउने कार्य गरेका छन् । तर भाषाको सबै भन्दा सानो अविभाज्य अर्थयुक्त एकाइ रूपको अध्ययन भने बाजुराली नेपालीमा अहिलेसम्म गरेको पाइँदैन । त्यसैले बाजुराली नेपालीको रूपवैज्ञानिक अध्ययन यस शोधपत्रको विषय रहेको छ ।

## १.७ अध्ययनको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता

बाजुराली नेपाली, नेपाली भाषाको क्षेत्रीय भेद हो भन्ने कुरा भाषाशास्त्रीहरूको अध्ययनबाट प्रष्ट हुन आएको छ । यो भेद स्वतन्त्र भाषिका हो, या कुनै भाषिकाको उप-भाषिका मात्र हो भन्ने



कुराको निर्धारणका लागि यस भाषिकामा रूपवैज्ञानिक अध्ययनको आवश्यकता पर्ने भएकोले यस शोधपत्रको शीर्षक **बाजुराली नेपालीको रूपवैज्ञानिक अध्ययन** औचित्यपूर्ण देखिन्छ । बाजुराली नेपालीका क्षेत्रमा लोकसाहित्य, व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन, अन्य भाषिकाका प्रसङ्गमा आएको अध्ययन तथा नेपाली भाषाका भाषिका सम्बन्धी भएको अध्ययनले यस भेदलाई पूर्णता दिन सकेको देखिदैन तसर्थ: भाषा, भाषिका, व्याकरण, नेपाली साहित्यमा बाजुराली नेपालीको महत्त्व जस्ता पक्षमा अध्ययन गर्ने अध्येताहरूको लागि यस शोधपत्रले महत्त्वपूर्ण कार्य गर्ने हुँदा **बाजुराली नेपालीको रूपवैज्ञानिक अध्ययन** नामक शीर्षक औचित्यपूर्ण र उपयोगितामूलक देखिन्छ ।

## १.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन

प्रस्तुत शोधकार्यको सीमाङ्कन भौगोलिक र विषयगत गरी दुई आधारमा गरिएको छ ।

### १.८.१ भौगोलिक आधारमा सीमाङ्कन

यस शोधपत्रको शीर्षक बाजुराली नेपालीको रूपवैज्ञानिक अध्ययन रहेको छ । भौगोलिक दृष्टिले विविधता मानिएको बाजुरा जिल्लाका सबै भू-भागमा समान किसिमको बोली प्रयोग गरिदैन । शिक्षा, यातायात, सञ्चार, साहित्यजस्ता क्षेत्रमा अत्यन्त पछि परेको बाजुरा जिल्लामा विभिन्न उतारचढावहरू देखिन्छन् जसको फलस्वरूप समान किसिमको भाषिक प्रयोगमा बाधा उत्पन्न भएको छ । कुनै भाषा अछामको निकट देखिन्छ भने कुनै बझाङ र कर्णालीका विभिन्न क्षेत्रको निकट देखिन्छ । सम्पूर्ण बाजुरा जिल्लाको अध्ययन गर्दा उपयुक्त निष्कर्ष ननिस्कन सक्ने सम्भावना देखिन्छ । त्यसैले पुरानो सदरमुकाम भनेर चिनिने कुल्देवमाण्डौँ गा.वि.स. विशेषको अध्ययन केन्द्रीय अध्ययनको रूपमा रहेको छ भने परिधीय रूपमा यस गा.वि.स.का आसपासका गा.वि.स.हरू ब्रह्मतोला, तोली, कैलाशमाण्डौँ, बाह्रवीस, डोकडी आदि रहेका छन् । त्यसैले भौगोलिक दृष्टिले कुल्देवमाण्डौँ गा.वि.स. विशेषको अध्ययन नै यस शोधपत्रको सीमा हो ।

### १.८.२ विषयगत आधारमा सीमाङ्कन

प्रस्तुत शोधपत्रको विषयगत क्षेत्र बाजुराली नेपालीको सामान्य परिचय, शब्दरचना, रूपायन हो । यसमा ध्वनिव्यवस्था, वाक्यव्यवस्था, अर्थव्यवस्था जस्ता पक्षको बारेमा कुनै चर्चा गरिएको छैन । त्यसैले शब्दरचना र रूपायनमा नै सीमित रही अध्ययन गर्नु यस शोधपत्रको विषयगत सीमा रहेको छ ।

## १.९ सामग्री संकलन विधि

प्रस्तुत शोधपत्रका आवश्यक सामग्री सङ्कलनका लागि पूर्णरूपमा क्षेत्रीयकार्य र आंशिक रूपमा पुस्तकालयीय कार्यको अवलम्बन गरिएको छ । यस अध्ययनका तथ्याङ्क सङ्कलनको लागि प्रश्नोत्तर विधि र तथ्याङ्क पुष्टिका लागि छलफल विधिको पनि उपयोग गरिएको छ । यसका साथै परालको आगो, लोवि बड्डाबड्डिको कथा, दोहोरी डेउडा जस्ता लेख्य नेपाली र लोक साहित्यबाट पनि यस शोधपत्रको सामग्री लिइएको छ ।

## १.१० शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रको संरचनालाई सुगठित र सुव्यवस्थित बनाउन निम्नलिखित परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ ।

पहिलो परिच्छेद :	शोध परिचय ।
दोस्रो परिच्छेद :	बाजुराली नेपालीको शब्दरचना ।
तेस्रो परिच्छेद :	बाजुराली नेपालीको रूपायन ।
चौथो परिच्छेद :	उपसंहार ।
सन्दर्भसूची	
परिशिष्टहरू	

## दोस्रो परिच्छेद

### बाजुराली नेपालीको शब्दरचना

आधार शब्दमा केही गाँसेर अर्को शब्द बनाउने प्रक्रियालाई शब्दनिर्माण भनिन्छ । धातु र प्रातिपदिक शब्द निर्माणका आधार तत्त्व हुन् । (शर्मा र लुइटेल्, २०६० : ११८) भाषामा नयाँ शब्द बन्ने तरिका वा शब्दको निर्माण हुने प्रक्रियालाई शब्दनिर्माण प्रक्रिया भनिन्छ । शब्द निर्माणलाई शब्दरचना पनि भनिन्छ, (वासुदेव गौतम र गणेशराज अधिकारी, २०६० : १०३) यस परिच्छेदमा बाजुराली नेपालीका शब्दहरूको संरचना प्रक्रियाबारे चर्चा गरिएको छ । शब्द रचनाका धेरै आधार भएपनि मुख्य रूपले प्रचलित आधारहरू उपसर्गद्वारा शब्दनिर्माण, प्रत्ययद्वारा शब्दनिर्माण, समासद्वारा शब्दनिर्माण र द्वित्वद्वारा शब्दनिर्माण गरी चार आधारबाट शब्दनिर्माणलाई देखाइएको छ ।

#### २.१ उपसर्गद्वारा शब्दनिर्माण

आफ्नो स्वतन्त्र अर्थ नभएको र शब्दका अगाडि जोडिएर नयाँ शब्द रचना गर्ने भाषाको एकाइलाई उपसर्ग भनिन्छ । आधार शब्दभन्दा अगाडि आउने हुनाले यसलाई उपसर्ग पनि भनिन्छ । (कृष्णहरि बराल र नेत्र एटम, २०६५:६४) बाजुराली नेपालीमा पाइने उपसर्ग र ती उपसर्गद्वारा बनेका शब्दहरू निम्नानुसार छन् ।

अ-

– स्वाइलो	(सुहाउदो)	/अस्वाइलो/	‘विश्वाइलो’
– नुन्यो	(नुन धेरै भएको)	/अनुन्यो/	‘नुन कम भएको’
– निदो	(निश्चित)	/अनिदो/	‘निद्रा नपुगेको’
– लच्छिन	(सुलक्षण)	/अलच्छिन/	‘कुलक्षण’
– सजि	(सजिलो)	/असजिलो/	‘अप्यारो’
– पत्यार	(विश्वास)	/अपत्यार/	‘अविश्वास’
– पुग	(पुग्नु)	/अपुग	‘कम हुनु’
– जान	(जान्ने)	/अजान/	‘नजान्ने’
– बेला	(समय)	/अबेला/	‘ढिलो’
– बुज	(बुझ्ने)	/अबुज/	‘नबुझ्ने’
– स्वादि	(स्वादभएको)	/अस्वादि/	‘स्वाद नभएको’
– ज्ञान	(शिक्षा)	/अज्ञान/	‘अशिक्षा’

**आ-**

– हार (हार) /आहार/ 'खाना'

**अन्-**

– एक (एक) /अनेक/ 'धेरै प्रकारका'

– जान (जान्ने) /अन्जान/ 'नजान्ने'

**अप् -**

– सगुन (शुभकार्यमा राम्रो) /अप्सगुन/ 'शुभकार्यमा नराम्रो'

– जस (गुण मान्नु) /अप्जस/ 'अपजस'

– मान (सम्मान) /अपमान/ 'निन्दा'

– हत्या (मार्ने काम) /अपहत्या/ 'नराम्रोसंग मार्ने काम'

**अधि-**

– राज्य (राज्य) /अधिराज्य/ 'अधिराज्य'

– कार (गाडी) /अधिकार/ 'अधिकार'

**कु-**

– काठ (काठ) /कुकाठ/ 'कमजोर काठ'

– जात (जाति) /कुजात/ 'नराम्रो वानी भएको'

– बुद्धि (बुद्धि) /कुबुद्धि/ 'नराम्रो बुद्धि'

– मति (मति) /कुमति/ 'नराम्रो मति'

– ठउर (ठाउँ) /कुठउर/ 'नराम्रो ठाउँ'

– कर्म (काम) /कुकर्म/ 'नराम्रो कार्य'

– बाटो (बाटो) /कुबाटो/ 'नराम्रो बाटो'

**छ-**

– काल (समय) /छकाल/ 'बिहान'

**न-**

– सक्न्या (सक्ने) /नसक्न्या/ 'नसक्ने'

– राम्णो (राम्रो) /नराम्णो/ 'नराम्रो'

**ना-**

– तागत (ताकत) /नातागत/ 'कमजोर'

– रोगि (बिमारी) /निरोगि/ 'रोग नभएको'

निर-

– गुनि (गुणी) /निर्गुनि/ 'गुण नभएको'

पर-

– देशि (स्वदेशी) /परदेशि/ 'विदेशी'

– गति (चाल) /पर्गति/ 'उन्नति'

पर-

– बाज्या (हजुरबुबा) /परबाज्या/ 'बुढोबाजे'

बि-

– हुस् (होस्) /बिहुस्/ 'बेहोश'

– सुर् (न आँतिपर कार्य गर्नु) /विसुर्/ 'बेहोश'

– चेत् (होश) /बिचेत्/ 'बेहोश'

– मान् (सम्मान) /बिमान/ 'बेइमान'

– जोण (जोर) /विजोण/ 'विजोर'

– थिति (सत्कार्य) /बिथिति/ 'असतकार्य'

– राइनु (चिनेको) /बिराइनु/ 'नचिनेको'

सम्-

– ताप (तातो) /सन्ताप/ 'दुःख'

हर-

– एक (एक) /हरेक/ 'अनेक'

## २.२ परसर्ग/प्रत्ययद्वारा शब्दनिर्माण

आफ्नो खास अर्थ नभएको र आधार तत्त्वका पछाडि जोडिएर नयाँ शब्द रचना गर्ने भाषिक एकाइलाई प्रत्यय भनिन्छ । (बराल र एटम, २०६१:५७) प्रत्ययको कोशीय अर्थ स्पष्ट नभए पनि केही मात्रामा अर्थ भने रहन्छ । यसका साथै कोशीय अर्थ हुँदा न केवल व्याकरणिक अर्थ मात्र हुन्छ । आधार रूपमा प्रत्ययको संयोजन हुँदा एकातिर आधार रूपबाट नयाँ कोशीय शब्दको व्युत्पादन हुन्छ भने अर्कातिर रूपायन भई नामिक पद र क्रिया रूपावलीको निर्माण हुन्छ (गौतम र चौलागाई २०६७ :१६१) । प्रत्यय दुई प्रकारका हुन्छन्, कृतप्रत्यय र तद्धितप्रत्यय धातुमा लाग्ने प्रत्ययलाई कृतप्रत्यय भनिन्छ भने अधातुमा लाग्ने प्रत्ययलाई तद्धितप्रत्यय भनिन्छ ।

### २.२.१ कृत प्रत्ययद्वारा शब्दनिर्माण

धातुमा जोडिने प्रत्ययलाई कृत् प्रत्यय भनिन्छ । कृत् प्रत्यय लागेर बनेको शब्दलाई कृदन्तशब्द भनिन्छ । (बराल र एटम,पूर्ववत :७७) बाजुराली नेपालीमा कृत्प्रत्यय लागेर बनेका शब्द निम्न छन् ।

#### अत-

खप्	(खप्)+अत	/खपत/	‘खपत’
बच्	(बच्)+अत	/बचत/	‘बचत’

#### अन्-

चर्	(चर्)+अन	/चरन/	‘चरन’
चल्	(चल्)+अन	/चलन/	‘चलन’
भुट्	(भुट्)+अन	/भुटन/	‘भुटन’
जल्	(जल)+अन	/जलन/	‘जलन’
ढाक्	(ढाक्)+अन	/ढाकन/	‘बिको’
दृश्	(दृश्)+अन	/दर्शन/	‘दर्शन’

#### अना-

भाक्	(भाकल)+अना	/भाकना/	‘भाकल गर्नु’
------	------------	---------	--------------

#### अनि-

चाट्	(चाट्)+अनि	/चटनि/	‘चटनी’
------	------------	--------	--------

#### अन्त-

भिण्	(भिड्)+अन्त	/भिणन्त/	‘भिडन्त’
लण्	(लड्)+अन्त	/लणन्त/	‘लाई’

#### अला/अन्ना-

थिच्	(थिच्)+अन्ना/अला	/थिचला, थिचन्ना/	‘किच्ला’
मिच्	(मिच्)+अला/अन्ना	/मिचला,मिचन्ना/	‘मिच्ला’
खा	(खा)+अला/अन्ना	/खाला,खान्ना/	‘खालान्’
भा	(जा)+अला/अन्ना	/भाला,भान्ना/	‘जालान्’
दाण्	(चिथोर्नु)+अला	/दाणला/	‘चिथोर्ला’

#### आ

चाल्	(चाल)+आ	/चाला/	‘चाला’
पुज्	(पुज्)+आ	/पुजा/	‘पूजा’
टाल्	(बन्दगर्नु)+आ	/टाला/	‘लुगाकपडा’

वाच्	(वाच्)+आ	/वाचा /	‘कबोल’
गुजार्	(गुजार)+आ	/गुजारा /	‘जीवन चल्नु’
<b>आइ-</b>			
हर	(गर्)+आइ	/हराइ /	‘गराइ’
लेख	(लेख्)+आइ	/लेखाइ /	‘लेखाइ’
सुच्	(सोच्) +आइ	/सुचाइ /	‘सोचाइ’
पण्	(पठ्)+आइ	/पणाइ /	‘पढाइ’
जोत	(जोत्)+आइ	/जोताइ /	‘जोताइ’
लाउ	(लाउ)+आइ	/लवाइ /	‘लवाइ’
खाउ	(खाउ)+आइ	/खवाइ /	‘खवाइ’
<b>आइँ-</b>			
रोप्	(रोप्)+आइँ	/रोपाँइँ /	‘रोपाइँ’
बस्	(बस्) +आइँ	/बसाँइँ /	‘बसाँइँ’
<b>आउ-</b>			
चल्	(चल्) +आउ	/चलाउ /	‘चलाउ’
बाच्	(बाँच्)+आउ	/बचाउ /	‘बचाउ’
धेक्	(देख्)+आउ	/धेकाउ /	‘देखाउ’
लुक्	(लुक्)+आउ	/लुकाउ /	‘लुकाउ’
पक्कण	(पक्कड्)+आउ	/पक्काउ /	‘पक्काउ’
घुम्	(घुम्)+आउ	/घुमाउ /	‘घुमाउ’
<b>आउणो-</b>			
खेल्	(आउणो)	खेलाउणो	‘खेलाडि / सिपालु’
<b>आउनि-</b>			
हेर्	(हेर्) + आउनि	/हेराउनि /	‘हेर्नको लागि’
धेक्	(देख्)+ आउनि	/धेकाउनि /	‘देखाउन’
<b>आटो-</b>			
बेर्नु	(बेर्ना)+ आटो	/बेर्नाटो /	‘ब्याड’
<b>आणि-</b>			
खेल्	(खेल्)+आणि	खेलाणि	‘खेलाडी’

**आनि-**

फाण्	(फाड्)+आनि	/फणानि/	‘फँडानी’
लाग्	(लाग्)+आनि	/लगानि/	‘लगानी’

**आन-**

डुब्	(डुब्)+आन	/डुबान/	‘डुबान’
------	-----------	---------	---------

**आर्-**

(सुन)+आर्	/सुनार्/	‘सुनार’
-----------	----------	---------

**आरि-**

पुज्	(पुज्)+आरि	/पुजारि/	‘पुजारी’
चिन्	(चिन्)+आरि	/चिनारि	‘चिनारी’

**आरु-**

हँटि	(हिडेर)+आरु	/हट्यारु/	‘हाट जाने मानिस’
------	-------------	-----------	------------------

**आल-**

हँट	(हिँड)+आल	/हँटाल/	‘हिँडाल’
-----	-----------	---------	----------

**आला-**

धेक्	(देख्)+आला	धेकाला/	‘देख्ने गरेर’
------	------------	---------	---------------

**आलो-**

हेर्	(हेर्) +आलो	/हेरालो/	‘हर्ने मानिस’
------	-------------	----------	---------------

**आहा-**

बोल्	(बोल्नु) + आहा	/बोलाहा/	‘धेरै बोल्ने’
सुत्	(सुत्)+ आहा	/सुताहा/	‘धेरै सुत्ने’
मिच्	(चिच्)+ आहा	/मिचाहा/	‘अतिक्रमण गर्ने’
रोग्	(रोग्)+ आहा	/रोगाहा/	‘रोगी’
चेप्	(चेप)+ आहा	/चेपाहा/	‘घोचपेच गर्ने’
फाटो	(अलग)+आहा	/फटाहा/	‘फटाहा’

**इ -**

बल्	(बल्)+इ	/बलि/	‘बली’
भिट्	(भेट्)+इ	/भिटि/	‘भेटी/भेटेर’
राख्	(राख्)+इ	/राखि/	‘राखेर’
धेक्	(देख्)+इ	/धेकि/	‘देखिस् /देखेर’



	वद्	(वद्)+इ	/वादि/	'वादी'
<b>इनि-</b>				
	कपट्	(जादु)+इनि	/कप्टिनि/	'बोक्सिनी'
<b>इलो-</b>				
	चुक्	(चुक्)+इलो	/चुकिलो/	'अमिलो'
	सुक्	(सुक्)+इलो	/सुकिलो/	'सेतो'
	भारि	(भारि)+ इलो	/भरिलो/	'मोटोघाटो'
	हाँस्	(हाँस्) +इलो	/हाँसिलो/	'हाँसिलो'
	चम्क	(चम्क)+इलो	/चम्किलो/	'चम्किलो'
	पोस्	(भिटामिन)+इलो	/पोसिलो/	'भिटामिनयुक्त'
<b>उला-</b>				
	भन्	(भन्)+उला	/भनुला/	'भन्नेछु'
	हर्	(हर्)+उला	/हरुला/	'गरुला/गर्नेछु'
	धेक्	(देख्)+उला	/धेकुला/	'देख्नेछु'
	रोक्	(रोक्) +उला	/रोकुला/	'रोक्छु/रोक्नेछु'
<b>एट् -</b>				
	नाम्	(नाम्)+एट्	/नामेट्/	'सखाप'
<b>ऐ -</b>				
	नजा	(नजा)+ऐ	/नगै/	'नगाए'
	काम्	(काम्)+ऐ	/कमै/	'कमाइ/थोरै'
<b>ओ -</b>				
	हाँस्	(हाँस्)+ओ	/हाँसो/	'हाँसाइ'
	छेक्	(रोक्)+ओ	/छेको/	'रोकाई'
	काँस्	(काँस्)+ओ	/काँसो/	'खोकी'
	फेर्	(घुम्)+ओ	/फेरो/	'घुमाउरो'
<b>औलि-</b>				
	भन्	(भन्)+औलि	/भनौलि/	भन्छौँ/भन्नेछौँ'
	हर्	(गर)+औलि	/गरौलि/	'गरौला'
	धेक्	(देख्)+औलि	/धेकौलि/	'देखौला'
	घुम	(घुम्)+औलि	/घुमौलि/	'घुमौला'

**ति-**

बस्	(बस्)+ति	/बस्ति/	‘बसाई’
गन्	(गन्)+ति	/गन्ति/	‘गनाइ’
रम्	(रम्)+ति	/रति/	‘अलिकति, थोरै’

**दानि-**

आप्	(आफु)+दानि	/आप्दानि/	‘आम्दानी’
-----	------------	-----------	-----------

**दोछ-**

गाउँ	(गाउँ)+दोछ	/गाउँदोछ/	‘गाउँछ’
भन्	(भन्)+दोछ	/भन्दोछ/	‘भन्छ’
खाँ	(खाँ)+दोछ	/खाँदोछ/	‘खान्छ’
गन्	(गन्)+दोछ	/गन्दोछ/	‘गन्छ’
धेक्	(देख्)+दोछ	/धेक्दोछ/	‘देच्छ’

**नु-**

खा	(खा)+नु	/खानु/	‘खानु’
भा	(जा)+नु	/भानु/	‘जानु’
स	(सह)+नु	/सनु/	‘सहनु’
दौण	(दौड)+नु	/दौणनु/	‘दौडनु’

**न्या-**

आउ	(आउ)+न्या	/आउन्या/	‘आउने’
भा	(जा)+न्या	/भान्या/	‘जाने’
खाँ	(खाँ)+न्या	/खान्या/	‘खाने’
धेक्	(देख्)+न्या	/धेकन्या/	‘देख्ने’
हु	(हु)+न्या	/हुन्या/	‘हुने’
जान्	(जान्)+न्या	/जान्या/	‘जान्ने’
बाँच्	(बाँच्)+न्या	/बाँचन्या/	‘बाँच्ने’
मर्	(मर्)+न्या	/मर्न्या/	‘मर्ने’
भयाउ	(डराउ)+न्या	/भयाउन्या/	‘डराउने/राक्षस/भूत’

**या-**

सोद्	(सोध्)+या	/सोदया/	‘सोध्नु, सोधे’
------	-----------	---------	----------------

मर्	(मर्)+या /	मन्या /	‘मरे’
खा	(खा)+या	/खाया /	‘खायौ / खानु’
बाँच्	(बाँच्)+या	/बाँच्या /	‘बाँचे’
<b>याँ-</b>			
मर्	(मर्)+याँ	/मायाँ /	‘मरे’
बाँच्	(बाँच्)+याँ	/बाँच्याँ /	‘बाँचे’
खा	(खा)+याँ	/खायाँ /	‘खाए’
सोद्	सोध्+याँ	/सोद्याँ /	‘सोधे’
<b>याइ-</b>			
गल्	(गल्)+याइ	/गल्याइ /	‘थकाइ’
<b>याउणा-</b>			
खा	(खा)+याउणा	/खायाउणा /	‘खाएपछि’
भन्	(भन्)+याउणा	/भन्याउणा /	‘भनेपछि’
भा	(जा)+याउणा	/गयाउणा /	‘गाएपछि’
<b>याका-</b>			
चल्	(चल्)+याका /याको	/चल्याका,चल्याको /	‘चलेका, चलेको’
खा	(खा)+याका	/खायाका /	‘खाएका ,खाएको’
जा	(जा)+याका	/गयाका /	‘गाएका’
भन्	(भन्)+याका	/भन्याका /	‘भनेको’
<b>वा-</b>			
फेर्	(फेर्)+वा	/फेर्वा /	‘धेरै घुम्ने’
कुर	(कुरुं)+वा	/कुरवा /	‘कुरुवा’
<b>स्या-</b>			
धेकाउ	(देखाउ)+स्या	/धेकाउस्या /	‘देखिने गरेर’
लुकाउ	(लुकाउ)+स्या	/लुकाउस्या /	‘छिपाएर, लुकाएर’

### २.२.२ तद्धितप्रत्ययद्वारा शब्दनिर्माण

अधातु वा प्रातिपदिकमा लागेको प्रत्ययलाई तद्धित प्रत्यय भनिन्छ । तद्धित प्रत्ययद्वारा निर्मित शब्दलाई तद्धितान्त शब्द भनिन्छ (बराल र एटम, पूर्ववतः ७७) बाजुराली नेपालीमा तद्धित प्रत्यय लागेर बनेका शब्दहरू निम्न छन् ।

#### अटो-

बेन्नु	(बेर्ना+अटो	/बेन्नाटो/	‘ब्याड’
--------	-------------	------------	---------

#### अम्बो-

घर	(घर)+अम्बो	/घरम्बो/	घरैनेर/घरमा/घर नजिककै
देला	(ढोका)+अम्बो	/देलाम्बो/	ढोका नेर/ढोकामा
भ्याल	(भ्याल)+अम्बो	/भ्यालम्बो/	भ्यालनेर/भ्यालमा
बान्नु	(पर्खाल)+अम्बो	/बान्नाम्बो/	पर्खाल नेर/पर्खालमा

#### अरि-

कोठो	(कोठा+अरि	/कोठरि/	‘भकारि’
------	-----------	---------	---------

#### आ-

भारि	(भारी)+आ	/भान्या/	‘भारी बोक्ने’
टाँक	(टाँक)+आ	/टाँका/	‘टाँका’
साति	(साथी)+आ	/सात्या/	‘साथी’
प्वाणि	(भुठो)+आ	/प्वाण्या/	‘भुठो बोल्ने’

#### आइ-

लामु	(लामो +आइ	/लमाइ/	‘लम्बाइ’
चौणा	(चौडा+आइ	/चौणाइ/	‘चौडाइ’
काम	(काम)+आइ	/कमाइ/	‘आम्दानी’
पर	(पर)+आइ	/पराइ/	‘अर्काको

#### आउणो-

गिद्	(गीत)+आउणो	/गिदाउणो/	‘गीत गाउने’
------	------------	-----------	-------------

#### आउनु-

हुलि	(बन्दगरी)+आउनु	/हुल्याउनु/	‘बन्द गर्नु’
कुलाइ	(कुलाइ)+आउनु	/कुल्याउनु /	‘सिँचाइ गर्नु’
खनि	(खालि)+आउनु	/खन्याउनु/	‘अर्कोमा राख्नु’
घोप्टो	(घोप्टो)+आउनु	/घोप्ट्याउनु/	‘घोप्टो पार्नु’
चिलि	(टोकेर)+आउनु	/चित्याउनु/	‘चिलाउनु’

**आणि-**

गफ्	(कुरा)+आणि	/गफाणि/	‘धेरै कुरा गर्ने’
भाँड्	(चरेस)+आणि	/भाँडाणि/	‘भाँड पिउने’
धान	(धान)+आणि	/धनाणि/	‘धान खेति भएको ठाउँ’
गउँ	(गहुँ)+ आणि	/गवाणि/	‘गहुवाली भएको ठाउँ ’
कोदो	(कोदो)+आणि	/कोदाणि/	‘कोदो वाली भएको ठाउँ’

**आनि-**

देवर	(देवर)+आनि	/देवरानि/	‘देवरकी श्रीमती’
जेठि	(जेठी)+आनि	/जेठानि/	‘जेठानी’
राख्	(राख्)+आनि	/रखानि/	‘खरानी’
फाँण	(फाँण)+आनि	/फाँणानि/	‘फडाणी’
बादि	(बादी)+आनि	/बद्यानि/	‘बादीकी श्रीमती’
ढोलि	(दमाइ)+आनि	/ढोल्यानि/	‘दमाइनी’

**आयो-**

घाम्	(गर्मी)+आयो	/घमायो/	‘गर्मी मान्यो’
हाँसो	(हाँसो)+आयो	/हाँसायो/	‘हाँसाउने कार्य गच्यो’

**आरि-**

पानि	(पानी)+आरि	/पन्यारि/	‘पानी ल्याउने महिला’
रिन्	(रिण्) +आरि	/रिनारि/	‘ऋण परेको’
अन्त	(अन्त)+आरि	/अन्तारि/	‘अर्कै ठाउँ’
जुवा	(जुवा)+आरि	/जुवारि/	‘तास खेल्ने’
सुख	(सुख)+आरि	/सुखारि/	‘सुखी’
सोग	(चिन्ता)+आरि	/सोगारि/	‘चिन्ता गर्ने’
गाजो	(घाँस)+आरि	/गजारि/	‘घाँस काट्ने मानिस’
बन	(बन)+आरि	/बनारि/	‘बनमा जाने’

**आरु-**

निउतो	(निउतो)+आरु	/निउत्यारु/	‘निमन्त्रणामा आएका’
सिक्न्याँ	(सिक्ने)+आरु	/सिक्न्यारु/	‘सिक्ने मानिस’

**आरो-**

पानि	(पानी)+आरो	/पन्यारो/	‘धारो’
------	------------	-----------	--------

कुलो	(कुलो)+आरो	/कुलारो/	‘कुलो हेर्ने मानिस’
साँच्च्या	(साँच्चे)+आरो	/साँच्च्यारो/	‘सञ्चय गर्ने भाँडो’
लिप्या	(लिप्ने)+आरो	/लिप्यारो/	‘पोत्ने मानिस’
जोत्	(जोत्)+आरो	/जोतारो/	‘जोत्ने मानिस’
<b>आलि-</b>			
जुन	(चन्द्रमा+आलि	/जुनालि/	‘चन्द्रमा भएको राती’
पुर्वि	(पूर्व)+आलि	/पुर्व्यालि/	‘पूर्वेली’
अवुतो	(अपुतो+आलि	/अवुतालि/	‘अपुतालि’
<b>आलु-</b>			
माइत	(माइति घर)+आलु	/माइतालु/	‘माइत जाने’
रिस्	(रिस)+आलु	/रिसालु/	‘धेरै रिस भएको’
दुद्	(दुध)+आलु	/दुदालु/	‘दुधालु’
खर्च	(खर्च)+आलु	/खर्चालु/	‘खर्च गर्ने’
विष	(विष)+आलु	/विषालु/	‘विष भएको’
संका	(शङ्का)+आलु	/सङ्कालु/	‘शङ्का गर्ने’
<b>आलो-</b>			
गोठ	(गोठ)+आलो	/गोठालो/	‘गोठालो’
खेत	(खेत)+आलो	/खेतालो/	‘खेती गर्ने’
काठ	(काठ)+आलो	/कठालो/	‘कठालो’
<b>आहा-</b>			
मुलि	(मुख्य)+आहा	/मुल्याहा/	‘टुहुरा’
फाटो	(फाटो)+आहा	/फटाहा/	‘फटाहा’
<b>इ-</b>			
स्वाद	(स्वाद) +इ	/स्वादि/	‘स्वादभएको’
अन्न	अन्न+इ	/अन्नि/	‘नास्ता’
पेट	(पेट)+इ	/पेटी/	‘कम्मर पेटी’
पाहाण	(पहाड)+इ	/पाहाणि/	‘पहाडी’
नेपाल	नेपाल) +इ	/नेपाली/	‘नेपाली’
हल्	(हल)+ इ	/हलि/	‘गोरू जोत्ने मानिस’
धन	धन) + इ	/धनि/	‘धन भएको ’

भिट्	(भेट) +इ	/भिटि/	'भेट गरी'
भेट्	(भेट)+इ	/भेति/	'पितृ वा देउतालाई छुट्याउने रूपैयाँ'
परान्	प्राण+ इ	/परानि/	'प्राण/प्राणी'
काख्	(काख)+इ	/काखि/	'काखी'

#### इउणा-

घाम	(घाम)+ इउणा	/घमिउणा/	'घमौरा'
-----	-------------	----------	---------

#### इदो/ उदो -

हात	(हात)+ इदो /उदो	/हातइदो/हातउदो	'हातमा'
मुख	(मुख) +उदो	/मुखउदो/	'मुखमा'
हण	(शरीर)+ उदो	/हणउदो/	'शरीरमा'
तिउन	(दाल)+ उदो	/तिउनउदो/	'दालमा'
भात	(भात) + उदो	/भातउदो/	'भातमा'
काँ	(कहाँ)+ इदो	/काँइदो/	'के मा'
त्याँ	(त्यहाँ)+उदो	/त्याँउदो /	'त्यसमा'
भाँणा	(भाडा)+इदो	/भाणाँइदो/	'भाडामा'

#### इना-

घर	(घर)+इना	/घरिना/	'घरको काम गर्ने'
----	----------	---------	------------------

#### इनि-

नात	(नात)+इनि	/नातिनि/	'नातिनी'
खस	खस +इनि	/खसिनि/	'खसिनी'
बाग्	(बाघ) +इनि	/बगिनि/	'बघिनी'
सम्दि	सम्धि +इनि	/सम्दिनि/	'सम्धिनी'

#### इयार-

गोत्र	गोत्रं) +इयार	/गोतियार/	'सगोत्री'
हात्	(हात)+ इयार	/हतियार/	'हतियार'

#### इलो-

रस	(रस) +इलो	/रसिलो/	'रस भएको'
----	-----------	---------	-----------

#### उणो/उणा-

खेत	(खेत)+उणो	/खेतउणो,खेतउणा/	'खेतमा, खेतहुँदै, खेतबाट'
-----	-----------	-----------------	---------------------------

घर	(घर)+उणो/उणा	घरउणो/घरउणा/	घरमा, घरबाट
बाट	(बाटो)+उणो	/बाटउणो/	बाटोमा, बाटो हुँदै
हात	(हात)+ उणो	/हातउणो/	हातमा
तल	(तल) +उणो	/तलउणो /	तलबाट

ऐ-

नभा	(नभएर)+ऐ	/नभै/	'नभएर'
नजा	(नजा)+ऐ	/नगै/	'नगएर'
जमा	(जम्मा)+ऐ	/जम्मै /	'सम्पूर्ण'
कम	(कम)+ऐ	/कमै/	'अलिकति'

ओ-

धुल	(धुल)+ओ	/धुलो/	'पिठो'
छार	(छार)+ओ	/छारो/	'धुलो'
जण	(मुख्य)+ओ	/जणो/	'जरो'

औटो

सिलो	(सिलो)+औटो	/सिलौटो/	'हाते कालोपाटी'
धुलो	(धुलो)+औटो	/धुलौटो/	'जोतिषिको/रेखा कोर्ने फल्याक'
आलो	(आलो)+औटो	/अलौटो/	'कम सुकेको'
चाँदन	(चन्दन)+औटो	/चन्नौटो/	'टिका वनाउने ढुङ्गो'

ति-

मन	(मन)+ति	/मति/	'बुद्धि'
----	---------	-------	----------

थि/थिनि-

जाँ	(जहाँ)+थि/थिनि	/जाँथि, जाँ थिनि/	'जहाँनेर'
वाँ	(वहाँ)+थि	/वाँथि/	'वहाँनेर'
काँ	(कहाँ)+थि	/काँथि/	'कहाँनेर'
बाट	(बाटो)+थि	/बाटथि/	'बाटोनेर'

दानि

खान	(खाना)+ दानि	/खान्दानि/	'हुने खाने परिवार'
आफु	(आफु) +दानि	/आप्दानि/	'कमाइ'

दार-

जोणि	(जोणि)+दार	/जोणिदार/	'सँगै काम गर्ने'
------	------------	-----------	------------------



ठाना	(ठाना)+दार	/ ठानादार /	‘सइ’
दिक्	(दिक्क)+दार	/ दिक्दार /	‘दिक्दार’
दिल	(मन)+दार	/ दिलदार /	‘उदार हृदय भएको’
चौकि	(चौकी)+दार	/ चौकिदार /	‘पाले’
तलप	(तलब)+दार	/ तलपदार /	‘जागिरे’
नाता	(नाता)+दार	/ नातादार /	‘नातेदार’
काम	(काम)+दार	/ कामदार /	काम गर्ने’

#### दारि-

ज्याला	(पारिश्रमिक)+दारि	/ ज्यालादारि /	‘ज्यालादारि’
--------	-------------------	----------------	--------------

#### दो-

ठाउँ	(ठाउँ)+दो	/ ठाउँदो /	‘ठाउँमा’
गाउँ	(गाउँ)+दो	/ गाउँदो /	‘गाउँमा’
गाउ	(गाउ)+दो	/ गाउदो /	‘गाउन लागेको’

#### बेरि-

छकाल	(विहान)+बेरि	/ छकालबेरि /	‘विहानीपख’
बाहा	(बेलुका)+बेरि	/ बाहाबेरि /	‘साँझपख’
दिउस	(दिउसो)+बेरि	/ दिउसबेरि /	‘दिनमा’

#### या-

स्कूल	(स्कूल)+या	/ स्कूल्या /	‘विद्यार्थी’
सात	(साथ)+या	/ सात्या /	‘साथी’
भाण	(भाडी)+या	/ भाण्या /	‘अवैध यौनसम्बन्धबाट जन्मेको बच्चा’
टाउको	(टाउको)+या	/ टाउक्या /	‘शिक्षित’
साज्	(साभ्र)+या	/ साज्या /	‘साभ्रा’

#### यो -

नुन्	(नुन)+यो	/ नुन्यो /	‘नुनिलो’
------	----------	------------	----------

#### यानि-

भुल	(भुल)+यानि	/ भुल्यानि /	‘भुलकी श्रीमति’
-----	------------	--------------	-----------------

#### यारि-

मित्	(मित्र)+यारि	/ मित्यारि /	‘मित्रता’
बैस	(यौवन)+यारि	/ बैस्यारि /	‘एउटै नामको मित्रता’

वा-

रातो (रातो)+वा /रत्वा/ 'मृग'

वान् -

भाग्य (भाग्य)+वान् /भाग्यवान्/ 'भाग्यमानी'

हुँदो -

मेरो (मेरो)+हुँदो /मेरोहुँदो/ 'मेरोसट्टा'

तेरो (तेरो)+हुँदो /तेरोहुँदो/ 'तेरोसट्टा'

उइको (उसको)+हुँदो /उइकोहुँदो/ 'उसकोसट्टा'

### २.३ समासद्वारा शब्दनिर्माण

स्वतन्त्र अर्थ भएका दुई वा दुईभन्दा बढी शब्दहरूको योगबाट एउटा शब्द निर्माण गर्ने प्रक्रियालाई समास भनिन्छ । समासबाट बनेको नयाँ शब्दलाई समस्त शब्द भनिन्छ । समास शब्दनिर्माण प्रक्रियाको एउटा तरिका हो । विग्रहको भिन्नताका आधारमा समासलाई ६ प्रकारले देखाउन सकिन्छ , ति हुन - तत्पुरुष समास, कर्मधारय समास, द्विगु समास, अव्ययीभाव समास, द्वन्द्वसमास, बहुव्रीहि समास (बराल र एटम, पूर्ववत् : ८४) ।

#### २.३.१. तत्पुरुष समासद्वारा शब्दनिर्माण

दुई शब्दका बीच समास हुँदा विभक्ति लोप हुने र पछिल्लो शब्दको अर्थ प्रधान हुने समासलाई तत्पुरुष समास भनिन्छ । विभक्ति चिह्नको आधारमा तत्पुरुष समास ६ प्रकारको हुन्छ , (बराल र एटम, पूर्ववत्: ८५) । बाजुराली नेपालीमा तत्पुरुष समास भएर निर्माण भएका शब्द निम्न छन्-

समस्त शब्द	विग्रह	नेपाली अर्थ
भोल्छकालै	भोलिको छकालै	भोलि विहानै
कपण्छान	कपणाले छान्याको	कपडाले छानको
भाइमारो	भाइकन मान्या	भाइमारो
भान्साकोठो	भान्साकन कोठो	भान्छाकोठा
मनमिल्या	मनले मिल्या	मनमिल्ने
बैठककोठो	बैठकको लागि कोठो	बैठककोठा
मदमत्त	मदले मात्याको	मदमत्त

गोरूगोठ	गोरूको गोठ	गोरूगोठ
बाख्रिगोठ	बाख्रको गोठ	बाख्री खोर
भेणिगोठ	भेणाको गोठ	भेडी गोठ
भैसिगोठ	भैसाको गोठ	भैसीगोठ
बसभाणा	बसको भाणा	बसभाडा
रतन्दो	रातमा अन्दो	रतन्धो
लखपति	लाखको पति	लखपति
बनमान्छे	बनको मान्छे	बन मानिस
दाँत्याओखण	दाँतमा फुटाल्या ओखण	दाँते ओखर
बनदेवता	बनका देवता	बनदेउता
कुलदेउ	कुलको देउ	कुलदेउता
घोणचणि	घोणामनि चण्याको	घोडचढी
बनभोज	बनमा हुन्या भोज	बनभोज
भोकमरि	भोकले मर्ने अवस्था	भोकमरि
हत्कणि	हातमा कणि	हतकडी
चिणियाघर	चिणियाको लागि घर	चिडिया घर
चाहापत्ति	चाहामा हाल्या पत्ति	चियापत्ति
गुयाकिणो	गुमाहुन्या किणो	गुहेकिरा/गोडे
कुतिचल्लो	कुत्ताको चल्लो	छाउरो
पिठिपछाणि	पिठिभन्दा पछाणि	अरूसँग भन्ने
गाइत्यार	गाइको त्यार	गाईतिहार
भाइत्यार	भाइको त्यार	भाइतिहार
चेल्यार	चेलिको त्यार	चेलीतिहार
बनचरो	बनको चरो	बनचरो
मयलचाटो	मयललाइ चाट्ने	बनियान
पूणावर्ष	पूणाको वर्ष	आउदो वर्ष
भोलिबाहा	भोलिको बाहा	भोलि साँभ
भन्याजसो	भन्याको जसो	भने जस्तो
खान्दानि	खानाको दानि	हुने खाने परिवार

चौगुणा	चारले गुन्याको	चौगुणा
--------	----------------	--------

### २.३.२ कर्मधारय समासद्वारा शब्दनिर्माण

उत्तरपदको अर्थ प्रधान हुने समान किसिमका पदहरू बीच योग भएर शब्द व्युत्पादन गर्ने प्रक्रियालाई कर्मधारय समास भनिन्छ । नाम+नाम, विशेषण+विशेषण, विशेषण+विशेष्य, उपमान +उपमेयका बीचमा योग भएर निर्मित शब्दले नामको काम गर्छ र दुई नामपदबाट बनेको भएपनि एउटै व्यक्ति वा वस्तु बोध हुन्छ । (भगवान चन्द्र उपाध्याय, अनिर्वाय नेपाली) बाजुराली नेपालीमा कर्मधारय समास भई बनेका शब्द निम्न छन्-

समस्त शब्द	विग्रह	नेपाली अर्थ
बल्माटो	बाल्लो +माटो	बलौटे माटो
सान्ज्या	सानि+जिया	सानिमा
बुणोपाको	बुणो +पाको	बुढोपाको
जेठोबाठो	जेठो +बाठो	जेठोबाठो
कालोनिलो	कालो +निलो	कालोनिलो
रातोपिरो	रातो+पिरो	रातोपिरो
बुणिआँगुलो	बुणो + आँगुलो	बुढीऔला
निल्डाम	निलो+डाम	निल्डाम
जान्च्याँबुज्याँ	जान्च्याँ+बुज्याँ	जान्नेबुभ्ने
पण्यालेख्याको	पण्याको +लेख्याको	लेखपढ भएको
गउँगोरो	गउँजसो गोरो	गहुँगोरो
नातागोता	नाता+गोता	नातागोता
भलाद्मि	भलो +आदमि	भलादमी
लालमोहर	लाल+मोहर	लालमोहर
कान्साबुवा	कान्सा+बुवा	कान्छाबुवा
कान्सिआमा	कान्सि + आमा	कान्छीआमा
नामसारि	नाम+सारि	राजिनामा
सर्न्यारोग	सर्न्या+रोग	सरुवारोग
दाइनुहात	दाइनु+हात	दायाँहात

बाँउहात	बाँउ+ हात	देब्रे हात
तलजाति	तल्लो + जाति	दलित
छाउपणि	छाउ+पणि	महिनावारी
जइतक	जइ+तक	जुनबेला
बेलिबाहा	बेलि+बाहा	हिजो बेलुका
आज्बाहा	आज्+बाहा	आजबेलुका
जेठिआमा	जेठि+आमा	ठुलीमा
जेठाबुवा	जेठा+बुवा	ठूलाबा
कान्सिआँगुलो	कान्सो +आगुलो	कान्छीऔला
भैँचालो	भँइ+ चालो	भुकम्प
रिसाकाटो	रिस+काटो	धेरै रिसाउने
कान्याटोपि	कान्या+टोपि	कानेटोपी
जनवालो	जनै+वालो	जनै लगाएको
मन्तातो	मन्द्+तातो	मनतातो
कन्फुटो	कान+फुट्याको	कान नसुन्ने
गोलिगाँठो	गोलिजसो गाँठो	गोलीगाँठ
कुक्क्यादाणा	कुकुरकाजसा दाणा	कुक्क्रे दाँत
जुनकिणि	जुनजसो किणो	जुनकिरी
भुस्याकिणो	भुस भयाको किणो	भुसिल्किरा
चिल्गाणि	चिलजसो गाणि	हवाइजहाज

### २.३.३. द्विगु समासद्वारा शब्दनिर्माण

अघिल्लो संख्यावाचक शब्द र पछिल्लो नाम शब्दका बीच समास भई पछिल्लो शब्दको अर्थ प्रधान हुने समासलाई द्विगु समास भनिन्छ, (शर्मा र लुइटेल्, २०६४:१२५) बाजुराली नेपालीमा द्विगु समासद्वारा निर्मित शब्दहरू निम्न छन्-

समस्त शब्द	विग्रह	नेपाली अर्थ
दोमासो	दुइ मैनाको समुह	दोमासो
चौबाटो	चारबाटोको समुह	चौबाटो

पञ्चामृत	पाँच अमृतको समुह	पञ्चामृत
त्रिविनि	तिन नदिको समुह	त्रिवेणी
अठन्नि	आठ आनाको समुह	पचासपैसा
चवन्नि	चार आनाको समुह	पच्चीसपैसा
दोमन	दुइ मनको समुह	दोमन
दोधरो	दुइ थरिको बिचार	दोधार
दोसाइट	दुइ सङ्कटको समुह	दोधार
चौबन्दी	चार बन्दीको समुह	चौबन्दी
सप्ताहा	सात दिनको समुह	सप्ताह
नौगेणि	नौ गेणाको समुह	नौगेडी
दशदान	दश दानको समुह	दशदान
दोबाटो	दुइबाटोको समुह	दोबाटो
पँचमान्या	पाँचमाना भाँन्या	पाँचमाने पाथी
चौमान्या	चारमाना भाँन्या	चारमाने
अठमान्या	आठमाना भाँन्या	आठमाने
चौकोस	चारकोसको समुह	चौकोस
दशनङ्ग्रि	दश नङ्ग्राको समुह	दशनङ्ग्री
दोपात्या	दुइपातको समुह	दोपाते
चौपात्या	चारपातको समुह	चौपाते

### २.३.४. अव्ययीभाव समासद्वारा शब्दनिर्माण

अव्यय शब्दसँग नाम वा अव्यय शब्द नै गाँसिएर अव्यय शब्द प्रधान हुने समासलाई अव्ययीभाव समास भनिन्छ। यसमा अव्यय पूर्वपद, उत्तरपद र उभयपद जहाँ पनि आउन सक्छ, (यादवप्रकाश लामिछाने, सामान्य र प्रायोगिक भाषाविज्ञान, २०६५:११७) बाजुराली नेपालीमा अव्ययीभाव समास भई निर्मित शब्द निम्न छन्-

समस्त शब्द	विग्रह	नेपाली अर्थ
दिनभर	दिन भरि	दिनभर
जरमभरि	जरम भरि	जन्मभर, जीवनभर
लादोभरि	लादो भरि	पेटभर

रातादिन	रात दिन	रातदिन
घरपट्टि	घर पट्टि	घरतिर
आँखाभरि	आँखा भरि	आँखाभरि
भन्याजति	भन्याको जति	भनेजति
वरिपरि	वरि वरि	वरिपरि
आजभोलि	आज भोलि	आजभोलि
भोलिपोरु	भोलि पोरु	भोलिपर्सि
बेलिअस्ति	बेलि अस्ति	हिजोअस्ति
भन्याजस्तै	भन्याको जस्तै	भने जस्तो
जइलपन	जइल पन	जहिले पनि
खोलापारि	खोला पारि	खोलापारि
छकालबाहा	छकाल बाहा	विहान वेलुका
उदापट्टि	उदो पट्टि	तलतिर
उबापट्टि	उबा पट्टि	माथिति
जथासक्य	जथा सक्य	जतिसक्यो
अधुरानु	आधा पुरानु	नयाँ र पुरानोको बीचको

### २.३.५ द्वन्द्व समासद्वारा शब्दनिर्माण

दुई वा दुईभन्दा बढी समानपदको प्रधानता रहेर अथवा बेगला-बेगलै खालको विकल्प बुझाउने र समुह अर्थ बुझाउने दुई शब्दका साथमा समास भएर दुवै शब्दको अर्थ समान रहन्छ भने त्यसलाई द्वन्द्व समास भनिन्छ । यसमा प्रयुक्त संयोजकहरू समास भएपछि लोप हुन्छन् (लामिछाने, पूर्ववत्: १२३) । बाजुराली नेपालीमा द्वन्द्व समास भएर बनेका शब्द निम्न छन् -

समस्त शब्द	विग्रह	नेपाली अर्थ
भाइबिना	भाइ र बैनि	भाइबहिनी
रातादिन	रात र दिन	रातदिन
उदोउवो	उदो र उवो	भाडापखाला
वरपर	वरवाटि परसम्म	वरपर
दुइतिन	दुइ वा तिन	दुईतीन
ढाक्छोप	ढाक या छोप	ढाक्छोप

बाआमा	बा र आमा	बाबु आमा
गोरुवाच्छा	गोरु र वाच्छा	गोरुवाच्छा
छोराछोरि	छोरा र छोरि	छोराछोरी
गाँठागुठि	गाँठा र गुठि	केटाकेटी
दालभात	दाल र भात	दालभात
हातगोणा	हात र गोणा	हातखुट्टा
जोइपोइ	जोइ र पोइ	लोग्नेस्वास्नी
हारजित	हार वा जित	हारजित
लेखापणि	लेखा र पणि	हिसावकिताब
नुनातेलि	नुन र तेल	नुनतेल
गेणोमुठो	गेणो वा मुठो	गेणोमुठो
अन्नपानि	अन्न र पानि	अन्नपानी
रूनुनहाँस्नु	न रूनु न हाँस्नु	रूनुनहाँस्नु
खानुनपिउनु	न खानु न पिउनु	खानुनपिउनु
हानथाप	हान्नु वा थाप्नु	घमासाम
नाचगान	नाच र गान	नाचगान
नाफाघाटा	नाफा वा घाटा	नाफानोक्सान

### २.३.६ बहुव्रीहि समासद्वारा शब्दनिर्माण

दुई वा दुईभन्दा बढी शब्द मिलेर समस्त शब्द बन्दा भिन्न अर्थ प्रधान हुने र नयाँ शब्द विशेषण बन्ने प्रक्रियालाई बहुव्रीहि समास भनिन्छ र यसरी बनेका शब्द विशेष रूढ वा परम्परागत अर्थमा प्रयोग गरिन्छन् । (बराल र एटम, पूर्ववत:९०) बाजुराली नेपालीमा बहुव्रीहि समास भएर बनेका शब्दहरू निम्न छन्-

समस्त शब्द	विग्रह	नेपाली अर्थ
तिनपात्या	तिन पात छन् जइका	तीनपाते
कनचिरो	कान चियाका छन् जइका	कनचिरो
लाम्पात्या	लामा पात छन् जइका	लम्पाते



बरपाथ्या	बाह्रपाथि पाक्छन् जइमा	बरपाथे
बर्मास्या	बाह्रै मैना हुन्छ जो	बरमासे
पिताम्बर	पित छ अम्बर जइको	पिताम्बर
ज्यानमारो	ज्यान मार्दो छ जो	ज्यानमारो
द्विजिब्ब्या	दुइ जिब्बा छन् जइका	दोजिब्रे
नक्कट्टो	नाक काट्याको छ जइको	नकटो
अनगन्ति	गन्ति गर्न सकिदैन जइको	अनगिन्ति
नैतल्या	नौ तला छन् जइका	नौतले
वेमतलब	मतलब आछिन जइसात	वेमतलब
अलच्छिनि	लच्छिन नभयाको छ जो	कुलक्षण
अप्सगुन	सगुन हुँदैन जनले	नराम्रो कार्य
अनपण्	न पण्याको छ जो	अनपढ
चारआँख्या	चारआँखा छन् जइका	चारआँखे
खतुकि	खतपाण्याको छ जनले	यौनकार्यको आरोपि
कनफुटो	कान फुट्याका छन् जइका	काननसुन्ने
मुल्यायो	मुल नभयाको छ जो	टुहुरो
हात्तिपाइल्या	हात्तिकाजसा पाइला भयाको	हात्तिपाइले
बिचेत	चेत आछिन जइका	बेहोस

## २.४ द्वित्व प्रक्रियाद्वारा शब्दनिर्माण

एउटै शब्दलाई दोहोर्याएर नयाँ शब्द बनाउने पद्धतिलाई द्वित्व भनिन्छ । द्वित्व भएर बनेका शब्दलाई द्विरुक्त शब्द भनिन्छ । नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियापद र अव्यय शब्दको द्वित्व हुन्छ । शब्द दोहोरिँदा कतै पुरै शब्द दोहोरिने कतै केही अंश र कतै शब्दको ध्वनि परिवर्तन हुने आधारमा द्वित्व तीन प्रकारका हुन्छन् । ती निम्न छन्-

पूर्ण द्वित्व, आंशिक द्वित्व र आपरिवर्तित द्वित्व । (बराल र एटम, पूर्ववत्: ९२)

### २.४.१ पूर्ण द्वित्व

द्वित्व हुने शब्द जस्ताको त्यस्तै दोहोरिएर नयाँ शब्द बन्ने प्रक्रियालाई पूर्ण द्वित्व भनिन्छ । (बराल र एटम, पूर्ववत्:) बाजुराली नेपालीमा पूर्ण द्वित्व भएर बनेका शब्द निम्न छन्-

द्वित्व शब्द	द्वित्व प्रक्रिया	द्वित्व अर्थ
--------------	-------------------	--------------

मगमग	मग मग	मगमग
टुलुटुलु	टुलु टुलु	टुलुटुलु
आपुआपु	आपु आपु	आफुआफु
एक्एक्	एक् एक्	एकएक
नापनाप	नाप नाप	अलिअलि
छम्छम्	छम् छम्	छमछम
मुथिमुथि	मुथि मुथि	माथिमाथि
तलितलि	तलि तलि	तलतल
वरवर	वर वर	वरवर
परपर	पर पर	परपर
गाँठा गाँठा	गाँठा गाँठा	बच्चा बच्चा
अगिअगि	अगि अगि	अधिअधि
बनबन	बन बन	बनबन
खोलाखोला	खोला खोला	खोलाखोला
घणिघणि	घणि घणि	पटकपटक
राम्णोराम्णो	राम्णो राम्णो	राम्रो राम्रो
रूँदारूँदा	रूँदा रूँदा	रूँदारूँदा
घरघर	घर घर	घरघर
खाँदाखाँदा	खाँदा खाँदा	खाँदाखाँदा
आदाआदा	आदा आदा	आधाआधा
सुगाइनुसुगाइनु	सुगाइनु सुगाइनु	फोहरफोहर
छोरिछोरि	छोरि छोरि	छोरीछोरी
तातोतातो	तातो तातो	तातोतातो
स्वादिस्वादि	स्वादि स्वादि	मिठो मिठो
गुल्योगुल्यो	गुल्यो गुल्यो	गुलियोगुलियो

### २.४.२ आंशिक द्वित्व

द्वित्व हुने शब्दको कुनै अंश मात्र दोहोरिएर नयाँ शब्द बन्ने प्रक्रियालाई आंशिक द्वित्व भनिन्छ । (बराल र एटम, पूर्ववत्: ९२) । बाजुराली नेपालीमा आंशिक द्वित्वबाट बनेका शब्द निम्न छन् -

द्वित्व शब्द	द्वित्व प्रक्रिया	द्वित्व अर्थ
जजइको	जइको जइको	जजसको
आआप्नु	आप्नु आप्नु	आ-आफ्नो
नान्नानु	नानु नानु	ससानो
ठुलुठुलो	ठुलो ठुलो	ठुलुठुलो
भलभल	भल भल	भलभलि
सलल	सल सल	सलल
तात्तातो	तातो तातो	तात्तातो
नान्नाना	नाना नाना	ससाना
भैभैगणा	भैगणा भैगणा	भैभैगडा
सर्सल्लाहा	सल्लाहा सल्लाहा	सर्सल्लाह
गर्गहना	गहना गहना	गर्गहना
दिन्दिनै	दिन दिन	दिन्दिनै/दैनिक

### २.४.३ आपरिवर्तित द्वित्व

द्वित्व हुँदा शब्दको ध्वनिमा परिवर्तन हुने तथा कुनै ध्वनि लोप भई नयाँ शब्द बन्ने प्रक्रियालाई आपरिवर्तित द्वित्व भनिन्छ। (बराल र एटम, पूर्ववत्: ९३) बाजुराली नेपालीमा आपरिवर्तित द्वित्व भएर बनेका शब्दहरू निम्न छन्-

द्वित्व शब्द	द्वित्व प्रक्रिया	द्वित्व अर्थ
घरसर	घर घर	घरसर
हणसण	हण हण	शरीर
मोटोघाटो	मोटो मोटो	मोटोघाटो
दुदसुद	दुद दुद	दुधसुध
खानासाना	खाना खाना	खानासाना
घिउसिउ	घिउ घिउ	घ्युस्यु
रनबन	बन बन	रनबन
गोरसपारस	गोरस गोरस	गोरसपारस
कामसाम	काम काम	कामसाम
पानिसानि	पानि पानि	पानीसानी

दौरासौरा	दौरा दौरा	दाउरासाउरा
काटकुट	काट काट	काटकुट
तिरनतारन	तिरन तिरन	तिरनतारन
माणमुण	माण माण	माणमुण
भुटभाट	भुट भुट	भुटभाट
बाटैबाटो	बाट बाट	सिधै बाटो
भलाभलि	भला भला	भलाकुसारी
वर्षै वर्ष	वर्ष वर्ष	प्रत्येक वर्ष
काटाकाट	काट काट	काटाकाट
मारामार	मार मार	मारामार
टपाटप	टप टप	टपाटप
भनाभन	भन भन	भनाभन
कुटाकुट	कुट कुट	कुटाकुट
हानाहान	हान हान	हानाहाना
दौणा दौण	दौण दौण	दौडादौड
समातासमात्	समात् समात्	समातासमात

## तेस्रो परिच्छेद

### बाजुराली नेपालीमा रूपायन

#### ३.१ शब्दवर्ग र रूपायन

पदरचना भनेको वाक्यमा प्रयुक्त हुँदा शब्दको मूल रूपमा आउने परिवर्तन हो । (आचार्य, २०५८ : ९२) । यस प्रक्रियामा कुनै कुनै शब्द विभक्ति-प्रत्यय लिएर रूपाइत हुन्छन् भने कुनै शब्द विभक्ति प्रत्यय नलिई मूल रूपमा नै पद बनी वाक्यमा प्रयुक्त हुन्छन् । त्यसैले पद रचनाका आधारमा शब्दलाई दुई प्रमुख वर्गमा विभाजन गरिन्छ, ती हुन् विकारी र अविकारी ।

#### ३.१.१ विकारी शब्द

वाक्यमा प्रयोग हुँदा विभक्तिहरू लिई रूपमा परिवर्तन हुने शब्दलाई विकारी शब्द भनिन्छ । यस अन्तर्गत सामान्यतः नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियापद पर्दछन् । यिनीहरू लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, काल, पक्ष, भाव, वाच्य आदि व्याकरणिक कार्यलाई बुझाउँन विभक्ति प्रत्यय लिन्छन् । बाजुराली नेपालीका विकारी वर्गका शब्दहरू सबै अवस्थामा विभक्ति चिन्ह लिँदैनन् र रूपायित पनि हुँदैनन् । त्यसैले विकारी वर्गका शब्दलाई पनि रूपायन प्रक्रिया र तिनीहरूका व्याकरणिक कार्य समेतका आधारमा वर्णन गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

#### ३.१.२ अविकारी शब्द

अविकारी शब्द भनेका व्याकरणिक कार्य पूरा गर्दा रूपायन नहुने शब्द हुन् । यस्ता शब्दलाई अव्यय पनि भनिन्छ । यस अन्तर्गत सामान्यतः क्रियाविशेषण, नामयोगी, संयोजक, निपात, विस्मयादिबोधक वर्गका शब्दहरू पर्दछन् । बाजुराली नेपालीमा क्रियाविशेषण र केही नामयोगी समेत लिङ्ग, वचन र आदरका दृष्टिले रूपायित देखिन्छन् ।

#### ३.२ नामको रूपायन

वस्तु वा धारणा जनाउँन सक्ने शब्दलाई नाम भनिन्छ । (अधिकारी, २०५८ : ९९) । को र के भन्ने प्रश्नका उत्तरमा आउने सबै शब्दहरू नामपद हुन् । नामपदले कुनै खास व्यक्ति ठाउँ, वस्तु, जाति, समूह, पदार्थ, भाव वा अवस्थालाई बुझाउँछन् (लामिछाने, २०६५ : ७५) यसलाई व्याकरणिक कार्यका दृष्टिले सजीव र निर्जीव, मानवीय र मानवेतर, मूर्त र अमूर्त, स्थूलता र

सूक्ष्मता आदि विभिन्न आधारमा वर्गीकरण गरिन्छ । बाजुराली नेपालीमा नामको रूपायन लिङ्ग, वचन, आदर र कारकका आधारमा भएको पाइन्छ ।

### ३.२.१ लिङ्गका आधारमा नाम

लिङ्ग भनेको पुरुष वा स्त्रीको भिन्नतालाई बुझाउने व्याकरणिक कोटि हो । (आचार्य, २०५८ : ९२) बाजुराली नेपालीमा नामले पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग गरी दुई प्रकारको भिन्नतालाई स्पष्ट गर्दछ । यस्तो भिन्नता मानवीय नामले प्राकृतिक आधारमा बुझाउने भए तापनि मानवेतर नामले व्याकरणिक आधारमा लिङ्ग भेद स्पष्ट गर्दछ । बाजुराली नेपालीमा लिङ्गभेद नामको रूपायन कोटिभन्दा अन्तर्निहित कोटिका रूपमा देखिन्छ । किनभने नामले प्रातिपदिकका तहमा नै पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गको अन्तर धारणा गरेको पाइन्छ । त्यसैले नामको लिङ्ग निर्धारण त्यसले लिने विशेषण र वाक्यमा प्रयोग हुँदा क्रियापदसँगको सङ्गतिका आधारमा गर्न सकिन्छ ।

#### ३.२.१.१ विशेषण र विशेष्यका बीचको सङ्गति

बाजुराली नेपालीमा विशेषण र विशेष्यका बीचको सङ्गतिले लिङ्गभेदलाई स्पष्ट गर्दछ । यस्तो सङ्गति मानवीय नाममा पाइन्छ भने मानवेतर नाममा पाइँदैन ।

#### ३.२.१.१.१ मानवीय नामका साथ विशेषणको सङ्गति

पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
ठुलो छोरो (ठूलो छोरो)	ठुलि छोरि (ठूली छोरी)
नान्को छोर्च्याँटो (सानो केटो)	नान्कि छोर्च्याँटि (सानी केटी)
राम्णो भान्ज (राम्रो भान्जा)	राम्णि भान्जि (राम्री भान्जी)
कालो माइस (कालो मान्छे)	कालि माइस (काली मान्छे)
सुगाउँनु सालो (खराब सालो)	सुगाउँनि सालि (खराब साली)
निको पोइ (असल श्रीमान)	निकि जोइ (असल श्रीमती)

#### ३.२.१.१.२ मानवेतर नामका साथ विशेषणको सङ्गति

धौलो कमेच (खैरो सर्ट)	सुकिलो रुमाल (सेतो रुमाल)
रातो पैँट (रातो पैन्ट)	रातो साणि (रातो सारी)

हरियो मैलचाटो (हरियो गन्जी)

पेलो कपडा (पहेँलो लुगा)

माथिको उदाहरणहरूमा मानवीय नाममा नामको लिङ्ग परिवर्तन हुँदा विशेषण पनि सोही अनुसार परिवर्तन भएको छ । 'कालो माइस' जस्ता पदावलीमा नाममा परिवर्तन नभए पनि विशेषणद्वारा लिङ्ग परिवर्तन भएको छ । तर मानवेतर नाममा भने लिङ्ग परिवर्तन नहुने हुँदा वा लिङ्गभेद नहुने हुँदा विशेषणले पनि यथावत्को स्थिति देखाएको छ । मानवीय नाममा ठुलो छोरोलाई लिङ्ग परिवर्तन गर्दा छोरको ठाउँमा छोरी भएको छ भने छोरो विशेष्यका साथ आएको ठुलो विशेषण शब्द पनि स्त्रीलिङ्गमा ठुली भएको छ । यसैगरी अन्य पदावलीमा पनि सोही अनुसार परिवर्तन भएको पाइन्छ ।

### ३.२.१.२ उद्देश्य र विधेयका बीचको सङ्गति

बाजुराली नेपालीमा उद्देश्य र विधेयका बीचको सङ्गतिले पनि नामको लिङ्गभेदलाई स्पष्ट गर्दछ । यस्तो सङ्गति पनि मानवीय नाममा मात्र पाइन्छ । मानवेतरमा केवल पुलिङ्गको प्रयोग हुन्छ । जस्तै:-

#### पुलिङ्ग

भाउ रुयो (भाइ रोयो) ।

दाजि आया (दाजु आए) ।

छोरो गयो (छोरो गयो) ।

कान्साबुवा बस्या (काका बसे) ।

सौरा सैन्या (ससुरा सुते) ।

#### स्त्रीलिङ्ग

भाउ रूइ (बहिनी रोई) ।

दिदि आँई (दिदी आइन्) ।

छोरि गइ (छोरी गई) ।

कान्साआमा बसिँ (काकी बसिन्) ।

सासु सैरिँ (सासू सुतिन्) ।

माथिका उदाहरणमा उद्देश्य र विधेयका बीचको सङ्गति देखाइएको छ । पुलिङ्गी उद्देश्य हुँदा विधेय पनि पुलिङ्गी नै प्रयोग भएको छ भने स्त्रीलिङ्गी उद्देश्य हुँदा विधेय पनि स्त्रीलिङ्गी नै प्रयोग भएको छ । बाजुराली नेपालीमा भाउले स्त्रीलिङ्ग र पुलिङ्ग दुवै वा भाइ र बहिनी दुवैलाई बुझाउँने भएकोले त्यहाँ पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गमा एउटै भाउ पदको प्रयोग भएको छ । त्यसैले पुलिङ्गी भाउको साथ रुयो भएको छ भने स्त्रीलिङ्गी भाउ हुँदा रूइ भइ लिङ्गगत सङ्गति देखाएको छ । अन्य उदाहरणहरूबाट पनि उद्देश्य विधेयका बीचको लिङ्गगत सङ्गति स्पष्ट देखिएको छ । यसरी बाजुराली नेपालीमा उद्देश्य र विधेयका बीचको लिङ्गगत सङ्गति पाइन्छ ।

### ३.२.२ वचनका आधारमा नाम

नामको संख्यासँग सम्बन्धित व्याकरणात्मक कोटि वचन हो (अधिकारी, २०५८ : ८०) । वचन भनेको पदबाट बुझिने सङ्ख्या हो । (आचार्य, पूर्ववत् : ९४) । बाजुराली नेपालीमा

नामपदले वचनको भिन्नता प्रकट गर्ने तरिका रूपायन र सन्दर्भ गरी दुई प्रकारका छन् । ओकारान्त नाम आकारान्त बनि रूपायनबाट बहुवचनलाई प्रकट गर्दछन् भने अन्य प्रक्रियाका नामहरूले सन्दर्भबाट बहुवचन प्रकट गर्दछन् । बाजुराली नेपालीमा वचन दुई प्रकारका छन् - एकवचन र बहुवचन । एकवचनले एउटा सङ्ख्यालाई दर्शाउँछ भने बहुवचनले दुई वा दुईभन्दा बढी सङ्ख्यालाई दर्शाउँछ । बाजुराली नेपालीमा ओकारान्त नामले वचनभेद देखाएको हुन्छ भने ओकारान्त इतर नाममा निर्धारक र क्रियापदको सहायताले मात्र वचनभेद देखाउँछन् । बाजुराली नेपालीमा आदरार्थी नाममा वचनभेद पाइँदैन । त्यसैले बाजुराली नेपालीमा वचनभेद आदरसँग सम्बन्धित देखिन्छ । जस्तै -

### ३.२.२.१ ओकारान्त नाममा वचन

एकवचन	बहुवचन
छोरो आयो (छोरो आयो) ।	छोरा आया (छोराहरू आए) ।
छोर्च्याँटो गयो (केटो गयो) ।	छोर्च्याँटा गया (केटाहरू गए) ।
बाउसो भाग्यो (कोदालो भाँचियो) ।	बाउसा भाग्या (कोदालाहरू भाँचिए) ।
हलो विगण्यो (हलो विग्रियो) ।	हला विगण्या (हलाहरू विग्रिए) ।

माथिको उदाहरणमा वचनभेद देखाइएको छ । ओकारान्त नाम एकवचनमा छ भने त्यसलाई आकारान्त बनाउँदा बहुवचन बनेको छ । छोरो एकवचनलाई बहुवचन बनाउँदा 'ओ' को ठाउँमा 'आ' भएको छ । सोही अनुसार अन्य उदाहरणमा पनि वचनभेद स्पष्ट देखिन्छ । बाजुराली नेपालीमा बहुवचनबोधक हरु प्रत्ययको अभाव देखिन्छ । बहुवचन र एकवचनलाई चिन्न क्रियापदको सहायता लिनुपर्ने हुन्छ ।

### ३.२.२.२ ओकारान्त इतर नाममा वचन

एकवचन	बहुवचन
छोरि आइ (छोरी आइन्) ।	छोरि आँइ (छोरीहरू आए) ।
रूख ढल्यो (रूख ढल्यो) ।	रूख ढल्या (रूखहरू ढले) ।
मेरो भाउ (मेरो भाइ) ।	मेरा भाउ (मेरा भाइहरू) ।
बल्द मच्यो (गोरू मच्यो) ।	बल्द मच्या (गोरूहरू मरे) ।

माथिको उदाहरणबाट बाजुराली नेपालीमा ओकारान्त इतर नामशब्दको वचन छुट्याउन सकिँदैन भन्ने कुरा बुझिएको छ । एकवचनमा छोरि हुँदा बहुवचनमा पनि छोरि नै छ तर



एकवचनको क्रियापद आइले एकवचनलाई बुझाएको छ भने आँइ हुँदा बहुवचन देखाएको छ । यसैगरी अन्य उदाहरणमा पनि क्रियापद र निर्धारकले वचनभेद देखाएको छ ।

### ३.२.२.३ आदरार्थी नाममा वचन

एकवचन	बहुवचन
मेरा बाज्या (मेरो बाजे) ।	मेरा बाज्या (मेरो बाजेहरू) ।
मेरि दिदि (मेरो दिदी) ।	मेरि दिदि (मेरो दिदीहरू) ।
दाजि आया (दाजु आए) ।	दाजि आया (दाजुहरू आए) ।
फुपु रुनिछन् (फुपू रुनुहुन्छ) ।	फुपु रुनिछन् (फुपूहरू रुनुहुन्छ) ।

माथिका उदाहरणबाट बाजुराली नेपालीमा आदरवाची नाममा वचनभेद हुँदैन भन्ने कुरा बुझिएको छ । एकवचनमा मेरा बाज्या छ भने बहुवचनमा पनि मेरा बाज्या नै छ त्यसैगरी दाजि आया जस्ता उदाहरणले पनि वचनभेद देखाएको छैन । समग्रमा भन्दा बाजुराली नेपालीमा आदरार्थी नाममा वचनभेद पाइँदैन र बाजुराली नेपालीले आदर र वचनलाई एउटै कोटि मानेको छ । किनभने अनादर एकवचनमा हुन्छ भने त्यसलाई आदरमा परिणत गर्दा स्वतः बहुवचन बन्दछ ।

### ३.२.३ आदरका आधारमा नाम

सम्मान जनाउँने क्रियापदको कोटिलाई आदर भनिन्छ (ढकाल, २०६५ : १८९) । बाजुराली नेपालीमा अनादर र सामान्य आदर गरी दुईप्रकारको आदर व्यवस्था पाइन्छ । आदरको भिन्नतालाई ओकारान्त नामपदले रूपरचनाबाट नै देखाएको हुन्छ भने ओकारान्त इतर नामपदले सन्दर्भ वा निर्धारक र क्रियापदबाट मात्र स्पष्ट पार्दछ ।

#### ३.२.३.१ ओकारान्त नाममा आदर

बाजुराली नेपालीमा ओकारान्त नामपदले अनादरलाई बुझाउँछ भने त्यसलाई ओकारान्तमा परिवर्तन गर्दा त्यसले सामान्य आदरलाई देखाउँछ, त्यही सामान्य आदरले नै स्तरीय नेपाली भाषाको उच्च, अत्युच्च आदरलाई समेत व्यक्त गर्दछ । जस्तै-

अनादर	सामान्य आदर
छोरो आयो (छोरो आयो) ।	छोरा आया (छोराहरु आए) ।
सौरो रिसायो (ससुरो रिसायो) ।	सौरा रिसाया (ससुरा रिसाए/रिसाउनुभयो) ।
छोच्याँटो हाँस्यो (केटो हाँस्यो) ।	छोच्याँटा हाँस्या (केटाहरु हाँसे) ।

माथिको उदाहरणमा छोरो आयो अनादर हो भने छोरा आया सामान्य आदर भएको पदावली हो । यसैगरी सौरो रिसायोमा प्रयुक्त सौरो शब्द अनादर हो भने त्यसलाई आकारान्त बनाई सौरा हुँदा सामान्य आदरलाई बुझाएको छ तर उच्च आदरार्थीको लागि पनि सौराको नै प्रयोग भएको छ । त्यसैले बाजुराली नेपालीमा दुई प्रकारको आदर व्यवस्था मात्र पाइन्छ, ती हुन् अनादर र सामान्य आदर । स्तरीय नेपाली भाषाका सामान्य आदर, उच्च आदर दुवैलाई सामान्य आदरले नै व्यक्त गर्दछ ।

### ३.२.३.२ अन्य नाममा आदर

ओकारान्त इतर नाममा आदरका दृष्टिबाट रूपभेद पाइँदैन । तापनि त्यस्ता नामले सन्दर्भबाट वा अधिल्लो शब्दबाट आदरको भिन्नतालाई देखाउँछन् । यस्तो सन्दर्भलाई त्यस्ता शब्दले लिने विशेषण र क्रियापदसँगको सङ्गतिबाट स्पष्ट गर्न सकिन्छ ।

#### ३.२.३.२.१ विशेषण र विशेष्यको सङ्गति

अनादर	सामान्य आदर
नान्को काका (सानो काका) ।	नान्का काका (साना काका) ।
ठूलो दाजि (ठूलो दाजु) ।	ठूला दाजि (ठूला दाजु) ।
निको भान्ज (असल भानिज) ।	निका भान्ज (असल भानिज) ।
राम्णो मामा (राम्रो मामा) ।	राम्णा मामा (राम्रा मामा) ।
कालो बाज्या (कालो हजुरबुबा) ।	काला बाज्या (काला हजुरबुबा) ।

बाजुराली नेपालीमा ओकारान्त इतर नाममा आदर व्यवस्था विशेषण र विशेष्यका बीचको सङ्गतिबाट स्पष्ट हुन्छ । पहिलो उदाहरणमा अनादर र आदर दुवै ठाउँमा काका शब्द भएकोले कुन शब्द आदर र कुन शब्द अनादर हो भनी छुट्याउँन त्यस शब्दसँग आएको विशेषण शब्दले मात्र देखाएको छ । अनादरमा ओकारान्त विशेषण शब्दको प्रयोग भएको छ भने त्यसलाई आकारान्तमा परिवर्तन गर्दा सामान्य आदर जनाएको छ । त्यसैले बाजुराली नेपालीमा ओकारान्त नाम शब्दले अनादरलाई देखाएजस्तै ओकारान्त इतर नामपदमा पनि त्यस शब्दसँग आउने ओकारान्त विशेषण शब्दले अनादरलाई बुझाउँछ भने त्यसलाई सामान्य आदरमा परिवर्तन गर्न ओकारान्त विशेषणलाई आकारान्त विशेषणमा परिवर्तन गर्दा विशेषण र विशेष्य बीच सङ्गति भई पद स्वतः सामान्य आदरार्थी बन्दछ ।

### ३.२.३.२.२ उद्देश्य र विधेयका बीचको सङ्गति

अनादर	सामान्य आदर
बुवा आयो (बुवा आयो) ।	बुवा आया (बुवा आए/आउनुभयो/आइबक्स्यो) ।
दाजि गयो (दाजु गयो) ।	दाजि गया (दाजु गए/जानुभयो/गइबक्स्यो) ।
भान्जा बस्यो (भानिज बस्यो) ।	भान्ज बस्या (भानिज बसे/बस्नुभयो/बसिबक्स्यो) ।
मामा खाँदोछ (मामा खान्छ) ।	मामा खाँदाछन् (मामा खान्छन्/खानुहुन्छ/ खाइबक्सिन्छ) ।
भिनाजु हाँस्यो (भिनाजु हाँस्यो) ।	भिनाजु हाँस्या (भिनाजु हाँसे/हाँस्नुभयो) ।
दिदि आइ (दिदी आई) ।	दिदि आँइ (दिदी आइन्/आउनुभयो) ।

बाजुराली नेपालीमा ओकारान्त इतर नामपदको आदर व्यवस्था हेर्दा उद्देश्य र विधेयका बीच सङ्गति भएर पनि आदर व्यवस्था प्रस्ट भएको पाइन्छ । पहिलो उदाहरणमा अनादर र सामान्य आदर दुबै ठाउँमा बुवा शब्दको नै प्रयोग भएको छ । त्यसबाट आदर व्यवस्था नछुट्टिए पनि त्यससँग आएको विधेय वा क्रियापदबाट आदर स्पष्ट भएको छ । अनादर हुँदा ओकारान्त 'आयो' शब्द देखिएको छ भने त्यसलाई आकारान्तमा परिवर्तन गरेर सामान्य आदर देखाएको छ । अर्कोतर्फ त्यही सामान्य आदरले स्तरीय नेपालीको उच्च आदरलाई पनि देखाएको छ । त्यसैले बाजुराली नेपालीमा उद्देश्य र विधेयका बीचको सङ्गतिमा आदर व्यवस्था हेर्दा ओकारान्त विधेय भएको पदावली अनादर हुन्छ । त्यसैले स्तरीय नेपाली भाषाको सामान्य, उच्च र अत्युच्च सबै आदरलाई बाजुराली नेपालीको सामान्य आदरले नै बुझाउँछ । ओकारान्त नाम शब्दले सामान्य आदरलाई बुझाए जस्तै ओकारान्त इतर शब्दमा पनि त्यस नाम शब्द अगाडि र पछाडि आएका विशेषण र विधेय शब्दमा पनि ओकारान्त शब्दले अनादरलाई र आकारान्त शब्दले सामान्य आदरलाई बुझाउँछन् ।

### ३.२.४ कारकका आधारमा नाम

कारक भनेको वाक्यमा नाम वा सर्वनामको क्रियापदसँगको सम्बन्ध हो (आचार्य, पूर्ववत् : ९५) । बाजुराली नेपालीमा कारकलाई रूपरचनाका आधारमा सरल र तिर्यक गरी दुई वर्गमा विभाजन गर्न सकिन्छ । यस्तो भिन्नता दुई आधारमा छुट्टिएको पाइन्छ ती हुन् रूपरचना र विभक्तिको प्रयोग ।

#### ३.२.४.१ रूपरचना

बाजुराली नेपालीमा ओकारान्त नामले मूल रूपमा सरल कारकलाई जनाउँछ । त्यस ओकारान्त सरल कारकमा विभक्तिको प्रयोग गर्नु परेमा आकारान्तमा परिवर्तन भई तिर्यक कारकलाई बुझाउँछन् । जस्तै -

#### सरल कारक

छोरो आयो (छोरो आयो) ।  
 देलो उगाणो छ (ढोका खुला छ) ।  
 मेलो हर्यो छ (मेलो हरियो छ) ।  
 हलो छोटो छ (हलो छोटो छ) ।

#### तिर्यक कारक

छोराले काम हयो (छोराले काम गयो) ।  
 देलाउणो सुगाइनु छ (ढोकामा फोहोर छ) ।  
 मेलाहोइ घाँस ल्यायाँ (मेलाबाट घाँस ल्याएँ) ।  
 हलाबाटि माटो आउँदो छ (हलोबाट माटो आउँछ) ।

माथिका उदाहरणमा ओकारान्त नाम रूपरचनाबाट नै सरल कारकमा देखिएका छन् । त्यसमा विभक्तिको प्रयोग भएको छैन । त्यस ओकारान्त नामलाई आकारान्तमा परिवर्तन गर्दा विभक्तिको संयोजन गराएको छ । त्यही नै तिर्यक् कारक हो । पहिलो उदाहरणमा छोरो सरल कारकमा छ भने त्यसमा 'ले' विभक्तिको संयोजन हुँदा आकारान्तमा परिवर्तन भएर छोरा बनेको छ । त्यसैले बाजुराली नेपालीमा ओकारान्त नामपद रूपरचनाबाट नै सरल र तिर्यक् भेद छुट्टिएको हुन्छ ।

### ३.२.४.२ विभक्तिको योग

बाजुराली नेपालीमा ओकार अन्त्यमा नहुने नाम सरल र तिर्यक् गरी भिन्न रूपमा देखिएका हुँदैनन् । तापनि सरल कारक कुनै विभक्ति नलिई वाक्यमा प्रयोग हुन्छन् भने तिर्यक् कारकमा उणो, उणा, सात, बाटि, होइ, मनि आदि विभक्ति लिई वाक्यमा प्रयुक्त हुन्छन् । जस्तै-

#### सरल कारक

अगास उगाणो छ (आकाश खुल्ला छ) ।  
 ताल गइलो छ (ताल गहिरो छ) ।  
 रुख अल्गो छ (रूख अग्लो छ) ।  
 आँम चुकिलो छ (आँप अमिलो छ) ।  
 भात पाक्यो (भात पाक्यो) ।

#### तिर्यक् कारक

अगासउणो बाल्दो छ (आकाशमा बादल छ) ।  
तालउँदा माछा छन् (तालमा माछा छन्) ।  
रूखमनि चल्ला छन् (रूखमाथि चरा छन्) ।  
आँपबाटिचोप आउँदोछ (आँपबाट चोप आउँछ)  
भातसात दाल आछिन (भातसँग दाल छैन) ।

माथिको उदाहरणमा रेखाङ्गन गरिएका नामपदले कारकलाई जनाएका छन् । पहिलो उदाहरणमा सरल र तिर्यक् दुवै कारकमा अगास नाम शब्दको प्रयोग भएको छ । त्यसबाट सरल र तिर्यक कारक छुट्टयाउन नसके पनि तिर्यक कारकमा उणो विभक्तिको प्रयोग भएको छ जसले तिर्यक कारकलाई देखाउँछ । त्यसैले बाजुराली नेपालीमा ओकारान्त इतर नामशब्द छ भने विभक्ति सहित तिर्यक कारक र विभक्ति रहित सरल कारक हुन्छ भन्ने कुरा देखाएको छ ।

### ३.३ सर्वनामको रूपायन

नामको सट्टामा प्रयोग हुने शब्द नै सर्वनाम हो (आचार्य, पूर्ववत् : ४५) यसको व्युत्पादन हुँदैन । नामको बदलामा प्रयोग हुने शब्द भएकोले यो पनि नामजस्तै कर्ता, कर्म र पूरकका स्थानमा अनिवार्य संरचक बनी आउँन सक्दछ । बाजुराली नेपालीमा प्रचलित प्रमुख सर्वनाम यसप्रकार छन् :

मँ	(म)	हामि/हामे	(हामी)
उ/उँ/उनु	(उनी)	वाँ	(उहाँ)
त्यो	(त्यो)	यो	(यो)
सब्बइ	(सब)	उ	(ऊ)
तँ	(तँ)	तमि/तमे	(तिमी/हजुर)

बाजुराली नेपालीमा पाइने सर्वनामका चार प्रमुख भेद छन्- पुरुषवाचक सर्वनाम, सम्बन्धवाचक सर्वनाम, प्रश्नवाचक सर्वनाम र आत्मवाचक सर्वनाम चार प्रमुख भेदका उपभेद निम्न छन् ।

#### पुरुषवाचक सर्वनाम

प्रथम पुरुष	म, हामि/हामे	(म, हामी/हामीहरू)
द्वितीय पुरुष	तँ, तमि	(तँ, तिमी/तिमीहरू)
तृतीय पुरुष	उ, उँ	(ऊ, उनीहरू)
	यो, यि	(यो, यिनीहरू)
	त्यो, तिँ	(त्यो, तिनीहरू)
सम्बन्धवाचक सर्वनाम	जो, ज्या	(जो, जे)
प्रश्नवाचक सर्वनाम	को, क्या	(को, के)
आत्मवाचक सर्वनाम	आपु	(आफु)

बाजुराली नेपालीमा सर्वनामको पदरचना वचन, पुरुष, आदर र कारकका आधारमा हुन्छ ।

### ३.३.१ वचनका आधारमा सर्वनाम

बाजुराली नेपालीमा वचनका आधारमा सर्वनामको रूपायन यस प्रकार देखाउन सकिन्छ ।

#### ३.३.१.१ पुरुषवाचक सर्वनाम

एकवचन	बहुवचन
म (म)	हामि/हामे (हामी/हामीहरू)
तँ (तँ)	तमि/तमे (तिमी/तिमीहरू)
उ (ऊ)	उँ/उनु (उनी, उनीहरू)

माथिका पुरुषवाचक सर्वनामलाई उदाहरणमा यसरी देखाउन सकिन्छ ।

एकवचन	बहुवचन
म खाँदोछौं (म खान्छु) ।	हामे/हामि खाँदाछौं (हामी/हामीहरू खान्छौं) ।
तँ सैर (तँ सुत्) ।	तमि/तमे सैरउ (तिमी/तपाइहरू सुत्नुहोस्) ।
उ गया (ऊ गयो) ।	उँ गया (उनी/उनीहरू गए) ।
उइलाई हान्यो (उसलाई पिट्यो) ।	उनुलाई हान्यो (उनीहरूलाई पिट्यो) ।

बाजुराली नेपालीमा पुरुषवाचक सर्वनामको प्रयोग एकवचन र बहुवचनमा हुन्छ । एकवचन म को बहुवचनमा हामि र हामे दुवै शब्द प्रचलनमा रहेका छन् । जसले स्त्रीय नेपालीका हामी र हामीहरू दुवै शब्दलाई व्यक्त गर्दछन् । त्यसैगरी तँ को बहुवचन तमि/तमे र उ को उँ/उनु शब्दले बहुवचनलाई जनाउँदछन् ।

#### ३.३.१.२ सम्बन्धवाचक सर्वनाम

सम्बन्धवाचक सर्वनामले बाजुराली नेपालीमा द्वित्व प्रक्रियाद्वारा बहुवचनलाई जनाउँछन् ।

जस्तै-

एकवचन	बहुवचन
क्या (के)	क्याक्या (के-के)
को (कुन्)	को-को (कुनकुन)

माथिका सम्बन्धवाचक सर्वनामलाई उदाहरणद्वारा यस प्रकार देखाउन सकिन्छ ।

**एकवचन**

जो भान्छौ भ्राउ (जो जान्छौ जाऊ)  
ज्या मन पड्डो छ हर (जे मन पर्छ गर)

**बहुवचन**

जोजो भान्छौ भ्राउ (जोजो जान्छौ जाऊ)  
ज्याज्या मन पड्डोछ हर (जेजे मनपर्छ गर)

माथिको उदाहरणमा 'जो भान्छौ भ्राउ' ले एकजनालाई संकेत गरेको छ भने जो जो सर्वनामले एकभन्दा बढी व्यक्तिलाई जानेकुरा दर्शाएको छ । त्यसैले यस्ता सर्वनाम दोहोरिएर आएको अवस्थामा त्यसले बहुवचनको बोध गराउँदछन् ।

**३.३.१.३ प्रश्नवाचक सर्वनाम**

बाजुराली नेपालीमा प्रश्नवाचक सर्वनामले पनि सम्बन्धवाचक सर्वनाम जस्तै द्वित्व प्रक्रियाद्वारा बहुवचनलाई दर्शाउँछन् । जस्तै :-

**एकवचन**

क्या (के)  
को (कुन्)

**बहुवचन**

क्याक्या (के-के)  
को-को (कुनकुन)

माथिका प्रश्नवाचक सर्वनामलाई वाक्यमा यसरी देखाउन सकिन्छ

**एकवचन**

क्या खान्या होइ (के खाने हो)  
को लिन्या हो (कुन लग्ने हो)

**बहुवचन**

क्याक्या खान्याहोइ (केके खानेहोस्)  
को-को लिन्या हो (कुनकुन लग्ने हो)

माथिको उदाहरणमा 'क्या' प्रश्नवाचक शब्दले एउटा चिजलाई मात्र बुझाएको छ त्यसैले यसबाट आउने उत्तर एकवचन नै हुन्छ तर यसको विपरित क्याक्या भन्ने शब्दले एकभन्दा धेरै चिज दर्शाएको छ त्यसैले यो बहुवचनबोधक प्रश्नवाचक सर्वनाम हो ।

**३.३.१.४ आत्मवाचक सर्वनाम**

बाजुराली नेपालीमा एकल आत्मवाचक सर्वनाम आपुले पनि द्वित्व प्रक्रियाद्वारा बहुवचनलाई जनाउँछ । जस्तै :-

**एकवचन**

तँ आपु भा (तँ आफु जा)

**बहुवचन**

तमि आपुआपु भाउ (तिमीहरू आ-आफु जाऊ)

उ आपु खाँदोछ (ऊ आफु खान्छ)  
म आपु भनुला (म आफै भनुला)

उँ आपुआपु खाँदाछन् (उनीहरू आ-आफै खान्छन्)  
हामि आपुआपु भनौंला (हामीहरू आ-आफै भनौंला)

माथिको उदाहरणमा एकवचनमा केवल आपु शब्द प्रयोग भएको छ भने त्यही आपु शब्द दोहोरिएर आउँदा आपुआपु भई यसले बहुवचनलाई जनाएको छ । 'तँ आपु भा' वाक्यमा केवल एकजना मानिस मात्र देखिन्छ भने 'तमि आपु-आपु भाउ' वाक्यमा एकभन्दा बढी संख्याको बोध गराएकोले क्रियापदमा पनि भा को ठाउँमा भाउ भएको छ । त्यसैले बाजुराली नेपालीमा आत्मवाचक सर्वनाम आपुले वचनभेद गराउँदछ ।

### ३.३.२ पुरूषका आधारमा सर्वनाम

कथनका सन्दर्भमा संलग्न भएका सहभागीहरूको प्रकृतिलाई जनाउने व्याकरणात्मक कोटि पुरूष हो (बराल र एटम, २०४६ : ४८) । यो विशेषतः सर्वनामसँग सम्बन्धित हुन्छ । बाजुराली नेपालीमा प्रथम पुरूष, द्वितीय पुरूष र तृतीय पुरूष गरी तीन प्रकारको पुरूष व्यवस्था पाइन्छ । बोल्ने वक्तासँग सम्बन्धित सर्वनाम प्रथमपुरूष हुन्छ भने जोसँग कुरा गरिन्छ त्यससँग सम्बन्धित सर्वनाम द्वितीय पुरूष हुन्छ त्यसैगरेर विषयवस्तु वा जसका बारेमा कुरा चलिरहेको हुन्छ त्यससँग सम्बन्धित सर्वनाम तृतीयपुरूष हुन्छ । जस्तै :-

प्रथमपुरूष	म, हामि/हामे	(म, हामी, हामीहरू)
द्वितीयपुरूष	तँ, तमि/तमे	(तँ, तिमी, तपाँइहरू)
तृतीयपुरूष	उ, उँ/उनु	(ऊ, उनी, उनीहरू)

माथिका सर्वनामलाई निम्नलिखित उदाहरणबाट स्पष्ट पार्न सकिन्छ ।

प्रथम पुरूष	द्वितीय पुरूष	तृतीय पुरूष
म हण धुदोछौं (म नुहाउँछु)	तँ हण धुदोछै (तँ नुहाउँछस्)	उ हण धुदोछ (ऊ नुहाउँछ)
हामि भात खाँदाछौं (हामी/हामीहरू भात खान्छौं)	तमि भात खाँदाछौ (तिमी/तिमीहरू भात खान्छौ)	उँ भात खाँदाछन् (उनी/उनीहरू भात खान्छन्)

माथिको उदाहरणबाट बाजुराली नेपालीमा तीन प्रकारको पुरूष व्यवस्था स्पष्ट देखिन्छ । कुरा गर्ने व्यक्तिसँग सम्बन्धित सर्वनाम प्रथमपुरूषमा प्रकट भएको छ भने जोसँग कुरा गरिन्छ त्यसको सङ्गमा प्रयोग हुने सर्वनाम द्वितीय पुरूषमा छ त्यस्तै विषयक्षेत्रसँग सम्बन्धित सर्वनाम तृतीय पुरूषमा छ । यसरी बाजुराली नेपालीमा तीनप्रकारको वचन व्यवस्था पाइन्छ ।



### ३.३.३ आदरका आधारमा सर्वनाम

बाजुराली नेपालीमा आदर व्यवस्था दुई प्रकारको पाइन्छ। अनादर र सामान्य आदर गरी दुई प्रकारको आदर व्यवस्था प्रथम पुरुष बाहेक द्वितीय र तृतीय पुरुषवाची सर्वनाममा मात्र पाइन्छ भने प्रथम पुरुषमा आदर व्यवस्था पाइँदैन। बाजुराली नेपालीमा एकवचन रूप बहुवचनमा आउनु नै सामान्य आदर भएको हुँदा आदर पनि वचनजस्तै सर्वनामको अन्तर्निहित कोटिका रूपमा देखापर्छ। स्तरीय नेपाली र बाजुराली नेपालीमा आदर व्यवस्थामा भिन्नता पाइन्छ। स्तरीय नेपालीको अनादरले बाजुराली नेपालीको पनि अनादरलाई नै बुझाउँछ तर स्तरीय नेपालीका सामान्य आदर, उच्च आदर लगायतका वा अनादरबाहेकका सम्पूर्ण आदरलाई बाजुराली नेपालीको सामान्य आदरले नै बुझाउने गर्दछ। बाजुराली नेपालीमा सर्वनामका आदरवाचक रूपहरू यसप्रकार छन् :-

एकवचन आदर	बहुवचन सामान्य आदर
तँ (तँ)	तमि/तमे (तिमी, तपाँइ, हजुर)
उ (ऊ)	उँ (उनी, उहाँ)
यो (यो)	यिँ (यी, यिनी, यहाँ)
त्यो (त्यो)	तिँ (ती, तिनी/वहाँ)

माथिका सर्वनामका रूपहरूलाई वाक्यमा यसप्रकार देखाउन सकिन्छ।

- १) तँ बेलि काँ छि ? (तँ हिजो कहाँ थिइस्) ? अनादर (एकवचन)  
(तपाँइ हिजो कहाँ हुनुहुन्थ्यो) ?
- २) तमि बेलि काँ छिया ? (तिमी हिजो कहाँ थियौ) ? सामान्य आदर (बहुवचन)  
(हजुर हिजो कहाँ हुनुहुन्थ्यो) ?
- ३) उ मेरो भाउ हो (उ मेरो भाइ हो ) अनादर (एकवचन)  
(उनी मेरो भाइ हुन्)
- ४) उँ मेरा भाउ हुन् (उहाँ मेरो भाइ हुनुहुन्छ) सामान्य आदर (बहुवचन)  
(उहाँहरू मेरो भाइ हुनुहुन्छ)

- ५) यो मेरो कान्साबुवा हो (यो मेरो काका हो) अनादर (एकवचन)  
(यी मेरा काका हुन्)
- ६) यि मेरा कान्साबुवा हुन् (यिनी मेरा काका हुन्) सामान्य आदर(बहुवचन)  
(यहाँ मेरो काका हुनुहुन्छ)
- ७) त्यो मलाइ गाल् दिदोछ (त्यो मलाई गाली गर्छ) अनादर (एकवचन)  
( ती मलाई गाली गर्छन्)
- ८) तिँ मलाइ गाल्दिदाछन् (तिनी मलाई गाली गर्छन्) सामान्य आदर(बहुवचन)  
(तिनीहरू मलाई गाली गर्छन्)

माथिका उदाहरणबाट बाजुराली नेपालीमा आदर दुई प्रकारको हुन्छ र प्रथमपुरुष वाचक सर्वनाममा आदरभेद हुँदैन द्वितीय र तृतीय पुरुषमा मात्र आदर भेद पाइन्छ भन्ने कुरा बुझिन्छ । बाजुराली नेपालीको अनादरवाची तँ सर्वनामले स्त्रीय नेपालीमा पनि तँ को कार्य नै गरेर अनादरलाई बुझाइ एकवचन समेत देखाएको छ । सामान्य आदरवाची 'तमि' सर्वनामले स्त्रीय नेपालीको तिमी, तपाईं, हजुर लगाएतका आदरलाई एकलैले बुझाएको छ । त्यसले अन्तर्निहित भएर बहुवचन पनि देखाएको छ । यसैगरी अन्य उदाहरणमा पनि यही प्रक्रिया चलेको छ । त्यसैले बाजुराली नेपालीमा आदर दुई प्रकारको हुन्छ भने अनादरले स्त्रीय नेपालीको अनादरलाई मात्र देखाउँछ तर सामान्य आदरले स्त्रीय नेपाली भाषाका बाँकी सम्पूर्ण आदरलाई जनाउँछ र अनादर एकवचनमा र सामान्य आदर बहुवचनमा भई वचनजस्तै सर्वनामको अन्तर्निहित कोटिका रूपमा देखापर्दछ ।

### ३.३.४. कारकका आधारमा सर्वनाम

बाजुराली नेपालीमा कारक पनि सर्वनामको कोटिका रूपमा देखापर्छ । कारक सम्बन्ध प्रकट गर्नका लागि सर्वनामका दुई रूप बन्दछन् । ती सरल र तिर्यक रूप हुन् । रूपरचनाका दृष्टिबाट भेदक सम्बन्धका रूपहरूलाई पनि कारकसँगै चर्चा गर्ने गरिन्छ । अतः कारक र भेदक सम्बन्ध गरी सर्वनामका निम्नलिखित रूप देखिन्छन् :-

सरल कारक

तिर्यक कारक

सर्वनाम	एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
म	मँ	हामि/हमे	मइले	हामिले/हामेले
तँ	तँ	तमि/तमे	तँइले	तमिले
ऊ	उ	उँ	उइले	उनुले
यो	यो	यिँ	यिनले	यिनुले
त्यो	त्यो	ति	तिनले	तिनुले

माथि दिइएका कारकलाई वाक्यमा यसरी प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

- १) मँ स्कुल भाँदोछौं (म स्कुल जान्छु) सरल कारक
- २) मइले स्कुल धेक्याँ (मैले स्कुल देखें) तिर्यक कारक
- ३) हामि भात खाँदा छौं (हामी भात खान्छौं) सरल कारक
- ४) हामिले भात खायौं (हामीले भात खायौं) तिर्यक कारक
- ५) तँ सैर (तँ सुत) सरल कारक
- ६) तँलाई सैराल्दो भयाँ (तँलाई सुताउँछु) तिर्यक कारक
- ७) तमि/तमे याँ आउ (तिमी यहाँ आऊ) सरल कारक
- ८) तमिधेकि रिस उठ्यो (तिमीदेखि रिस उठ्यो) तिर्यक कारक

माथि दिइएका उदाहरणहरूमा बाजुराली नेपालीको कारक व्यवस्था सर्वनाममा कसरी प्रयोग हुन्छ भन्ने कुरा देखाइएको छ । म स्कुल भाँदोछौं वाक्य सरल कारकमा छ भने मइले स्कुल धेक्याँ वाक्य तिर्यक कारकमा छ । यसरी अन्य उदाहरणमा पनि यही कुरा प्रष्टचाइएको छ । यसबाट बाजुराली नेपालीमा विभक्ति रहित भयो भने सरल कारक हुन्छ भने विभक्ति सहित भयो भने तिर्यक कारक हुन्छ भन्ने कुरा थाहा पाउन सकिन्छ ।

### ३.४ विशेषणको रूपायन

नाम, सर्वनाम, क्रियापदको गुण, सङ्ख्या, किसिम आदि बुझाउने शब्दलाई विशेषण भनिन्छ (भट्टराई, २०३३ : १३१) । नाम वा सर्वनामको विशेषता बुझाउने शब्दलाई विशेषण भनिन्छ (आचार्य, पूर्ववत् : ४८) । बाजुराली नेपालीमा विशेषणको रूपायन लिङ्ग, वचन, आदर र कारकका आधारमा हुन्छ । बाजुराली नेपालीका केही विशेषणहरू यस प्रकार छन् ।

जातै	(राम्रो)	सपुरो	(मसिनो)
औँछान	(तिर्खा)	गतिलो	(राम्रो)
सद्याम	(विस्तारै)	कचिलो	(चिसो)

अदरफाल्स्या	(मभौला)	भल्को	(सम्भना)
उतारु	(खर्चालु)	प्वाणि	(भुटो)
अकरो	(महँगो)	सँगो	(सस्तो)
साजि	(ताजा)	करणो	(नयाँ)
नाप	(थोरै)	निच्चो	(होचो)
मस्त	(धेरै)	राम्पो	(राम्रो)

पदरचनाका दृष्टिले बाजुराली नेपालीमा पाइने विशेषणलाई दुई वर्गमा विभाजन गर्न सकिन्छ, ती हुन् ओकारान्त र अन्य । ओकारान्त विशेषण लिङ्ग, वचन, आदर र कारकका आधारमा रूपायित हुन्छन् भने अन्य विशेषण रूपायित हुँदैनन् ।

### ३.४.१ लिङ्गका आधारमा विशेषण

बाजुराली नेपालीमा ओकारान्त विशेषणमा लिङ्गगत भिन्नता पाइन्छ । खासगरी ओकारान्त विशेषणले पुलिङ्गलाई व्यक्त गर्दछन् भने त्यसलाई इकारान्त बनाउँदा स्त्रीलिङ्गलाई व्यक्त गर्दछन् । यस्तो भिन्नता मानवीय नामसँग आउने विशेषणले मात्र देखाउँछन् । मानवेतर नामसँग आउने विशेषणले लिङ्गभेद नदेखाउँने हुँदा यस्ता विशेषण पुलिङ्गी समान प्रयोग हुन्छन् । जस्तै :-

#### पुलिङ्ग

कालो पोइ (कालो श्रीमान्) ।  
निको लोग्न्या (असल श्रीमान्) ।  
गोरो भिनाजु (गोरो भिनाजु) ।  
निउड्याको बड्डो (कुप्रेको बुढो) ।  
सपुरो सौरो (पातलो ससुरो) ।  
रातो बल्द (रातो गोरू) ।  
नाप छोर्याँटा (थोरै केटा) ।

#### स्त्रीलिङ्ग

कालि जोइ (काली श्रीमती) ।  
निकि वैकिनि (असल श्रीमती) ।  
गोरि दिदि (गोरी दिदी) ।  
निउड्याकि बड्डि (कुप्रेकी बूढी) ।  
सपुरि सासु (पातली सासू) ।  
रातो गायो (रातो गाई) ।  
नाप छोर्याँटि (थोरै केटी) ।

माथि दिइएका उदाहरणमा पुलिङ्गमा कालो हुँदा स्त्रीलिङ्गमा कालि भएको छ । यस्तै प्रकारले अन्य मानवीय ओकारान्त विशेषणले स्पष्ट रूपमा लिङ्गभेद देखाएका छन् । तर मानवेतर 'रातो बल्द' पदावलीले ओकारान्त विशेषण हुँदा पनि लिङ्गभेद देखाएको छैन । यसै प्रकारले ओकारान्त इतर मानवीय नामसँग सम्बन्धित विशेषण भए पनि 'नाप छोर्याँटा' पदावलीमा स्त्रीलिङ्ग बनाउँदा नाप जस्ताको त्यस्तै रहेको छ । यसबाट बाजुराली नेपालीमा मानवीय नामसँग सम्बन्धित ओकारान्त विशेषणले मात्र लिङ्गभेद देखाउँछन् भन्ने कुरा बुझिन्छ ।

### ३.४.२ वचनका आधारमा विशेषण

बाजुराली नेपालीमा ओकारान्त विशेषणमा मात्र वचनगत भिन्नता पाइन्छ । अन्य विशेषणमा वचनगत भिन्नता पाइँदैन । यस्ता ओकारान्त विशेषणहरू प्रायः एकवचनमा हुन्छन् भने त्यसलाई आकारान्त बनाउँदा बहुवचन बन्दछन् । जस्तै :-

एकवचन	बहुवचन
राम्णो घर (राम्णो घर) ।	राम्णा घर (राम्णा घर) ।
निच्चो माइस (होचो मानिस) ।	निच्चो माइस (होचा मानिस) ।
अल्नो डाँणो (अग्लो डाँडो) ।	अल्ना डाँणा (अग्ला डाँडा) ।
कालो बल्द (कालो गोरु) ।	काला बल्द (काला गोरु) ।
उतारु मान्छे (खर्चालु मानिस) ।	उतारु कविला (खर्चालु परिवार) ।

माथि दिइएका उदाहरणमा ओकारान्त विशेषण एकवचनमा छन् भने त्यसलाई आकारान्त बनाउँदा बहुवचन भएका छन् । तर ओकारान्त इतर उतारु विशेषण एकवचन र बहुवचनमा समान रूपले देखिएको छ । त्यसैले बाजुराली नेपालीमा ओकारान्त विशेषणमा मात्र वचनगत भिन्नता पाइन्छ ।

बाजुराली नेपालीमा इकारान्त स्त्रीलिङ्गी विशेषणमा वचनभेद पाइँदैन । जस्तै :-

एकवचन	बहुवचन
राम्णि छोर्याँटि (राम्नी केटी) ।	राम्णि छोर्याँटि (राम्नी केटीहरू)।
कालि बैनि (काली बहिनी) ।	कालि बैनि (काला बहिनीहरू) ।
सपुरि दिदि (पातला दिदी) ।	सपुरि दिदि (पातला दिदीहरू)।

माथिको उदाहरणबाट बाजुराली नेपाली अन्तर्गत स्त्रीलिङ्गी विशेषणले वचनगत भिन्नता देखाउँदैनन् । एकवचनलाई पनि राम्णि नै प्रयोग भएको छ भने बहुवचनमा पनि कुनै परिवर्तन आएको छैन । त्यसैले यस्ता स्त्रीलिङ्गी विशेषणको वचन थाहा पाउन सन्दर्भ वा क्रियापदको सहायता चाहिन्छ ।

### ३.४.३ आदरका आधारमा विशेषण

बाजुराली नेपालीमा आदर पनि विशेषणको व्याकरणिक कोटिका रूपमा देखापर्दछ । यस्तो आदर निम्न र सामान्य वा अनादर र सामान्य आदर गरी दुई प्रकारको हुन्छ । खासगरी ओकारान्त एकवचन विशेषणबाट अनादर वा निम्न आदर व्यक्त हुन्छ भने आकारान्त बहुवचनबाट सामान्य

आदर व्यक्त हुन्छ । बाजुराली नेपालीमा ओकारान्त विशेषणले मात्र आदरभेद देखाउँछन् र स्त्रीलिङ्गी विशेषणहरू ओकारान्त इतर हुने हुँदा यिनीहरूले आदर भेद देखाउन सक्दैनन् । यसको लागि क्रियापदको सहायता लिनुपर्ने देखिन्छ । जस्तै :-

१) नान्को भाउ रुयो	(सानो भाइ रोयो)	अनादर (एकवचन)
२) नान्का भाउ रुया	(साना भाइ रोए)	आदर (बहुवचन)
३) गोरो मास्टर राम्णो छ	(गोरो शिक्षक राम्रो छ)	अनादर (एकवचन)
४) गोरा मास्टर राम्णा छन्	(गोरा शिक्षकहरू राम्रा छन्)	आदर (बहुवचन)
५) कान्सि दिदि आइ	(कान्छी दिदी आइ)	अनादर (एकवचन)
६) कान्सि दिदि आईँ	(कान्छी दिदी आइन्)	आदर (बहुवचन)
७) नानि बौजु रुइ	(सानी भाउजु रोइ)	अनादर (एकवचन)
८) नानि बौजु रुईँ	(सानी भाउजु रोइन्)	आदर (बहुवचन)

माथिको उदाहरणमा 'नान्को' विशेषण ओकारान्त छ भने त्यसले अनादर एकवचनलाई जनाएको छ । त्यसलाई आकारान्त 'नान्का' बनाउँदा बहुवचन र सामान्य आदरलाई जनाउँछ । यसैगरी अन्य ओकारान्त विशेषणमा पनि यही नियम लागु भएको छ । तर ओकारान्त इतर स्त्रीलिङ्गी विशेषणले भने आदर भेद देखाउन सकेका छैनन् । अनादरमा कान्सि दिदि छ भने सामान्य आदरमा पनि कान्सि दिदि नै प्रयोग भएको छ । तापनि अनादरमा आइ क्रियापद प्रयोग भएको छ, जसले अनादर र एकवचन दुबैलाई देखाएको पाइन्छ । तर सामान्य आदरमा अन्य पद यथावत् भएर पनि आइ क्रियापदको ठाउँमा आईँ को प्रयोग भएको छ, जसले एकैसाथ सामान्य आदर र बहुवचनलाई बुझाएको छ । त्यसैले बाजुराली नेपालीमा ओकारान्त इतर विशेषणले आदर भेद देखाउन नसके पनि त्यसले लिने क्रियापदले आदर भेद देखाउँदछन् ।

बाजुराली नेपालीमा तिर्यक् रूपबाट बहुवचन र सामान्य आदर दुबै कोटि एकैसाथ प्रकट हुने हुँदा यी दुई अवस्थाका भेद प्रयोग सन्दर्भबाट मात्र बुझ्न सकिन्छ, भन्ने कुरा माथिका उदाहरणबाट स्पष्ट भएको छ ।

### ३.४.४ कारकका आधारमा विशेषण

बाजुराली नेपालीमा कारक विशेषणको व्याकरणिक कोटिका रूपमा देखापर्दछ । यस्ता कारक सरल र तिर्यक् गरी दुई प्रकारका हुन्छन् खास गरी विशेष्यहरू सरल कारकमा हुँदा

विशेषण पनि सरल कारकमा र विशेष्यहरू तिर्यक् कारकमा हुँदा विशेषण पनि तिर्यक् कारकमा आउँछन् । विशेषणमा पाइने कारक भेद ओकारान्तमा मात्र माइन्छ । जस्तै :-

१) लाटो भिनाजु सोजो छ	(लाटो भिनाजु सोभो छ)	सरल कारक
२) लाटा भिनाजुले गाल् दियो	(लाटो भिनाजुले गाली गयो)	तिर्यक् कारक
३) अकरो किताव किन	(महँगो किताव किन)	सरल कारक
४) अकरा कितावले फाइदा दिदोछ	(महँगो कितावले फाइदा दिन्छ)	तिर्यक् कारक
५) कचिलो कपणा नलाउ	(चिसो लुगा नलगाऊ)	सरल कारक
६) कचिला कपणाबाट विराम लाग्दोछ	(चिसो लुगाबाट विराम लाग्छ)	तिर्यक् कारक

माथिका उदाहरणबाट बाजुराली नेपालीमा कारक दुई प्रकारका हुन्छन् भन्ने कुरा थाहा भएको छ । लाटो भिनाजुको विशेषण लाटो पद ओकारान्त सरल कारक हो र यससँग आउने विशेष्य पद भिनाजु पनि सरल कारकमा नै छ तर ओकारान्तलाई आकारान्त बनाउँदा त्यससँग आउने विशेष्य पदले विभक्ति चिन्हसहित देखिएर तिर्यक् रूप बनेको छ । अन्य उदाहरणहरूले पनि यही कुरा स्पष्ट पारेका छन् ।

### ३.५ क्रियापदको रूपायन

बाजुराली नेपालीमा क्रियापदको रूपायन यसप्रकार देखाउँन सकिन्छ ।

#### ३.५.१ क्रियापदको सामान्य परिचय

वाक्यमा कार्यव्यापार बुझाउने शब्द/पदलाई क्रियापद भनिन्छ, यसले वाक्यलाई पूर्णता दिने काम पनि गर्दछ (शर्मा, २०५३ : १२) । क्रियापद भनेको विधेय स्थानमा रही वाक्यलाई पूर्णता दिने पद हो (आचार्य : २०५८ : ४९) । क्रियाको आधारपदलाई धातु भनिन्छ । क्रियापदले कार्य पूर्ण भएको जानकारी दिन्छ । तसर्थ यसलाई वाक्य समापक पद पनि भनिन्छ (अधिकारी, २०५८ : १०१) । बाजुराली नेपालीका केही प्रचलित क्रियापदहरू यसप्रकार छन् ।

छ	(छ)	आउँदोछ	(आउँछ)
बाइगयो	(गयो/गइहाल्यो)	धेक्नु	(देख्नु)
भनिहेल्छ	(भनिहाल्छ)	हो	(हो)
खणभानु	(खेर जानु)	छाण्	(छोड्)
हर्छ	(गर्छ)	कुँदोछ	(कुहुन्छ)
छियो	(थियो)	भयो	(भयो)

रक्छिन्नु	(लछार्नु)	ढुक्नु	(पर्खनु)
भन्न्याँछ	(भन्नेछ)	रुँदोछ	(रुन्छ/रुदैछ)
पड्डो छियो	(पढ्दै थियो)	भाँदोछियाँ	(जान्थे)
खायोछ	(खाएछ)	हँट्टै छ	(हिड्दै छ)

क्रियाको मूल रूपलाई धातु भनिन्छ । धातुहरू नै काल, पक्ष, भाव आदि जनाउने विभक्ति लिई क्रियापद बन्दछन् । बाजुराली नेपालीमा क्रियापदहरू काल, पक्ष, भाव, आदि संकेतक विभक्ति चिन्हको मेलबाट निर्मित हुन्छन् । जस्तै :-

धातु	प्रत्यय	क्रियापद	नेपाली अर्थ
खा	+ यो	= खायो	खायो
रु	+ याँ	= रुयाँ	रोएँ
बस्	+ तोछ	= बस्तोछ	बस्छ/बस्दैछ
छि	+ यो	= छियो	थियो
पण्	+ न्याछौँ	= पण्नुछौँ	पढ्नेछु
सैर	+ यो	= सैर्यो	सुत्थो
पाक्	+ न्याछ	= पाक्नुछ	पाक्नेछ

बाजुराली नेपालीमा कतिपय क्रियापद धातुबाट बनेका कृदन्त पदमा सहायक क्रिया जोडिएर पनि बन्दछन् । जस्तै :-

धातु	कृत्प्रत्यय	कृदन्तशब्द	सहायकक्रिया	क्रियापद	स्तरीय नेपाली
पड्	+ डो	= पड्डो	+ छ	= पड्डो छ	(पढ्छ)
हर्	+ दै	= हर्दै	+ छि	= हर्दैछि	(गर्दैछिस्)
भन्	+ याको	= भन्नाको	+ छ	= भन्नाको छ	(भनेको छ)
सक्	+ दो	= सक्दो	+ छियो	= सक्दो छियो	(सक्दथ्यो)
रु	+ न्या	= रुन्ना	+ छ	= रुन्नाछ	(रुनेछ)
हाँस्	+ याकि	= हाँस्याकि	+ छ	= हाँस्याकि छ	(हाँसेकी छे)
मर्	+ दो	= मर्दो	+ छ	= मर्दोछ	(मर्छ)

काल, पक्ष र भाव क्रियाका प्रमुख व्याकरणिक कोटि हुन् किनभने यी कोटिहरू क्रियापदमा मात्र रहन्छन् । हुनत क्रियापद लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर लगाएतका अन्य व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा पनि रूपायित हुन्छ, तर यी कोटिलाई क्रियापदका मुख्य कोटि भित्र राखेर वर्णन गर्न सकिने हुनाले क्रियापदको विवरण दिँदा काल, पक्ष र भावलाई प्रमुख



व्याकरणात्मक कोटि मानेर यिनीहरूको रूपायन देखाउँन आवश्यक भएकोले यस परिच्छेदमा क्रियापदको रूपायन अन्तर्गत काल, पक्ष र भावको रूपायन देखाइएको छ ।

### ३.५.२ कालका आधारमा क्रिया

क्रियापदले वर्णन गरेको काम वा अवस्थाको समयलाई काल भनिन्छ । अभिव्यक्तिको समयलाई आधार बनाएर कालको निर्धारण हुन्छ । (बराल र सुवेदी, २०६४ : ११४) । कालले समयलाई बुझाउँछ, व्याकरणमा क्रियापदको कालले क्रियाको कार्यव्यापारसँग जोडिएको समयलाई बुझाउँछ । (शर्मा, २०४८ : २३६) । भाषाको रूपात्मक अवस्थाका आधारमा नेपाली व्याकरणमा दुई काल मात्र फेला परेका छन् भूतकाल र अभूतकाल (अधिकारी, २०५८ : १५१) । स्तरीय नेपाली जस्तै बाजुराली नेपालीमा पनि काल भूत र अभूत गरी दुई किसिमका रहेका छन् ।

बाजुराली नेपालीमा कालको भिन्नता स्पष्ट पार्ने वा कालका संकेतक रूप छियो (थियो) र छ (छ) गरी दुइटा छन् यस आधारमा बाजुराली नेपालीमा क्रियाका काल दुई प्रकारका देखिन्छन् : भूतकाल (छियो) र अभूतकाल (छ) । बाजुराली नेपालीमा 'भयो' र 'हो' जस्ता दुई क्रियाबाट पनि भूत र अभूत काललाई देखाउन सकिन्छ ।

#### ३.५.२.१ भूतकाल

भूतकाल भनेको वितेको समय हो (आचार्य, २०५८ : ९७) । भूतकालले वक्ता बोल्नुभन्दा पूर्वको समयका बारेमा बोध गराउँदछ । पहिले वा वितिसकेको काम हुने, बानी परेको र भइसकेको कुरा पछि थाहा भएको बुझाउने क्रियापदको समयलाई भूतकाल भनिन्छ (बराल र सुवेदी, २०६४ : ११४) । बाजुराली नेपालीमा भूतकाललाई जनाउन धातुमा मुख्य रूपले 'इ' र 'य' तथा सहायक रूपले याँ, इ, यो, याउँ, योछ, जस्ता प्रत्यय गाँसिन्छन् यस्ता प्रत्यय लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर आदिका आधारमा विविध भेदमा बदलिन्छन् ।

जस्तै :-

#### पड् (पढ्) धातुको भूतकालको रूपावली

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग

प्रथम पुरुष	-	पण्याँ (पढें)	पण्याँ (पढें)	पण्याउँ (पढ्यौँ)	पण्याँउ (पढ्यौँ)
द्वितीय पुरुष	अनादर	पणि (पढिस्)	पणि (पढिस्)	पण्या (पढ्यौ)	पण्या (पढ्यौ)
	सामान्य आदर	पण्या (पढ्यौ)	पण्या (पढ्यौ)	पण्या (पढ्यौ)	पण्या (पढ्यौ)
तृतीय पुरुष	अनादर	पण्यो (पढ्यो)	पणि (पढी)	पण्या (पढे)	पणिँ (पढे)
	सामान्य आदर	पण्या (पढे)	पणिँ (पढिन्)	पण्या (पढे)	पणिँ(पढे)

माथिको तालिकामा भूतकालीन पद धातुको रूपावली दिइएको छ । त्यसमा भूतकालको संकेतक य् का विभिन्न रूपको प्रयोग भएको छ । प्रथम पुरुषमा लिङ्गभेद देखापरेको छैन भने आदर व्यवस्था पनि छैन । वचनभेद भने स्पष्ट देखिएको छ । एकवचनमा याँ प्रत्यय आएको छ भने बहुवचनमा याउँ । द्वितीय पुरुषमा लिङ्गभेद देखिएको छैन भने आदर र वचन अन्तरसम्बन्धित कोटिका रूपमा देखिएका छन् । किनभने अनादर र एकवचनमा एउटै रूप देखापरेका छन् भने सामान्य आदर र बहुवचनमा पनि समान रूपको उपस्थिति देखिन्छ । तृतीय पुरुषमा लिङ्गगत भेद देखिएको छ भने अनादरमा वचन भेद देखिन्छ तर सामान्य आदरमा भने वचनभेद पाइएको छैन । बाजुराली नेपालीमा आदर र वचन समान व्याकरणिक कोटिका रूपमा देखिन्छन् ।

### ३.५.२.२ अभूतकाल

बाजुराली नेपालीमा अभूतकाल अन्तर्गत वर्तमान काल र भविष्यत् काल पर्दछन् ।

#### ३.५.२.२.१ वर्तमान काल

वर्तमान काल भनेको तत्कालको समय हो (आचार्य, २०५८ : ४९) । वर्तमान काल जनाउन क्रियापदका अन्त्यमा छ, प्रत्ययका रूपहरू छ, छौँ, छस्, छन् आदि जोडिन्छन् (बराल र सुवेदी, २०६४ : ११६) । बाजुराली नेपालीमा अभूतकाल अन्तर्गत पर्ने वर्तमान काललाई जनाउँन छ प्रत्ययको प्रयोग भएको पाइन्छ । यो प्रत्यय, लिङ्ग, वचन, पुरुष आदि कोटिमा रूपाइत भएर छौँ, छइ, छ जस्ता विभिन्न रूपमा परिवर्तन हुन्छ । वर्तमान कालमा तृतीय पुरुष एकवचन स्त्रीलिङ्ग सामान्य आदरमा र द्वितीय पुरुष तथा तृतीय पुरुष एकवचन स्त्रीलिङ्ग सामान्य आदर हुँदा दा को ठाउँमा नि भएको पाइन्छ । तर यी मुक्त वितरणमा आएका हुन्छन् । 'इ' प्रत्ययले स्त्रीलिङ्गी क्रियाको सङ्केत गर्दछ । जस्तै :-

खा (खा) धातुको वर्तमान कालको रूपावली

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्रथम पुरुष	-	खाँदोछौँ (खान्छु)	खाँदिछौँ (खान्छु)	खाँदाछौँ (खान्छौँ)	खाँदिछौँ (खान्छौँ)
द्वितीय पुरुष	अनादर	खाँदोछइ (खान्छस्)	खाँदिछइ (खान्छेस्)	खाँदाछौ (खान्छौ)	खाँनिछौ (खान्छौ)
	सा. आदर	खाँदाछौ (खान्छौ)	खाँनिछौ (खान्छौ)	खाँदाछौ (खान्छौ)	खाँनिछौ (खान्छौ)
तृतीय पुरुष	अनादर	खाँदोछ (खान्छ)	खाँदिछ (खान्छे)	खाँदाछन् (खान्छन्)	खाँनिछन् (खान्छन्)
	सा. आदर	खाँदाछन् (खान्छन्)	खाँनिछन् (खान्छन्)	खाँदाछन् (खान्छन्)	खाँनिछन् (खान्छन्)

माथिको तालिकामा 'खा' धातुको वर्तमान कालको रूपावली दिइएको छ । त्यसमा प्रथम पुरुषको एकवचनमा लिङ्गभेद देखिन्छ, भने बहुवचनमा लिङ्गभेद पाइँदैन । द्वितीय पुरुषमा लिङ्गभेद र वचनभेद स्पष्ट देखिन्छ, भने एकवचनमा आदर भेद पाइए पनि बहुवचनमा भेटिँदैन । एकवचनमा लिङ्गभेद र वचनभेद स्पष्ट देखिन्छ, भने एकवचनमा आदर भेद पाइए पनि बहुवचनमा भेटिँदैन । एकवचन स्त्रीलिङ्ग सामान्य आदर तथा बहुवचन स्त्रीलिङ्ग दुइटै आदरमा दि को स्थानमा नि को प्रयोग भएको पाइन्छ । तृतीय पुरुषमा लिङ्गगत र वचनगत भेद पाइन्छ, भने आदरगत भेद एकवचनमा मात्र पाइन्छ । स्तरीय नेपालीमा प्रथम पुरुष, द्वितीय पुरुष तथा तृतीय पुरुष बहुवचनमा लिङ्गगत भेद भेटिँदैन भने बाजुराली नेपालीमा प्रथम पुरुष बाहेक अन्य दुवै पुरुषमा लिङ्गगत भेद भेटिन्छ । बाजुराली नेपालीमा प्रथम पुरुष एकवचनमा लिङ्गगत भेद भेटिन्छ, भने स्तरीय नेपालीमा भेटिँदैन । स्तरीय नेपाली र बाजुराली नेपालीमा लिङ्गगत भिन्नता पाइन्छ ।

### ३.५.२.२.२ भविष्यत् काल

वक्ताले बोलेको समयभन्दा पछिको समयलाई बुझाउने काललाई भविष्यत् काल भनिन्छ । (आचार्य, २०५८ : ९७) । बाजुराली नेपालीमा भविष्यत् काललाई जनाउन धातुमा न्या (ने) योजिका लाग्दछ । बाजुराली नेपालीको भविष्यत् काललाई जनाउने संकेतिक रूप न्या पछि छ को प्रयोग हुन्छ । लिङ्ग, वचन, पुरुष आदि व्याकरणिक कोटिको आधारमा रूपायन हुँदा छ का विभिन्न अवस्थाहरू देखिन्छन् । बाजुराली नेपालीमा छ को पर्यायवाचीका रूपमा हु को प्रयोग पनि भएको पाइन्छ ।

जस्तै :-

भा (जा) धातुको भविष्यत् कालको रूपावली

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्र.पु	-	भान्याछौं (जानेछु),	भान्याछौं (जानेछु)	भान्याछौं (जानेछौं)	भान्याछौं (जानेछौं)
द्वि.पु.	अनादर	भान्याछइ (जानेछस्),	भान्याछइ (जानेछस्)	भान्याछौ (जानेछौ),	भान्याछौ (जानेछौ)
	सा. आदर	भान्याछौ (जानेछौ),	भान्याछौ (जानेछौ)	भान्याछौ (जानेछौ)	भान्याछौ (जानेछौ)
तृ.पु.	अनादर	भान्याछ (जानेछ),	भान्याछ (जानेछ),	भान्याछन् (जानेछन्),	भान्याछन् (जानेछन्)
	सा. आदर	भान्या छन् (जानेछन्),	भान्या छन् (जानेछन्)	भान्याछन् (जानेछन्),	भान्याछन् (जानेछन्)

बाजुराली नेपालीमा भविष्यत् काललाई जनाउन कालको संकेतक रूप छ को पर्यायवाचीका रूपमा हु को प्रयोग पनि भएको पाइन्छ । जस्तै :

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्र.पु	-	भान्या हौं (जाने हुँ),	भान्या हौं (जाने हुँ)	भान्या हौं (जानेछौं),	भान्या हौं (जानेछौं)
द्वि.पु.	अनादर	भान्या होइ (जानेहोस्),	भान्या होइ (जानेहोस्),	भान्या हौ (जानेछौं)	भान्या हो (जानेछौं)
	सा.आदर	भान्या हौ (जानेछौं),	भान्या हौ (जानेछौं)	भान्या हौ (जानेछौं)	भान्या हौ (जानेछौं)
तृ.पु	अनादर	भान्या हो (जानेछ),	भान्या हो (जानेछ)	भान्या हुन् ( जानेछन्)	भान्या हुन् (जानेछन्)
	सा.आदर	भान्या हुन् ( (जानेछन्),	भान्या हुन् (जानेछन्)	भान्या हुन् ( (जानेछन्),	भान्या हुन् (जानेछन्)

		जानेछन्),	(जानेछन्)	जानेछन्)	(जानेछन्)
--	--	-----------	-----------	----------	-----------

बाजुराली नेपालीको भविष्यत् कालमा सहायक क्रिया वा भविष्यत् कालको संकेतकका रूपमा छ र हु दुइटा प्रत्यय समान रूपमा मुक्त परिवर्तनको अवस्थामा प्रयोग हुन्छन् भन्ने देखाउन दुई तालिका देखाइएको छ । बाजुराली नेपालीको भविष्यत्काल अन्तर्गत प्रथम पुरुषमा लिङ्ग, वचन, आदर कुनैको पनि भिन्नता देखिएको छैन । तर स्तरीय नेपालीमा वचनगत भिन्नता पाइएको छ, द्वितीय पुरुषमा लिङ्गगत भेद देखिदैन तर वचनगत भेद देखिन्छ । द्वितीय पुरुषको एकवचनमा आदरगत भेद देखिन्छ तर बहुवचनमा देखिदैन । तृतीय पुरुषको एकवचनमा आदरगत भेद देखिन्छ तर बहुवचनमा देखिदैन । यसरी बाजुराली नेपालीमा मूलधातुमा न्या योजिका र छ, हु जस्ता दुइटा सहायक क्रियाको लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरगत रूपायनद्वारा भविष्यत् कालवाची क्रियापदको रचना हुन्छ ।

### ३.५.२.३ कालव्यतिक्रम

कालिक अवस्थामा देखापरेको विचलनलाई कालव्यतिक्रम भनिन्छ (अधिकारी, २०५८ : ११८) । सामान्यतः कुनै क्रियापद जुन कालका रूपमा प्रयोग गरिन्छ, त्यसबाट सोही काल नबुझी अर्को काल बुझिएको हुन्छ, त्यसलाई काल व्यतिक्रम भनिन्छ । जस्तै :-

#### १) वर्तमान कालको सन्दर्भमा भूतकाल -

हामिले जाँचपास हन्याउँहन्त्याउँ (हामीले परीक्षा पास गर्नुगर्नु)

मँ आज राम हेर्न गयाँगयाँ (म आज जात्रा हेर्न गएँगएँ)

#### २) भविष्यत् कालको सन्दर्भमा वर्तमान काल -

मँ भोलि छकाल आउँछु (म भोलि विहान आउँछु)

उँ अइल आउँदाइछन् (उनीहरू अहिले आउदैछन्)

#### ३) भविष्यत् कालको सन्दर्भमा भूतकाल -

हाकिम आया काम हुन्याछियो (हाकिम आए काम हुने थियो)

#### ४) भूतकालका सन्दर्भमा वर्तमान काल -

बुवा भखर आउँदाइछन् (बुवा भरखर आउदैछन्)

### ३.६ पक्षको रूपायन

पक्ष भनेको क्रियाव्यापारको स्थिति वा अवस्था हो (आचार्य, २०५८ : ३८) । यसले कुन काम कुन समयमा भयो भन्ने कुरा बताउँछ (बन्धु, २०५२ : ८७) । परम्परागत व्याकरणमा

पक्षलाई कालकै अभिन्न अङ्कका रूपमा अन्तर्भूत गरेको पाइन्छ तर आधुनिक व्याकरणले पक्षलाई अलग्गै व्याकरणिक कोटिका रूपमा राखेको छ । काल मूलतः क्रियाको समयसँग र पक्ष क्रियाको अवस्थासँग सम्बन्धित हुन्छ । बाजुराली नेपालीमा पक्षका पाँच प्रकार पाइन्छन् । ती हुन् - सामान्य पक्ष, अपूर्ण पक्ष, पूर्ण पक्ष, अज्ञात पक्ष र अभ्यस्त पक्ष । बाजुराली नेपालीका यी पाँच पक्षको चर्चा तल गरिएको छ ।

### ३.६.१ सामान्य पक्ष

सामान्य पक्ष भनेको कालको सामान्य विधान मात्र हो (आचार्य, २०५८ : ९८) । सामान्य पक्षले कुनै विषय वा घटनाको बारेमा सामान्य रूपमा जानकारी दिन्छ । बाजुराली नेपालीमा सामान्य पक्ष तीनै कालमा पाइन्छ ।

#### ३.६.१.१ सामान्य भूत

भूतकालको सामान्य पक्षले क्रियाको कार्यव्यापार पहिले नै सामान्य रूपमा भइसकेको भन्ने कुरा जनाउँछ (शर्मा, २०४८ : २३९) । बाजुराली नेपालीमा यस पक्षको रचना धातुमा य प्रत्ययका लिङ्गगत, वचनगत, पुरुषगत आदि विभिन्न व्याकरणिक कोटिका आधारमा हुने रूपहरूले हुन्छ ।

जस्तै :-

#### हँट (हिड) धातुको सामान्य भूतकालको रूपावली

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्र.पु.	-	हँट्याँ (हिडेँ),	हँट्याँ (हिडे)	हँट्याउँ (हिड्यौँ),	हँट्याउँ (हिड्यौँ)
द्वि.पु	अनादर	हँटि (हिँडिस्),	हँटि (हिँडिस्)	हँट्या (हिड्यौ),	हँट्या (हिड्यौ)
	सा.आदर	हँट्या (हिड्यौ),	हँट्या (हिड्यौ)	हँट्या (हिड्यौ),	हँट्या (हिड्यौ)
तृ.पु	अनादर	हँट्यो (हिड्यो),	हँटि (हिडी)	हँट्या (हिडे),	हँटिँ (हिडे)
	सा.आदर	हँट्या (हिडे),	हँटि (हिडिन्)	हँट्या (हिडे),	हँटिँ (हिडे)

माथिको तालिकामा बाजुराली नेपालीको हँट् (हिड्) धातुको सामान्य भूतकालको रूपावली देखाइएको छ । यसमा हँट् धातुका विभिन्न रूपहरूले वितेको समयमा सामान्य रूपमा हिड्ने कार्य भएको भन्ने कुरा जनाएको छ । प्रथम पुरुषमा लिङ्गत भेद देखिदैन भने वचनगत भेद देखिएको छ । द्वितीय पुरुषमा पनि लिङ्गत भेद पाइँदैन तर वचनगत भेद भेटिन्छ । आदरको हिसावले एकवचनमा मात्र भेद पाइन्छ । तृतीय पुरुषमा लिङ्गत भेद पाइन्छ भने वचनगत भेद पनि देखिएको छ । आदर भने एकवचनमा मात्र सीमित देखिन्छ । स्त्रीय नेपालीमा तृतीय पुरुष बहुवचनमा लिङ्गत भेद भेटिँदैन तर बाजुराली नेपालीमा तृतीय पुरुष बहुवचनमा लिङ्गत भेद भेटिन्छ । मूल धातुमा यो, याँ, याउँ, इ, या, ई जस्ता भूतकालिक प्रत्ययहरू जोडिएर बाजुराली नेपालीमा सामान्य भूतकालको रचना हुन्छ । द्वितीय पुरुष, एकवचन अनादर, तृतीय पुरुष, एकवचन र बहुवचन स्त्रीलिङ्गीमा य को ठाउँमा इ आदेश भएको छ ।

### ३.६.१.२ सामान्य वर्तमान

वर्तमान कालको सामान्य पक्षले क्रियाको कार्यव्यापार अहिले हुन्छ भन्ने जनाउँछ तर यो पूरा हुनु वा नहुनु चाहिँ जनाउन्न (शर्मा, २०४८ : २३८) । बाजुराली नेपालीमा यस पक्षको निर्माण मूल धातुमा दोछौँ, दाछौँ, दिछौँ, दोछइ, दिछइ, दोछ, दिछ, दाछन् जस्ता प्रत्ययबाट वा मूल धातुमा सहायक क्रिया छ का विभिन्न व्याकरणिक कोटिका आधारमा हुने रूपायनलाई दा, दो, दि जस्ता योजिकाको मिलनबाट भएको पाइन्छ । जस्तै :-

#### लेख् (लेख्) धातुको सामान्य वर्तमान कालको रूपावली

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्र.पु	-	लेख्तोछौँ (लेख्छु)	लेख्तोछौँ (लेख्छु)	लेख्ताछौँ (लेख्छौँ)	लेख्ताछौँ (लेख्छौँ)
द्वि.पु.	अनादर	लेख्तोछइ (लेख्छस्)	लेख्तिछइ (लेख्छेस्)	लेख्ताछौ (लेख्छौ)	लेख्तिछौ (लेख्छौ)
	सा.आदर	लेख्ताछौ (लेख्छौ)	लेख्तिछौ (लेख्छ्यौ)	देख्ताछौ (लेख्छौ)	लेख्तिछौ (लेख्छौ)
	अनादर	लेख्तोछ (लेख्छ)	लेख्तिछ (लेख्छे)	लेख्ताछन् (लेख्छन्)	लेख्तिछन् (लेख्छन्)

तृ.पु.	सा. आदर	लेख्ताछन् (लेख्छन्)	लेखिन्छन् (लेखिन्छन्)	लेख्ताछन् (लेख्छन्)	लेखिन्छन् (लेखिन्छन्)
--------	------------	---------------------	-----------------------	------------------------	--------------------------

माथिको तालिकामा बाजुराली नेपालीमा लेख् धातुको सामान्य वर्तमान कालको रूपावली देखाइएको छ । देख्छौं र लेख्छौं मुक्त परिवर्तन आएका रूप भएकोले लेख् धातुमा तो को प्रयोग देखाइएको छ तर अन्य कतिपय धातुमा दो को प्रयोग हुन्छ । प्रथम पुरुषमा लिङ्गत भेद पाइँदैन भने वचनगत भेद स्पष्ट देखिन्छ । द्वितीय पुरुषमा लिङ्गत र वचनगत भेद अनादरमा पाइन्छ भने सामान्य आदरमा एकवचनमा मात्र लिङ्गत भेद पाइन्छ, बहुवचनमा पाइँदैन । तृतीय पुरुषमा लिङ्गत भेद पाइन्छ । अनादरमा वचनगत भेद पनि भेटिन्छ तर सामान्य आदरमा पाइँदैन । आदरगत भेद तृतीय पुरुषको एकवचनमा पाइन्छ भने बहुवचनमा पाइँदैन । द्वितीय पुरुष, स्त्रीलिङ्ग बहुवचन अनादर, द्वितीय पुरुष, एकवचन स्त्रीलिङ्ग आदर, द्वितीय पुरुष, बहुवचन आदर, तृतीय पुरुष स्त्रीलिङ्ग एकवचन आदर र बहुवचनमा त को ठाउँमा न को प्रयोग भएको पाइन्छ । स्तरीय नेपालीमा द्वितीय र तृतीय पुरुषको बहुवचनमा लिङ्गत भेद पाइँदैन भने बाजुराली नेपालीमा लिङ्गभेद पाइन्छ ।

### ३.६.१.३ सामान्य भविष्यत्

भविष्यत् कालको सामान्य पक्षले निश्चय भल्काएर क्रियाको कार्यव्यापार पछि आउने समयमा हुने जनाउँछ । (शर्मा, २०४८ : २४१) । आउने समयमा कुनै कार्य सामान्य रूपमा निश्चितता पूर्वक सम्पन्न हुने छ भनि देखाउने पक्षलाई सामान्य भविष्यत् भनिन्छ । बाजुराली नेपालीमा यस पक्षको रचना मूल धातु र सहायक क्रिया छ को बीचमा न्या योजिका जोडिएर हुन्छ । जस्तै :-

#### भन् धातुको सामान्य भविष्यत् कालको रूपावली

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्र.पु	-	भन्याँछौं (भन्नेछु)	भन्याँछौं(भन्नेछु)	भन्याँछौं (भन्नेछौं)	भन्याँछौं (भन्नेछौं)
	अनादर	भन्याँछइ (भन्नेछस्)	भन्याँछइ (भन्नेछस्)	भन्याँछौ (भन्नेछौ)	भन्याँछौ (भन्नेछौ)
द्वि.पु	सा.आदर	भन्याँछौ	भन्याँछौ	भन्याँछौ	भन्याँछौ



		(भन्नेछौ)	(भन्नेछ्यौ)	(भन्नेछौ)	(भन्नेछौ)
तृ.पु.	अनादर	भन्त्याँछ (भन्नेछ)	भन्त्याँछ(भन्नेछे)	भन्त्याँछन् (भन्नेछन्)	भन्त्याँछन् (भन्नेछन्)
	सा.आदर	भन्त्याँछन् (भन्नेछन्)	भन्त्याँछन् (भन्नेछन्)	भन्त्याँछन् (भन्नेछन्)	भन्त्याँछन् (भन्नेछन्)

माथिको तालिकामा भन् धातुको सामान्य भविष्यत् कालको रूपावली देखाइएको छ । बाजुराली नेपालीको मुल धातुमा छ सहायक क्रियाका विभिन्न व्याकरणिक कोटिगत रूपको साथ न्याँ (ने) योजिकाको संयोजनबाट सामान्य भविष्यत् पक्षको रचना हुन्छ । बाजुराली नेपालीको सामान्य भविष्यत् पक्ष अन्तर्गत प्रथम पुरुषमा लिङ्ग, वचन, आदर कुनैले पनि भेद देखाउँदैन तर स्तरीय नेपालीमा भने वचनगत भिन्नता पाइन्छ । त्यसैगरी द्वितीय पुरुषको अनादरमा वचनगत भिन्नता पाइन्छ भने द्वितीय पुरुषकै एक वचनमा आदरगत भिन्नता पाइन्छ । तृतीय पुरुष अनादरमा वचनगत भिन्नता पाइन्छ । यसरी बाजुराली नेपालीमा सामान्य पक्षको पदरचना हुन्छ ।

### ३.६.२ अपूर्ण पक्ष

अपूर्ण पक्षले कार्यको अपूर्णता वा निरन्तरतालाई जनाउँछ (अधिकारी, २०६१ : १२०) । बाजुराली नेपालीमा तै/दै, ताइ/दाइ, दिएइ जस्ता प्रत्यय लागेका कृदन्त पदका साथ काल बोधक सहायक क्रिया गाँसिएर अपूर्ण पक्ष बन्दछ । यस्ता क्रियाहरू संयुक्त क्रियाका रूपमा रहन्छन् । यस्ता क्रियापदमा सामान्यतः पहिलो क्रियाले कामलाई दोस्रो क्रियाले कामको निरन्तरतालाई र तेस्रो क्रियाले कालको भेदलाई जनाउँछ । अपूर्ण पक्षका क्रियापदमा लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदरको भिन्नता सहायक क्रियाहरूले मात्र जनाउँछन् । अपूर्ण पक्ष बाजुराली नेपालीका तीनै कालमा पाइन्छ ।

#### ३.६.२.१ अपूर्ण भूत

भूतकालको अपूर्ण पक्षको क्रिया पदले कार्यव्यापार बितेको समयमा भइरहेको जनाउँछ । ( शर्मा, २०४८ : २२९) । बाजुराली नेपालीमा भूतकालका अपूर्ण पक्षको रचना धातुमा दइ/दाइ, एइ जस्ता प्रत्यय लागेको भूतकालिक सहायक क्रियाका साथमा छियो का विभिन्न रूपावलीहरूको योगबाट निर्माण हुन्छ । बाजुराली नेपालीमा अपूर्ण भूतकालमा क्रियाको लिङ्ग, वचन र आदरको

भिन्नता कृदन्त र सहायक क्रिया दुवैबाट बुझिन्छ भने पुरुषको भिन्नता सहायक क्रियाले मात्र जनाउँछ । जस्तै :-

**पण् (पह्) धातुको अपूर्ण भूतकालको रूपावली**

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्र.पु.	-	पड्डैछियाँ (पह्दैथिएँ)	पड्डिएइछियाँ (पह्दैथिएँ)	पड्डाइछियाउँ (पह्दैथियोँ)	पड्डाइछियाउँ (पह्दैथियोँ)
द्वि.पु.	अनादर	पड्डैछि (पह्दैथिइस्)	पड्डिएइछि (पह्दैथिइस्)	पड्डाइछिया (पह्दैथियो)	पड्डिएइछिया (पह्दैथियो)
	सा.आदर	पड्डाइछिया (पह्दैथियो)	पड्डिएइछिया (पह्दैथियो)	पड्डाइछिया (पह्दैथियो)	पड्डिएइ छिया (पह्दैथियो)
तृ.पु.	अनादर	पड्डै छियो (पह्दैथियो)	पड्डिएइछि (पह्दैथिई)	पड्डाइछिया (पह्दैथिए)	पड्डिएइछिँ (पह्दैथिए)
	सा.आदर	पड्डाइछिया (पह्दैथिए)	पड्डिएइछिँ (पह्दैथिइन्)	पड्डाइछिया (पह्दैथिए)	पड्डिएइछिँ (पह्दैथिए)

माथिको तालिका बाजुराली नेपालीको पण् (पह्) धातुको अपूर्ण भूतकालको रूपावली हो । धातुमा दइ/दाइ, एइ जस्ता प्रत्ययको योगमा सहायक क्रियाका विभिन्न व्याकरणिक भेदहरूको मिलनबाट अपूर्ण भूत कालको रचना हुन्छ । बाजुराली नेपालीमा मूल धातुले क्रियाव्यापार बुझाएको छ । दइ/दाइ जस्ता प्रत्ययले निरन्तरतालाई बुझाएको छ भने सहायक क्रियाले लिङ्ग, वचन, आदर, पुरुष जस्ता व्याकरणात्मक कोटिलाई बुझाएको छ । प्रथम पुरुषमा वचन भेद मात्र पाइन्छ भने द्वितीय पुरुष अनादरमा लिङ्गगत र वचनगत भेद दुवै पाइन्छ । द्वितीय पुरुषको सामान्य आदरमा केवल लिङ्गगत भेद भेटिन्छ । एकवचनमा आदर भेद पनि पाइन्छ । त्यसै गरेर तृतीय पुरुषमा लिङ्गगत भेद पाइन्छ । अनादरमा वचन भेद देखिन्छ भने एक वचनमा आदर भेद पनि पाइन्छ । द्वितीय पुरुष अनादरमा लिङ्गगत भेद स्त्रीय नेपालीमा पाइँदैन भने बाजुराली नेपालीमा पाइन्छ ।

बाजुराली नेपालीको मूल धातुमा इ प्रत्यय लागेर बनेका कृदन्त शब्दका साथ रयाको पद जोडिए पछि सहायक क्रिया छियो का रूपहरूको संयोजनबाट पनि भूतकालका अपूर्ण पक्षको रचना हुन्छ । जस्तै :-

म खेत खनिरयाको छियाँ	।	(म खेत खनिरहेको थिएँ) ।
तँ भात खाइरयाको छि	।	(तँ भात खाइरहेको थिइस्) ।
उ बेलि रूइरयाको छियो	।	(ऊ हिजो रोइरहेको थियो) ।
हामि यइतक हँटरयाका छियाउँ	।	(हामी यतिबेला हँडिरहेका थियौँ) ।

### ३.६.२.२ अपूर्ण वर्तमान

वर्तमान कालको अपूर्ण पक्षको क्रियाले कार्यव्यापार अहिले भइरहेको जनाउँछ (शर्मा, २०४८ : २३९) । बाजुराली नेपालीमा वर्तमान कालको अपूर्ण पक्षको रचना धातुमा **तइ/दइ, ताइ/दाइ, एइ** जोडिएका कृदन्त पदहरूका साथमा वर्तमान कालिक सहायक क्रिया **छ** का रूपहरू गाँसिएर हुन्छ । बाजुराली नेपालीमा अपूर्ण वर्तमान कालिक क्रियाको कृदन्तमा लिङ्ग, वचन र आदरको तथा सहायक क्रियामा वचन, पुरुष र आदरको भिन्नता पाइन्छ । कृदन्तको पुरुषभेद तथा सहायक क्रियाको लिङ्गभेद पाइँदैन जस्तै :-

#### खन् धातुको अपूर्ण वर्तमान पक्षको रूपावली

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्र.पु.	-	खन्दइछौँ (खन्दैछु)	खन्दइछौँ (खन्दैछु)	खन्दाइछौँ (खन्दैछौँ)	खन्दाइछौँ (खन्दैछौँ)
द्वि.पु.	अनादर	खन्दइछइ (खन्दइछस्)	खन्दिएइछइ (खन्दैछेस्)	खन्दाइछौ (खन्दैछौ)	खन्निएइछौ (खन्दैछौ)
	सा.आदर	खन्दाइछौ (खन्दैछौ)	खन्दिएइछौ (खन्दैछ्यौ)	खन्दाइछौ (खन्दैछौ)	खन्निएइछौ (खन्दैछौ)
तृ.पु.	अनादर	खन्दइछ (खन्दैछ)	खन्दिएइछ (खन्दैछे)	खन्दाइछन् (खन्दैछन्)	खन्निएइछन् (खन्दैछन्)
	सा.आदर	खन्दाइछन् (खन्दैछन्)	खन्निएइछन् (खन्दैछन्)	खन्दाइछन् (खन्दैछन्)	खन्निएइछन् (खन्दैछन्)

माथिको तालिकामा बाजुराली नेपालीमा खन् धातुका अपूर्ण वर्तमान कालका रूपहरू देखाइएका छन् । यस तालिकामा बाजुराली नेपालीको अपूर्ण वर्तमान पक्षको रचना धातुमा **तइ/दइ, ताइ/दाइ, एइ** जस्ता प्रत्ययहरूको संयोजनबाट सहायक क्रियाका व्याकरणगत विभिन्न रूपहरूले देखाउँछन् भन्ने कुरा स्पष्ट बुझिएको छ । यस तालिकाको आधारमा बाजुराली नेपालीको अपूर्ण वर्तमान पक्षको प्रथम पुरुषमा लिङ्गगत भेद देखिँदैन भने वचनगत भेद मात्र देखिन्छ । त्यस्तै द्वितीय पुरुषको अनादरमा लिङ्ग र वचन दुवै कोटिको आधारमा भिन्नता पाइन्छ, भने सामान्य आधारमा वचनगत भेद नभै केवल लिङ्गगत भेद मात्र पाइन्छ । तर स्तरीय नेपालीमा

एकवचनमा मात्र लिङ्गभेद पाइन्छ । तृतीय पुरूषमा लिङ्गगत भेद दुवै वचनमा पाइन्छ भने स्त्रीय नेपालीमा एकवचनमा मात्र पाइन्छ । वचनगत भेद भने तृतीय पुरूषको अनादरमा मात्र भेटिन्छ ।

बाजुराली नेपालीमा अपूर्ण वर्तमान पक्षको रचना मूल धातुमा इ प्रत्यय लागेर बनेका कृदन्त शब्दमा र धातुको पूर्णपक्षको रूप रयाको/रयाका/रयाकि जोडिई वर्तमानकालिक सहायक क्रिया छ को संयोजनबाट पनि हुन्छ । जस्तै :-

म सैरिरयाको छौं	(म सुतिरहेको छु)
हामि सैरिरयाका छौं	(हामी/हामिहरू सुतिरहेका छौं)
तँ सैरिरयाको छै	(तँ सुतिरहेको छस्)
बैनि सैरिरयाकि छ	(बहिनी सुतिरहेकी छे)

### ३.६.२.३ अपूर्ण भविष्यत्

भविष्यत् कालको अपूर्ण पक्षले क्रियाको कार्यव्यापार आउँदो समयमा भइरहने जनाउँछ (शर्मा, २०४८ : २४९) । बाजुराली नेपालीमा यस पक्षको रचना तइ/दइ, ताइ/दाइ, लागि बनेका कृदन्त पदमा 'हु+न्या' जोडिई बन्ने समस्त क्रियामा वर्तमान कालिक सहायक क्रिया छ वा हु जोडेर हुन्छ । बाजुराली नेपालीको अपूर्ण भविष्यत् कालिक क्रियाको कृदन्तमा लिङ्ग, वचन र आदरको तथा सहायक क्रियामा वचन, पुरूष र आदरको भिन्नता पाइन्छ । तर कृदन्तको पुरूषभेद तथा सहायक क्रियाको लिङ्गभेद पाइँदैन । काल बोधक क्रिया 'हुन्या' ले भने लिङ्ग, वचन, पुरूष र आदर कुनैको पनि भेद देखाउँदैन ।

जस्तै :-

#### बस् धातुको अपूर्ण भविष्यत् पक्षको रूपावली

पुरूष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्र.पु.	-	बस्तइहुन्याछौं (बस्दैहुनेछु)	बस्तिइहुन्याछौं (बस्दैहुनेछु)	बस्ताइहुन्याछौं (बस्दैहुनेछौं)	बस्ताइहुन्याछौं (बस्दैहुनेछौं)
द्वि.पु.	अनादर	बस्तइहुन्याछइ (बस्दै हुनेछस्)	बस्तिएइ हुन्याछई (बस्दै हुनेछस्),	बस्ताइहुन्याछौ (बस्दै हुनेछौ)	बस्तिएइ हुन्याछौ (बस्दै हुनेछौ)
	सा.आदर	बस्ताइहुन्याछौ (बस्दै हुनेछौ)	बस्तिएइहुन्याछौ (बस्दै हुनेछ्यौ)	बस्ताइहुन्याछौ (बस्दै हुनेछौ)	सस्तिएइहुन्याछौ (बस्दै हुनेछौ)
	अनादर	बस्तैहुन्याछ	बस्तिएइहुन्याछ	बस्ताइहुन्याछन्	बस्तिएइहुन्याछन्

		(बस्दै हुनेछ)	(बस्दै हुनेछ)	(बस्दै हुनेछन्)	(बस्दै हुनेछन्)
तृ.पु.		बस्ताइहुन्याछन्	बस्तिएइहुन्याछन्	बस्ताइहुन्याछन्	बस्तिएइहुन्याछन्
	सा.आदर	(बस्दै हुनेछन्)	(बस्दै हुनेछन्)	(बस्दै हुनेछन्)	(बस्दै हुनेछन्)

माथिको तालिकामा बाजुराली नेपालीमा बस् धातुको अपूर्ण भविष्यत् पक्षको रूपावली देखाइएको छ । स्तरीय नेपालीमा सहायक क्रियाले मात्र व्याकरणका कोटिको आधारमा भिन्नता देखाउँछ भने बाजुराली नेपालीमा लिङ्ग, वचन र आदरगत भेद क्रियाको कृदन्तले वा मुख्य क्रियाले नै देखाएको पाइन्छ । सहायक क्रियाले पनि वचन, पुरुष र आदरको भिन्नता देखाउँछ ।

दिइएको तालिकाको आधारमा बाजुराली नेपालीमा प्रथम पुरुषमा लिङ्गगत भेद मात्र पाइन्छ । द्वितीय पुरुषमा लिङ्गगत भेद अनादरमा मात्र पाइन्छ भने वचनगत भेद पनि अनादरमा मात्र सीमित देखिन्छ । आदरगत भेद एकवचनमा मात्र पाइन्छ । तृतीय पुरुषमा लिङ्गगत भेद अनादर र आदर दुवैमा देखिन्छ भने वचनगत भेद अनादरमा मात्र देखिन्छ । यस्तै आदरगत भेद एकवचनमा मात्र पाइन्छ बहुवचनमा छैन । स्तरीय नेपाली भाषाको तृतीय पुरुषको बहुवचनमा लिङ्गगत भेद भेटिँदैन भने बाजुराली नेपालीमा स्पष्ट देखिन्छ । त्यसैगरी द्वितीय पुरुषको बहुवचनमा पनि स्तरीय नेपालीमा लिङ्गभेद देखिँदैन भने बाजुराली नेपालीमा देखिन्छ ।

बाजुराली नेपालीमा अपूर्ण भविष्यत् कालिक पक्षको रचना धातुमा 'इ+र+न्या' को योगबाट बनेको मुख्य क्रियामा वर्तमानकालिक सहायक क्रिया 'छ' जोडेर पनि हुन्छ । जस्तै :-

बैनि छकालसम्म सैरिरन्याछ,	(बहिनी विहानसम्म सुतिरहने छ)
तमि मस्तै दिनसम्म रूइरन्या छौ	(तिमी धेरै दिनसम्म रोइरहने छौ)
उँ सदाँइ हाँसिरन्या छन्	(उनी/उनीहरू सधैं हाँसिरहने छन्)
उ लेखिरन्या छ	(ऊ लेखिरहने छ)

### ३.६.३ पूर्ण पक्ष

पूर्ण पक्षले सिद्धि वा पूर्णता जनाउँछ । यो पनि एकभन्दा बढी कालिक परिवेशमा आउँछ (अधिकारी, २०५८ : १२) । पूर्णपक्ष भनेको कथनको समयबिन्दुभन्दा अघि नै कार्य समाप्त भइसकेको अवस्था हो (आचार्य, २०५८ : ९९) । बाजुराली नेपालीमा यस पक्षको रचना धातुमा याको प्रत्यय लागी बन्ने कृदन्तका साथ कालबोधक सहायक क्रिया छ का व्याकरणगत रूप थपी गरिन्छ । बाजुराली नेपालीका तीनवटै कालमा यो पक्ष पाइन्छ ।

### ३.६.३.१ पूर्ण भूत

भूतकालको पूर्णपक्षले क्रियाको कार्यव्यापार वितेको समयमै सकिएको जनाउँछ ( शर्मा, २०४८ : २४०) । बाजुराली नेपालीमा यस पक्षको रचना धातुमा 'याको'प्रत्यय लागी बनेका कृदन्त पदमा भूतकालिक सहायक क्रिया 'छि' को योगबाट हुन्छ । बाजुराली नेपालीमा पूर्णभूतकालिक क्रियामा कृदन्त र सहायक क्रिया दुबैबाट लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरको भेद देखापर्दछ तर सहायक क्रियाको लिङ्गभेद तृतीय पुरुषमा मात्र भेटिन्छ । जस्तै :-

#### उठ् धातुको पूर्णभूत पक्षको रूपावली

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्र.पु.	-	उठ्याकोछियाँ (उठेको थिएँ)	उठ्याकिछियाँ (उठेकी थिएँ)	उठ्याकाछियौं (उठेका थियौं)	उठ्याकिछियौं (उठेका थियौं)
द्वि.पु.	अनादर	उठ्याको छि (उठेको थिइस्)	उठयाकि छि (उठेकी थिइस्)	उठ्याका छिया (उठेका थियौ)	उठ्याकि छिया (उठेका थियौ)
	सा.आदर	उठ्याका छिया (उठेका थियौ)	उठ्याकि छिया (उठेकी थियौ)	उठ्याका छिया (उठेका थियौ)	उठ्याकि छिया (उठेका थियौ)
तृ.पु.	अनादर	उठ्याको छियो (उठेको थियो)	उठ्याकिछि (उठेकी थिई)	उठ्याका छिया (उठेका थिए)	उठ्याकि छिँ (उठेका थिए)
	सा.आदर	उठ्याका छिया (उठेका थिए)	उठ्याकि छिँ (उठेकी थिइन्)	उठ्याका छिया (उठेका थिए)	उठ्याकि छिँ (उठेका थिए)

माथिको तालिका बाजुराली नेपालीको उठ् धातुको पूर्णभूत पक्षको रूपावली हो । यसमा क्रियाको कार्यव्यापार वितेको समयमै सकिएको जनाएको छ । बाजुराली नेपालीको प्रथम पुरुषमा लिङ्गगत र वचनगत दुवै भेद भेटिन्छ । द्वितीय पुरुषको अनादरमा लिङ्ग र वचन दुवैमा भिन्नता पाइन्छ भने सामान्य आदरमा लिङ्गगत भेद मात्र पाइन्छ तर आदरगत भेद भने एकवचनमा मात्र पाइन्छ । तृतीय पुरुषको एकवचनमा आदरगत भेद पाइन्छ भने लिङ्गगत भेद अनादर र आदर दुवैमा पाइन्छ तर वचनगत भेद अनादरमा मात्र पाइन्छ । स्तरीय नेपालीमा तृतीय पुरुषको बहुवचनमा लिङ्गगत भेद पाइँदैन भने बाजुराली नेपालीमा पाइन्छ ।

### ३.६.३.२ पूर्ण वर्तमान

वर्तमान कालको पूर्ण पक्षले क्रियाको कार्यव्यापार भर्खरै सकिएको तर त्यसको असर चाहिँ अहिले पनि रहेको जनाउँछ (शर्मा, २०४८ : २३९) । बाजुराली नेपालीमा यस पक्षका क्रियाको रचना धातुमा याको प्रत्यय जोडिएर बनेको कृदन्त पदका साथ वर्तमान कालको सहायक क्रिया 'छ' को योगबाट निर्माण भएको पाइन्छ । बाजुराली नेपालीको पूर्णवर्तमान कालिक क्रियापदको क्रिदन्तमा लिङ्ग, वचन र आदर तथा सहायक क्रियामा वचन, पुरुष र आदरमा भिन्नता पाइन्छ तर कृदन्तको पुरुषभेद तथा सहायक क्रियाको लिङ्गभेद पाइँदैन ।

जस्तै :-

कुट् (पिट्) धातुको पूर्ण वर्तमान पक्षको रूपावली

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्र.पु.	-	कुट्याकोछौं (पिटेकोछु)	कुट्याकिछौं (पिटेकीछु)	कुट्याका छौं(पिटेकाछौं)	कुट्याकिछौं (पिटेकाछौं)
द्वि.पु.	अनादर	कुट्याकोछइ पिटेकोछस्)	कुट्याकिछइ (पिटेकीछेस्)	कुट्याकाछौ (पिटेका छौ)	कुट्याकिछौ (पिटेकाछौ)
	सा.आदर	कुट्याकाछौ (पिटेकाछौ)	कुट्याकि छौ (पिटेकी छ्यौ)	कुट्याकाछौ (पिटेका छौ)	कुट्याकिछौ (पिटेकाछौ)
तृ.पु.	अनादर	कुट्याकोछ (पिटेको छ)	कुट्याकिछ (पिटेकी छे)	कुट्याकाछन् (पिटेका छन्)	कुट्याकिछन् (पिटेका छन्)
	सा.आदर	कुट्याकाछन् (पिटेकाछन्)	कुट्याकिछन् (पिटेकीछिन्)	कुट्याकाछन् (पिटेकाछन्)	कुट्याकिछन् (पिटेकाछन्)

माथिको तालिका बाजुराली नेपालीको पूर्ण वर्तमान पक्षको रूपावली हो । यसमा क्रियाको कार्यव्यापार सकिएको तर त्यसको असरचाहिँ अहिलेसम्म रहेको कुरा जनाइएको छ । बाजुराली नेपालीको पूर्णवर्तमान पक्षको प्रथम पुरुषमा लिङ्गगत र वचनगत भेद पाइन्छ । तर स्त्रीय नेपालीमा वचनगत भेद पाइए पनि लिङ्गगत भेद भने एकवचनमा मात्र पाइन्छ । द्वितीय पुरुषको सामान्य आदरमा लिङ्गगत भेद पाइए पनि वचनगतभेद पाइँदैन तर अनादरमा भने लिङ्गगत र वचनगत दुवै भेद पाइन्छ । आदरगत भेद भने एकवचनमा मात्र पाइन्छ । तृतीय पुरुषको

एकवचनमा आदरगत भेद भेटिन्छ । तृतीय पुरुषको दुवै वचनमा लिङ्गगत भेद पाइन्छ । तृतीय पुरुषमा वचन भेद भने अनादरमा मात्र पाइन्छ ।

### ३.६.३.३ पूर्ण भविष्यत्

भविष्यत् कालको पूर्ण पक्षले क्रियाको कार्यव्यापार आउँदो समयमा पुरा हुने जनाउँछ ( शर्मा, २०४८ : २४२) । बाजुराली नेपालीमा पूर्ण भविष्यत् पक्षको रचना धातुमा 'याको' प्रत्यय जोडिई बनेका कृदन्त पदका साथ भूतकालिक सहायक क्रिया 'हुन्याछ' को योगबाट भएको पाइन्छ, बाजुराली नेपालीमा पूर्णभविष्यत् कालिक क्रियाको कृदन्तमा लिङ्ग, वचन र आदर तथा सहायक क्रियामा वचन, पुरुष र आदरको भिन्नता पाइन्छ । कृदन्तको पुरुषभेद तथा सहायक क्रियाको लिङ्गभेद पाइँदैन । कालबोधक क्रिया 'हुन्या' ले भने लिङ्ग, वचन, आदर र पुरुष कुनैको पनि भेद देखाउँदैन । जस्तै :-

#### उठ् धातुको पूर्ण भविष्यत् पक्षको रूपावली

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्र.पु.	-	उठ्याको हुन्याछौं (उठेकोहुनेछु)	उठ्याकि हुन्याछौं (उठेकीहुनेछु)	उठ्याका हुन्याछौं (उठेकाहुनेछौं)	उठ्याकिहुन्याछौं (उठेकाहुनेछौं)
द्वि.पु.	अनादर	उठ्याको हुन्याछइ (उठेको हुनेछस्)	उठ्याकिहुन्याछइ (उठेकी हुनेछस्)	उठ्याका हुन्याछौ (उठेकाहुनेछौ)	उठ्याकिहुन्याछौ (उठेकाहुनेछौ)
	सा.आदर	उठ्याकाहुन्याछौ (उठेकाहुनेछौ)	उठ्याकी हुन्याछौ (उठेकीहुनेछौ)	उठ्याकाहुन्याछन् (उठेकाहुनेछौ)	उठ्याकिहुन्याछन् (उठेकाहुनेछौ)
तृ.पु.	अनादर	उठ्याकोहुन्याछ (उठेकोहुनेछ)	उठ्याकि हुन्याछ (उठेकीहुनेछ)	उठ्याकाहुन्याछन् (उठेकाहुनेछन्)	उठ्याकिहुन्याछन् (उठेकीहुनेछन्)
	सा.आदर	उठ्याकाहुन्याछन् (उठेकाहुनेछन्)	उठ्याकिहुन्याछन् (उठेकीहुनेछन्)	उठ्याकाहुन्याछन् (उठेकाहुनेछन्)	उठ्याकिहुन्याछन् (उठेकाहुनेछन्)

माथिको तालिका बाजुराली नेपालीको उठ् धातुको पूर्ण भविष्यत् पक्षको रूपावली हो । यी क्रियाहरूले आउँदो समयमा निश्चित रूपमा कार्य पुरा हुने जनाएका छन् । बाजुराली नेपालीको पूर्ण भविष्यत् कालको प्रथम पुरुषमा वचनगत भेद देखिन्छ भने लिङ्गगत भेद एकवचनमा मात्र पाइन्छ । द्वितीय पुरुष अनादरमा लिङ्गगत र वचनगत भेद देखिन्छ भने सामान्य आदरमा लिङ्गगत भेद पाइए पनि वचनगत भेद पाइँदैन । त्यस द्वितीय पुरुषमा आदरगत भेद पनि



स्पष्ट रूपमा देखिन्छ । तृतीय पुरुषको अनादरमा लिङ्गगत र वचनगत भेद पाइन्छ, भने सामान्य आदरमा लिङ्गगत भेद पाइन्छ तर वचनगत भिन्नता पाइँदैन । तृतीय पुरुषमा आदरगत भिन्नता भने एकवचनमा मात्र पाइन्छ ।

### ३.६.४ अज्ञात पक्ष

अज्ञात पक्ष भनेको घटना पहिले नै घटिसकेको तर त्यसको ज्ञान पछिमात्र भएको अवस्था हो (आचार्य, पूर्ववत् : ९९) । पहिले थाहा नभई पछिमात्र थाहा भएको क्रियाको अवस्था जनाउनेलाई अज्ञात पक्ष भनिन्छ (अधिकारी, २०६२ : १५४) । बाजुराली नेपालीमा यस पक्षका क्रियापदको रचना धातुमा या/यी प्रत्यय जोडिई बनेका कृदन्त पदका साथ कालबोधक सहायक क्रिया 'छ्' को व्याकरणगत रूपावलीबाट हुन्छ । यिनीहरूको रचना लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरका आधारमा हुन्छ । बाजुराली नेपालीमा अज्ञात पक्षको सहायक क्रियामा लिङ्गभेद तृतीय पुरुषमा मात्र पाइन्छ । कृदन्त र सहायक क्रिया दुवैमा लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरगत भिन्नता पाइन्छ । अज्ञात पक्ष बाजुराली नेपालीको भूतकालमा मात्र पाइन्छ ।

जस्तै :-

#### टिप् धातुको अज्ञात पक्षको रूपावली

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्र.पु.	-	टिप्याँछौं (टिपेछु)	टिप्याँछौं (टिपेछु)	टिप्याँछौं (टिपेछौं)	टिप्याँछौं (टिपेछौं)
द्वि.पु.	अनादर	टिपिछइ (टिपिछस्)	टिपिछइ (टिपिछेस्)	टिप्याछौं (टिपेछौं)	टिप्याछौं (टिपेछौं)
	सा.आदर	टिप्याछौं (टिपेछौं)	टिप्याछौं (टिपेछ्यौं)	टिप्याछौं (टिपेछौं)	टिप्याछौं (टिपेछौं)
तृ.पु.	अनादर	टिप्योछ (टिपेछ)	टिपिछ (टिपिछे)	टिप्याछन् (टिपेछन्)	टिपिछन् (टिपिछन्)
	सा.आदर	टिप्याछन् (टिपेछन्)	टिपिछन् (टिपिछिन्)	टिप्याछन् (टिपेछन्)	टिपिछन् (टिपेछन्)

माथिको तालिकामा बाजुराली नेपालीको अज्ञात पक्षको रूपावली देखाइएको छ । यसमा प्रयोग भएको क्रियाद्वारा कार्य पहिले नै भइसकेको तर त्यसको जानकारी वर्तमान समयमा भएको जनाएको छ । बाजुराली नेपालीको अज्ञात पक्षको प्रथम पुरुषमा लिङ्गगत वचनगत दुवै भिन्नता पाइँदैन तर स्तरीय नेपालीमा वचनगत भिन्नता पाइन्छ । द्वितीय पुरुषमा अनादरमा मात्र वचनगत भेद भेटिन्छ, तर त्यसको सामान्य आदरमा वचनगत भेद भेटिँदैन भने लिङ्गगत भेद अनादर आदर कसैमा भेटिँदैन । स्तरीय नेपालीमा भने द्वितीय पुरुषको एकवचनमा लिङ्गगत भिन्नता पाइन्छ । बाजुराली नेपालीमा आदरगत भेद एकवचनमा पाइन्छ । तृतीय पुरुषमा लिङ्गगत भेद पाइन्छ साथै अनादरमा वचनगत भिन्नता पनि पाइन्छ । बाजुराली नेपालीमा तृतीय पुरुषको एकवचनमा आदरगत भिन्नता पनि देखिन्छ ।

### ३.६.५. अभ्यस्त पक्ष

अभ्यस्त पक्ष भनेको कार्यको आवृत्ति वा नियमितता हो । (आचार्य, २०५८ : १००) । बाजुराली नेपालीमा अभ्यस्त पक्षका क्रियाको रचना धातुबाट निर्मित कृदन्त पदका साथ भूतकालिक सहायक क्रिया समानका रूपहरू जोडेर गरिन्छ । यिनमा लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदर संयुक्त रूपमा रहन्छन् । बाजुराली नेपालीमा अभ्यस्त पक्षको क्रियापद बनाउँदा धातुमा **दो/दि** जोडेर बनेको कृदन्त पदका साथ भूत र अभूत कालका संयुक्त सहायक क्रिया (**छ्+य्**) को योगद्वारा गरिन्छ । यिनमा लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदर संयुक्त रूपमा रहन्छन् । बाजुराली नेपालीमा अभ्यस्त पक्ष भूतकालमा मात्र पाइन्छ । जस्तै :-

#### दि धातुको अभ्यस्त पक्षको रूपावली

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्र.पु.	-	दिदोछियाँ (दिन्थे)	दिदोछियाँ (दिन्थे)	दिदाछियाउँ (दिन्थ्यौ)	दिदाछियाउँ (दिन्थ्यौ)
द्वि.पु.	अनादर	दिदोछि (दिन्थिस्)	दिदिछि (दिन्थी)	दिदाछिया (दिन्थ्यौ)	दिनिछिया (दिन्थ्यौ)
	सा.आदर	दिदाछिया (दिन्थ्यौ)	दिनिछिया (दिन्थ्यौ)	दिदाछिया (दिन्थ्यौ)	दिनिछिया (दिन्थ्यौ)
	अनादर	दिदोछियो (दिन्थ्यो)	दिदिछि (दिन्थी)	दिदाछिया (दिन्थे)	दिनिछिँ (दिन्थे)

तृ.पु.	सा.आदर	दिदाछिया (दिन्थे)	दिनिछिँ (दिन्थिन्)	दिदाछिया (दिन्थे)	दिनिछि (दिन्थे)
--------	--------	----------------------	-----------------------	----------------------	--------------------

माथिको तालिकामा बाजुराली नेपालीको दि धातु अभ्यस्त पक्षको रूपावली देखाइएको छ । यसमा वितेको समयको कार्यको आवृत्ति वर्तमान समयको कथनबाट बाजुराली नेपालीमा अभ्यस्त पक्ष हुन्छ भन्ने कुरा देखाइएको छ । मूल धातुमा दो/दि प्रत्यय जोडेर पहिले वर्तमानकालिक र त्यसपछि भूतकालिक सहायक क्रियाको संयोजनबाट अभ्यस्त पक्ष बनेको छ । बाजुराली नेपालीको अभ्यस्त पक्षको प्रथम पुरूषमा लिङ्गत भेद पाइँदैन भने वचनगत भेद देखिन्छ । द्वितीय पुरूषको अनादरमा लिङ्गत र वचनगत भेद देखिए पनि सामान्य आदरमा लिङ्गत भेद मात्र पाइन्छ । द्वितीय पुरूषको एकवचनमा आदरगत भेद पनि भेटिन्छ । तृतीय पुरूषका अनादर र आदर दुवैमा लिङ्गत भेद पाइन्छ तर वचनगत भेद भने अनादरमा मात्र पाइन्छ । तृतीय पुरूषको एकवचनमा आदरगत भेद पनि भेटिन्छ ।

### ३.७ भाव

क्रियाद्वारा वक्ताको मनोभाव वा मनोवृत्ति जनाउने क्रियापदको कोटिलाई भाव वा वृत्ति भनिन्छ (अधिकारी, २०६३ : २२०) । बाजुराली नेपालीमा क्रियाका भाव निश्चयार्थक, इच्छार्थक, आज्ञार्थक, सम्भावनार्थक र संकेतार्थक गरी पाँच प्रकारका छन् ।

#### ३.७.१ निश्चयार्थक भाव

निश्चयार्थक भनेको कुनै काम हुन्छ वा हुँदैन भनी सामान्य रूपमा प्रकट गरिने मनोभाव हो । (आचार्य, २०५८ : १००-१०१) । सबै काल र पक्षका क्रियापदले निश्चयार्थ भाव व्यक्त गर्दछन् । त्यसैले बाजुराली नेपालीमा निश्चयार्थक भाव भएका क्रियापदलाई एउटै तालिकामा यसप्रकार देखाउन सकिन्छ ।

#### भा (जा) धातुका निश्चयार्थक रूपावली

पक्ष	भूतकाल	वर्तमानकाल	भविष्यत् काल
सामान्य	(गयाँ/गयाउं) (गएँ/गयौं)	भाँदोछौं/भाँदाछौं (जान्छु/जान्छौं)	भान्याँछौं/भान्याँछौं (जानेछु/जानेछौं)

अपूर्ण	भाँदइ छियाँ/भादाइ छियौ (जाँदै थिए/जाँदै थियौ)	भाँदइ छौँ/भाँदाइ छौँ (जाँदैछु/जाँदैछौँ)	भाँदइहुन्याछौँ/भादाइ हुन्याछौँ (जाँदैहुनेछु/जाँदै हुनेछौँ)
पूर्ण	गयाको छियाँ/गयाका छियाउँ (गएको थिएँ/ गएका थियौँ)	गयाको छौँ/ गयाका छौँ (गएको छु /गएका छौँ)	गयाकोहुन्याछौँ/ गयाकाहुन्याछौँ (गएको हुनेछु/गएका हुनेछौँ)
अज्ञात	गयाँछौँ/गयाँछौँ (गएछु/गएछौँ)		
अभ्यस्त	भाँदोछियाँ/भाँदाछियाउँ (जान्थे /जान्थ्यौँ)		

माथिको तालिका बाजुराली नेपाली भाा धातु प्रथम पुरुषको निश्चयार्थक भावको रूपावली हो । उक्त तालिकामा तीनकालका पाँचओटै पक्षका आधारमा रूपावली देखाइएको छ । भूतकालको सामान्य पक्ष, तीनै कालका पूर्णपक्ष, र अज्ञात भूतमा भएको ठाउँमा ग आदेश भएको छ ।

### ३.७.२ इच्छार्थक भाव

इच्छार्थक क्रियापदले वक्ताको इच्छा वा मनको चाहनालाई व्यक्त गर्दछ (आचार्य, २०५८:१०१)वक्ता वा लेखकको अशुद्ध, अनुनय, विन्ति, प्रार्थना, इच्छा आदि बुझाउने भावलाई इच्छार्थक भनिन्छ (शर्मा, २०५३ : १६२) । बाजुराली नेपालीमा इच्छार्थक क्रियाको रचना धातुमा उ/उन् जस्ता प्रत्यय लागेर हुन्छ । यी प्रत्यय लिङ्ग र आदरबाट प्रभावित हुदैनन् ।

जस्तै :-

#### पण् (पढ्) र भा (जा) धातुका इच्छार्थक रूपावली

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
प्र.पु.	पणुँ/भाऊँ (पढुँ/जाऊँ)	पणौँ/भाऊँ (पढौँ/जाऔँ)
द्वि.पु.	पणेइ/भाएइ (पढेस् / गएस्)	पण्या/भाया (पढ/जाऊ)
तृ.पु.	पणौ/भाऊ (पढोस् /जाओस्)	पणन्/भान् (पढुन्/जाउन्)

### ३.७.३ सम्भावनार्थक भाव

सम्भावना व्यक्त गर्ने क्रियाको भावलाई सम्भावनार्थक भाव भनिन्छ । (पोखरेल, २०५४ : १९) । निश्चित नभइसकेको अनिश्चयको भाव बुझाउने, सम्भावना, अनुमान, अड्कल आदि प्रयोग गरिएका क्रियापदको रूप सम्भावनार्थक हुन्छ (शर्मा, २०५३ : १६२) । बाजुराली नेपालीमा धातुमा उँला/उँलि/अल्लाइ/अल्लिइ । उला/उलि/ला/लि/अन्ना/अन्नि आदि प्रत्यय लागेर सम्भावनार्थक क्रियाको रचना हुन्छ र यिनीहरूको रचना लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरका आधारमा हुन्छ । बाजुराली नेपालीमा सम्भावनार्थक क्रिया बनाउँदा प्रथम पुरुषको बहुवचनमा स्त्रीलिङ्ग तथा पुलिङ्ग दुवैका लागि स्त्रीलिङ्गी क्रिया भाउँलि/खाउँलि को प्रयोग हुन्छ । जस्तै :-

#### खा धातुको सम्भावनार्थक रूपावली

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्र.पु	-	खाउँला (खाउँला)	खाउँला (खाउँला)	खाउँलि (खाउँला)	खाउँलि (खाउँला)
द्वि.पु.	अनादर	खाल्लाइ (खाल्लास्)	खाल्लिइ (खाल्लिस्)	खाउला (खाउला)	खाउलि (खाउला)
	सा.आदर	खाउला (खाउला)	खाउलि (खाउली)	खाउला (खाउला)	खाउलि (खाउला)
तृ.पु.	अनादर	खाला (खालान्)	खालि (खालिन्)	खान्ना (खालान्)	खान्नि (खालान्)
	सा.आदर	खान्ना (खालान्)	खान्नि (खालिन्)	खान्ना (खालान्)	खान्नि (खालान्)

बाजुराली नेपालीको सम्भावनार्थक भाव अन्तर्गत प्रथम पुरुषमा लिङ्गगत भेद पाइँदैन । एकवचनमा पुलिङ्गी क्रिया दुवै लिङ्गमा प्रयोग हुन्छ भने बहुवचनमा स्त्रीलिङ्गी क्रिया दुवै लिङ्गमा प्रयोग हुन्छ । द्वितीय पुरुषमा लिङ्गगत भेद छ भने सामान्य आदरमा वचनगत भेद पाइँदैन । तृतीय पुरुषमा पनि लिङ्गगत भेद पाइँन्छ भने वचनगत भेद अनादरमा मात्र पाइँन्छ । द्वितीय र तृतीय दुइटै पुरुषमा एकवचनमा मात्र आदरगत भिन्नता पाइँन्छ ।

### ३.७.४ सङ्केतार्थक भाव

कारण र कार्य दुवैलाई एकैसाथ बुझाउने क्रियापद संकेतार्थक हुन्छन् (आचार्य, २०५८ : १०२) । बाजुराली नेपालीमा दुई अलग अलग क्रिया मिलेर संकेतार्थक वाक्य बन्दछन् । वाक्यमा भएका दुईओटा क्रियामध्ये एउटाले कारण र अर्कोले कार्य जनाउँछ । दुई क्रियामध्ये दुबै समापिका क्रिया पनि हुन सक्छन् । अथवा एउटा समापिका र अर्को असमापिका पनि हुन सक्छ । दुवै स्थितिमा प्रथम क्रियाको धातुमा 'या' प्रत्यय जोडिन्छ । जस्तै :-

क) दुबै क्रिया समापिका भएको स्थिति :

तमि आया सात्या हुन्याछिया	(तिमी आयौ भने साथी हुन्थ्यौ/हुनेथियो)
कुइणो फाट्यापछि घाम लागन्याछियो	(कुहिरो फाट्यो भने घाम लाग्ने थियो)
उन्ले पास ह्योभन्या राम्णो हुन्याछियो	(उसले पास गयो भने राम्रो हुने थियो)
फुल फुल्यापछि फल लाग्दो छ	(फूल फूल्यो भने फल लाग्छ)
भाउ आयापछि मँ भान्या हौं	(भाइ आएपछि म जानेहुँ)

ख) पहिलो क्रिया असमापिका र दोस्रो क्रिया समापिका भएको स्थिति :

बुवा आया म स्कूल भान्याछियाँ	(बुवा आए म स्कूल जान्थे)
बाल्दो लाग्या मेग आउँदोछ	(बादल लागे पानी आउँछ)
हिउ पण्या रूख भाँच्चिदा छन्	(हिउँ परे रूख भाँचिन्छन्)

### ३.७.५ आज्ञार्थक भाव

आज्ञा वा आदेश बुझाउने क्रियापदहरू आज्ञार्थक हुन् (आचार्य, २०५८ : १०१) । बाजुराली नेपालीमा आज्ञार्थक क्रिया द्वितीय पुरूषमा मात्र बन्दछ । आज्ञार्थक क्रियाको रूपायन वचन, पुरूष र आदरका आधारमा हुन्छ । बाजुराली नेपालीमा द्वितीय पुरूषको अनादर एकवचनमा धातु व्यञ्जनान्त र एकाक्षरी आकारान्त छ भने आज्ञार्थकमा धातु मूल मात्र बाँकी रहन्छ । साथै आउ अन्त्यमा हुने धातुमा अन्त्यको उ लोप भई आज्ञार्थक क्रियापद बन्दछ । आदरार्थी आज्ञार्थकमा एकवचनको रूप व्यञ्जनान्त धातुमा अ प्रत्यय लागेर बन्दछ भने एकाक्षरी स्वरान्त धातुमा ह्रस्व 'उ' प्रत्यय लाग्दछ । बाजुराली नेपालीमा आज्ञार्थक क्रियापदमा लिङ्गगत भिन्नता पाइँदैन । जस्तै :-

बस्, खा, लेख् धातुका आज्ञार्थक रूपावली

पुरूष	आदर	एकवचन	बहुवचन

द्वितीय पुरुष	अनादर	खा/बस् /लेख्	खाउ/बस /लेख
	सा.आदर	खाउ/बस /लेख	खाउ/बस /लेख

### ३.८. अकरण

क्रियापदको निषेधात्मक कार्य जनाउने व्याकरणात्मक प्रक्रियालाई अकरण भनिन्छ ( अधिकारी, २०६२ : १५६) । वाक्यमा क्रियाले स्वीकारोक्ति जनाउने प्रक्रिया करण हो भने निषेधात्मक अर्थ जनाउने प्रक्रिया अकरण हो (आचार्य, २०५८ : १०२) । यो क्रियापदको मात्र व्याकरणात्मक कोटि हो । अकरणलाई करणको सापेक्षतामा हेर्नुपर्दछ किनभने क्रियाले सामान्यतः सकारात्मक कोटिको संकेत गर्दछ र त्यसमा नकारात्मक अर्थ दिने प्रत्यय थपिएपछि मात्र क्रिया अकरण बन्दछ । बाजुराली नेपालीमा क्रियालाई अकरण बनाउँदा निषेध अर्थ दिने न थपिन्छ । त्यो निषेध अर्थदिने न प्रत्यय बाजुराली नेपालीमा आदि, मध्य, अन्त्य तीनै ठाउँमा जोडिएर आउन सक्छ । जस्तै :-

#### क) अग्रभागमा 'न' प्रत्ययको प्रयोग :

तँ घर नभा	(तँ घर नजा) ।
तिँ भोलि घर नभान्ना	(तिनीहरू भोलि घर नजालान्) ।
उ परिक्षामा पास नहोउ	(ऊ परीक्षामा पास नहोस्) ।

#### ख) मध्यभागमा 'न' प्रत्ययको प्रयोग :

उ बैनिसात पणेइनछ	(ऊ बहिनीसँग पढेनछ) ।
राम्या बेलि याँ आएइनछ	(राम्या हिजो यहाँ आएनछ) ।
उनुले खेत खनेइनछ	(उनीहरूले खेत खनेनछन्) ।

#### ग) अन्त्य भागमा 'न' प्रत्ययको प्रयोग :

उ आज कुणा हर्दिन	(ऊ आज कुरा गर्दिन) ।
उँ मसात भाँदाइन	(उनी मसँग जाँदैनन्) ।
तमिले काफल टिप्याइन	(तिमीले काफल टिपेनौ) ।

बाजुराली नेपालीमा आज्ञार्थक, इच्छार्थक, सम्भावनार्थक अर्थ जनाउने अकरणका क्रियापदको सुरूमा 'न' को प्रयोग हुन्छ । अज्ञात र अभ्यस्त पक्षको अकरण क्रियापद हुँदा बीचमा 'न' को प्रयोग हुन्छ भने सामान्यार्थक र संकेतार्थक जस्ता भाव बुझाउने अकरणको क्रियापद हुँदा अन्त्यमा 'न' को प्रयोग हुन्छ ।

बाजुराली नेपाली वाक्यहरूमा एकभन्दा बढी असमापक क्रिया, एउटा असमापिका र एउटा समापिका क्रिया, एउटा संकेतार्थक र एउटा समापिका क्रिया, तथा वाक्यमा विकल्पबोधक निषेधात्मक न प्रत्यय जोडिएका क्रियापद प्रयोग हुँदाको अवस्थामा युगल अकरणको स्थिति देखापर्दछ। यस्ता युगल अकरण भएका वाक्यहरू तल प्रस्तुत गरिएका छन् :

क) वाक्यमा एकभन्दा बढी समापिका क्रिया हुँदाको स्थिति :

जनले म्हा काट्टैन उनले हात चाट्टैन (जसले मह काट्टैन उसले हात चाट्टैन) ।  
दाजिपन आयाइन र बैनिपन आइन (दाजु पनि आएनन् र बहिनी पनि आइनन्) ।

ख) वाक्यमा असमापिका र समापिका क्रिया हुँदाको स्थिति

याँ काम नपणि नआउ (यहाँ काम नपरी नआऊ) ।  
तँइले खानु नखाइकन नभानु (तँले खाना नखाई नजानु) ।

ग) वाक्यमा कृदन्त नाममा नु वा विशेषणमा न्या, याको, तो, दो प्रत्यय जोडिदाको स्थिति :

मेरो नभान्या कुणा त छिएइन (मेरो नजाने कुरा त थिएन) ।  
इन्द्राइनि नलाग्यो भन्या मेग रोकिँदैन (इन्द्रेणी नलाग्यो भने मेघ रोकिँदैन) ।

घ) वाक्यमा संकेतार्थक क्रिया र समापिका क्रिया हुँदाको स्थिति :

बैसाग् नलाग्यासम्म चल्ला बास्ताइन (वैशाख नलागी चरा कराउदैनन्) ।  
उइकन नपाक्याको रोटो नदिएइ (उसलाई नपाकेको रोटो नदिएस्) ।

ङ) संयुक्त वाक्यमा विकल्पबोधक निषेधात्मक 'न' प्रत्यय जोडिँदाको स्थिति :

न म त्याँ भाँदोछौँ न उँ याँ आउँदाछन् (न म त्यहाँ जान्छु न उनी यहाँ आउँछन्) ।  
त्यइ बन न बाग् छ न भालु (त्यस बनमा न बाघ छ न भालु) ।

### ३.९. क्रियाविशेषण

क्रियालाई संशोधित वा विशेषित गर्ने पदलाई क्रियाविशेषण भनिन्छ (आचार्य, पूर्ववत् : ५४) । यसले क्रियापदको स्थान, समय, परिणाम, रीति, अनुकरण आदि विशेषता बुझाउँछ । बाजुराली नेपालीमा प्रयोग हुने केही क्रियाविशेषणहरू निम्न छन् -

#### ३.९.१ स्थानवाचक

वाक्यमा प्रयोग भएको क्रियापदको स्थानसम्बन्धी विशेषता बताउने शब्दलाई स्थानवाचक क्रियाविशेषण भनिन्छ (आचार्य, पूर्ववत् : ५४) ।

बाजुराली नेपालीका केही स्थानवाचक क्रियाविशेषणहरू -



भित्त	(‘भित्र’)	बाइरि	(बाहिर)
वारि	(वारि)	पारि	(पारि)
याँ	(यता)	वाँ	(उता)
काँ	(कता)	त्याँ	(त्यता)
ओड्डो / ओणो	(वर)	पुड्डो / पुणी	(पर)
उबो / पुथि	(माथि)	उदो / तलि	(तल)
साम्ने	(सामुन्ने)	पछाणि	(पछाडि)
अगाणि	(अगाडि)		

### ३.९.२ समयवाचक

क्रियापदको काम भएको समयलाई बुझाउने क्रियायोगीलाई समयवाचक क्रियाविशेषण भनिन्छ । (बराल र एटम, २०६५:५४) बाजुराली नेपालीका केही समयवाचक क्रियायोगी यसप्रकार छन्-

आज	(आज)	बेलि	(हिजो)
भोलि	(भोलि)	पोरु	(पर्सि)
अस्ति	(अस्ति)	छकाल	(बिहान)
दोफरि	(दिउँसो)	पछि	(भरे)
बाहा	(बेलुका)	रात	(रात)
अइल	(अहिले)	सदाँइ	(सधैँ)
उइतकै	(उतिबेलै)	कइतक	(कतिबेला)
अँज	(अभै)	भर्खर	(भर्खर)
छाँट्टाइ	(तुरुन्तै)	घणिघणि	(पटकपटक)
अगि	(अघि)	पछि	(पछाडि)
पोर	(पोहोर)	परार	(पोहोर भन्दा अधिल्लो)
यइतकसम्म	(यतिन्जेल) आदि ।		

### ३.९.३ परिमाणवाचक

क्रियापदका कार्यको परिणाम वा मात्रा बुझाउने क्रियायोगीलाई परिमाणवाचक क्रियायोगी भनिन्छ । बाजुराली नेपालीका केही परिमाणवाचक क्रियायोगी निम्न छन् -

मस्त / भिक्क	(प्रशस्त)	नाप	(थोरै)
--------------	-----------	-----	--------

थोकाइ	(अलिकति)	खुप	(साह्रै)
यति	(यति)	उति	(उति)
जति	(जति)	कति	(कति)

### ३.९.४ रीतिवाचक

क्रियापदको काम हुने ढङ्ग, तरिका वा प्रक्रिया बुझाउँनेलाई रीतिवाचक क्रियायोगी भनिन्छ । बाजुराली नेपालीका केही रीतिवाचक क्रियाविशेषण यसप्रकार छन् ।

निकोहरि/राम्पोहरि	(राम्ररी)	सजले	(विस्तार)
बेसकन	(बेसरी)	छाँटाइ	(चाँडै)
थ्याच्च	(थुचुक्क)	कहरि	(कसरि)
खुसुकक	(सुटुकक)	भयाट्ट	(भवाट्ट)

### ३.९.५ कारणवाचक

क्रियापदका कार्यको कारणलाई बुझाउन आउने क्रियायोगीलाई कारणवाचक क्रियायोगी भनिन्छ । बाजुराली नेपालीका केही कारणवाचक क्रियाविशेषण निम्न छन् -

खान	(खान)	बस्न	(बस्न)
सैरन	(सुत्न)	नाच्च	(नाच्च)
पपन	(पढन)	खेलन	(खेलन)
सिक्न	(सिक्न)	भन्न	(भन्न)

### ३.१० नामयोगी

नामयोगी भनेका नाम, सर्वनाम विशेषण र क्रियाविशेषणका पछि जोडिने शब्द हुन् । यिनीहरूको अन्यवर्गका शब्दका जस्तो स्वतन्त्र अर्थ हुँदैन (आचार्य, पूर्ववत् : ५३) । नामिक शब्द - नाम, सर्वनाम, विशेषण) का पछाडि प्रायः जोडिएर प्रयोग गरिने र शब्दहरूका बीचमा सम्बन्ध गाँस्ने अव्यय शब्दलाई नामयोगी भनिन्छ । (बराल र एटम, पूर्ववत् : ५६) । बाजुराली नेपालीमा पाइने केही नामयोगी यस प्रकार छन् -

मुथि	(माथि)	बाटि/होइ	(बाट)
अन्सार	(बमोजिम)	सात	(साँग)
तलि	(मुनि)	सात्	(बित्तिकै)
अगि	(अघि)	पछि	(पछि)

पछ्यार	(पश्चात्)	भित्र	(भित्र)
बाइरि	(बाहिरी)	पट्टि/तिर	(तर्फ)
जसै	(जस्तै)	अन्सार	(अनुसार)
जसो	(भैँ)	होइ	(भन्दा)
हुँदो	(सट्टा)	कन	(लागि)
माज	(मध्ये)	सम्म	(सम्म)

बाजुराली नेपालीमा कारक र भेदक सम्बन्ध जनाउनका निम्ति पनि नाम र सर्वनाममा नामयोगी समानका चिन्हहरू जोडिन्छन् त्यसैले नामयोगी अन्तर्गत यिनीहरूको पनि चर्चा गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

कारक भनेको वाक्यमा प्रयुक्त नामिकपद (नाम, सर्वनाम, विशेषण) को क्रियापदसँगको सम्बन्ध हो भने भेदक सम्बन्ध भनेको वाक्य रचनामा एउटा नामपदको अर्को नामपदसँगको सम्बन्ध हो यी सम्बन्धलाई स्पष्टता दिन नाम वा सर्वनामका साथ आउने चिन्ह विभक्ति हुन् ( आचार्य, पूर्ववत् : १२२) । बाजुराली नेपालीमा पाइने कारक र भेदक सम्बन्ध तथा तिनका विभक्ति चिह्न यस प्रकार छन्-

कारक	विभक्ति	चिह्न
कर्ता	प्रथमा	ले, बाट
कर्म	द्वितीया	लाई, कन, तिर
करण	तृतीया	ले, बाटि
सम्प्रदान	चतुर्थी	कि लागि, हुँदो, कि, कन
अपादान	पञ्चमी	धेकि, बाटि, होइ
सम्बन्ध	षष्ठी	को, का, कि, रो, रा, रि, नु, ना, नि
अधिकरण	सप्तमी	मनि, इदो, उदो

कारक र भेदक जनाउने चिह्नहरूको प्रयोग यसप्रकार छ ।

- |                                     |         |                              |
|-------------------------------------|---------|------------------------------|
| १) <u>सिताले</u> गिद गायो           | (कर्ता) | सीताले गीत गाइन् ।           |
| २) <u>उइबाटि</u> काम हरायो          | (कर्ता) | उनीबाट काम गरायो ।           |
| ३) रामले <u>गाँठागुठिलाई</u> हान्यो | (कर्म)  | रामले केटाकेटीलाई पिट्यो ।   |
| ४) हरिले <u>भाउकन</u> हान्यो        | (कर्म)  | हरिले भाइलाई पिट्यो ।        |
| ५) शम्भुले <u>बैनितिर</u> गाल्दियो  | (कर्म)  | शम्भुले बहिनीलाई गाली दियो । |

६) बुवाले बाउसाले खन्यो	(करण)	बुवाले कोदालीले खन्यो ।
७) गाउल्याले पाइपबाट पानि लियो	(करण)	गाउलेले पाइपबाट पानी लग्यो ।
८) दाजिले मलाई जुता किन्यो	(सम्प्रदान)	दाजुले मलाई जुता किन्यो ।
९) मुख्याले गाउँको लागि पन्यारो बनायो	(सम्प्रदान)	मुखियाले गाउँको लागि धारो बनायो ।
१०) म आमाकोहुँदो बैठक गयाँ	(सम्प्रदान)	म आमाको सट्टा बैठक गएँ ।
११) मैले बैनिकि लागि कापि किन्याँ	(सम्प्रदान)	मैले बहिनीको लागि कापि किनेँ ।
१२) बौजुले मकन अन्न पकायो	(सम्प्रदान)	भाउजुले मलाई नास्ता पकायो ।
१३) रूखबाट पात भण्यो	(अपादान)	रूखबाट पात खस्यो ।
१४) पाल्पाहोइ बस पोखरा आयो	(अपादान)	पाल्पाबाट बस पोखरा आयो ।
१५) घोणाघेकि मान्छे लोट्यो	(अपादान)	घोडाबाट मानिस लड्यो ।
१६) यो रामको घर हो	(सम्बन्ध)	यो रामको घर हो ।
१७) यो मेरो भैंसो हो	(सम्बन्ध)	यो मेरो भैंसी हो ।
१८) म आफ्नु किताप पड्डोछौँ	(सम्बन्ध)	म आफ्नो किताव पड्छु ।
१९) रूखमनि चल्लो छ	(अधिकरण)	रूखमा/रूखमाथि चरो छ ।
२०) हातइदो समायाको क्या हो	(अधिकरण)	हातमा समाएको के हो ?

### ३.११ संयोजक

संयोजक भनेका दुई वा दुईभन्दा बढी पद, पदावली, उपवाक्य वा वाक्यहरूका बीच व्याकरणिक सम्बन्ध स्थापित गरी तिनलाई एउटै एकाइका रूपमा संयोजन गर्ने शब्द हुन् (आचार्य, पूर्ववत् : ५४) । दुई वा दुईभन्दा बढी शब्द, पदावली तथा उपवाक्यलाई जोड्ने अव्यय शब्दलाई संयोजक भनिन्छ (बराल र एटम, पूर्ववत् : ५७) । बाजुराली नेपालीमा पाइने केही संयोजक यसप्रकार छन् -

रे	(र)	जैल	(जहिले)
पन	(पनि)	उथा/अँथा	(अनि)
जहरि	(जसरी)	त्यहरि	(त्यसरी)
जाँ	(जहाँ)	त्याँ	(त्यहाँ)
त्यो	(त्यो)	उइल	(उहिले)
क्यानभन्या	(किनभने)	नतर	(नत्र)
अव	(अव)	तवै	(तव)
त्याहाइले	(त्यसैले)	भन्त्याँ	(भन्ने)

या (या) कि (कि)

केही संयोजकको प्रयोग यसप्रकार छ ।

१) तँ रे म स्कुल भाउँ	(तँ र म स्कुल जाउँ) ।
२) जैल स्कुल लागला उइल स्कुल भाउँला	(जहिले स्कुल लागला उहिले स्कुल जाउँला) ।
३) जहरि आनिछि त्यहरि लैभा	(जसरी ल्याइथिस् त्यसरी लैजा) ।
४) भात खा उँथा स्कुल भा	(भात खा अनि स्कुल जा) ।
५) म गँयाँइन त्याहाइले पाँयाँइन	(म गएँन त्यसैले पाएँन) ।
६) म गयाँ तँ पन भा	(म गएँ तँ पनि जा) ।
७) मैले खायाँ त्यो स्वादि छ	(मैले खाएँ त्यो मीठो छ) ।
८) जब म खाउँला तबै तँ खाल्लाइ	(जब म खान्छु, तब तँ खाल्लास्) ।
९) म भाउँला या तँ भा	(म जाउँला या तँ जा) ।
१०) पास, हौंला भन्त्या सुच्याको छ	(पास हुन्छु भन्ने सोचेको छ) ।
११) जाँ फूल फुल्दो छ त्याँ मौरो घुम्दो छ	(जहाँ फूल फूल्छ त्यहाँ माउरी डुल्छ) ।

### ३.१२ निपात

निपात भनेको वाक्यमा कुनै खास शब्द वा सिङ्गो वाक्यमा आश्रित रही तिनमा निश्चय, आग्रह, स्वीकृति, बल आदि भाव थप गर्ने शब्द हुन् (आचार्य, पूर्ववत् : ५६) । आफ्नो खास अर्थ नहुने तर वाक्यमा विभिन्न धारणा अनुभूति र अभिव्यक्तिलाई सहज ढङ्गले प्रकट गर्न सहयोग पुऱ्याउने तथा अर्थमा बल पुऱ्याउने र भिन्नता समेत ल्याउन सक्ने अव्यय शब्दलाई निपात भनिन्छ (बराल र एटम, पूर्ववत् : ५८) । बाजुराली नेपालीका केही निपातहरूको प्रयोग यसप्रकार छ -

ता	-	तँ याँ <u>ता</u> आइभा	(तँ यहाँ त आइजा)
हँ	-	तेरो घर काँ छ <u>हँ</u>	(तेरो घर कहाँ छ हँ)
पो	-	तँ एकलो <u>पो</u> होइ	(तँ एकलो पो होइस्)
हाइ	-	म आज आउदैन <u>हाइ</u>	(म आज आउदैन है)
त	-	भात <u>त</u> खा	(भात त खा)
हँ	-	<u>हँ</u> बुज्याँ मैले	(हँ बुझे मैले)
एहे	-	<u>एहे</u> बुवाले हान्यो	(एहे बुवाले पिट्यो)
लौ	-	<u>लौ</u> तैले मलाइ गाल्दि	(लौ तैले मलाई गालि दिइस्)

धैं	-	धैं क्या ल्याइ	(खोइ क्या ल्याइस्)
चा	-	चा क्यान गयाँइन	(चा किन गएन)
सक्क्या	-	सक्क्या रूप्याँ पाईदो हो	(सके रूपैयाँ पाउछ होला)

### ३.१३ विस्मयादिबोधक

विस्मयादिबोधक भनेको सिंगो वाक्य समानको एकाइ हो । यसले हर्ष, शोक, विस्मय आदि मनोभावलाई व्यक्त गर्दछ । विस्मयादिबोधक स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग हुन्छन् र वाक्य समान कार्य गर्दछन् (आचार्य, पूर्ववत् : ५७) । विभिन्न अवस्थामा मानिसका मनमा उब्जने सम्बन्ध (आश्चर्य, खुःसी, दुःख, घृणा, प्रशंसा आदि) लाई जनाउन प्रयोग गरिने अव्यय शब्दलाई विस्मयादिबोधक भनिन्छ । विस्मयादिबोधक शब्द प्रायः वाक्यका सुरुमा विस्मयादिबोधक चिह्न (!) सहित प्रयोग गरिन्छन् । यसको प्रयोगमा वाक्यको कुनै तत्त्व लुकेर अपुरो पनि हुन सक्छ, (बराल र एटम, पूर्ववत् : ५८) । बाजुराली नेपालीमा पाइने केही विस्मयादिबोधकहरू वाक्यमा यस प्रकार प्रयोग गरिन्छन्

ओहो	-	ओहो ! उनले पास ह्यो ।	(अहो ! उसले पास ग्यो) ।
हरे	-	हरे ! सिता मरि ।	(हरे ! सीता मरि) ।
आहा	-	आहा ! कस्तो राम्णो भकुन्डो ।	(आहा ! कस्तो राम्णो बल) ।
कठै	-	कठै ! पल्लाघर बजै मरिँछन् ।	(कठै ! पल्लो घरकोबज्यै मर्नुभएछ) ।
बिचारो	-	बिचारो ! श्याम फेल भयोछ ।	(बिचरा ! श्याम फेल भएछ) ।
बिचारि	-	बिचारि ! गिता बिरामि भइछ ।	(बिचरी ! गीता बिमारी भइछे) ।
धन्यबाद-		धन्यबाद ! पास भयाकोहुँदो ।	(धन्यवाद ! पास भएकोमा) ।
वा	-	वा निको काम हरिँछै ।	(वाह ! राम्णो काम गरिँछस्) ।
सवास	-	सवास ! छोरो भया यसो हनु पड्डोछ ।	(स्यावास ! छोरा भए यस्तो गर्नुपर्छ) ।
छि	-	छि ! कति सुगाइँनु रयोछ ।	(छि ! कस्तो फोहर रहेछ) ।
थुक्क	-	थुक्क ! यसो कामपन हर्दाँछन् ।	(थुइक्क ! यस्तो काम पनि गर्छन्) ।
धिक्कार-		धिक्कार ! कामहरि खाइपन सक्तैन ।	(धिक्कार ! काम गरेर खान सक्दैन) ।
ए	-	ए ! तँ पर गइकन बस् ।	(ए ! तँ उता गएर बस्) ।
धत्	-	धत् ! त्यसो काम को हरला?	(धत् ! त्यस्तो काम को गर्ला) ?

## चौथो परिच्छेद उपसंहार (निष्कर्ष)

### निष्कर्ष

यस शोधपत्रको पहिलो परिच्छेद अन्तर्गत विषय प्रवेशमा बाजुरा जिल्लाको सामान्य परिचय दिइएको छ । यसमा बाजुरा जिल्लाको नामाकरण, जनसंख्या, क्षेत्रफल, सिमाना जस्ता कुराहरू छोटकरीमा उल्लेख गरिएको छ । साथै भाषा र भाषिका सम्बन्धी अध्ययन गर्ने भाषाशास्त्रीहरूले बाजुराली नेपालीलाई ओरपच्छिमा भाषिकाको उप-भाषिकाका रूपमा चिनाएको प्रसङ्ग उल्लेख गरिएको, भाषाशास्त्रीहरूको मतमा बाजुराली नेपालीका केही स्तरीय नेपालीसंग मिल्ने विशेषता, केही मौलिक विशेषता र केही अन्य भाषिकासँग मिल्ने विशेषताको पनि चर्चा गरिएको छ । यसै खण्डमा शोधशीर्षक देखि लिएर शोधसमस्या, शोधप्रयोजन आदिका साथै यस विषयसँग सम्बन्धित के-कस्ता कार्य यसअघि भएका छन् भन्ने कुरा पनि देखाइएको छ ।

दोस्रो परिच्छेदमा बाजुराली नेपालीको शब्दरचना प्रक्रिया देखाइएको छ । जसमा शब्दनिर्माणका महत्वपूर्ण आधारहरू उपसर्गद्वारा शब्दनिर्माण, प्रत्ययद्वारा शब्दनिर्माण, समासद्वारा शब्दनिर्माण र द्वित्वद्वारा शब्दनिर्माण जस्ता प्रमुख चार आधारहरू देखाइएका छन् । उपसर्गद्वारा शब्दनिर्माण अन्तर्गत बाजुराली नेपालीमा के-कस्ता उपसर्गहरू प्रचलनमा रहेका छन्, भन्ने कुरा देखाइएको छ । प्रत्ययद्वारा शब्दनिर्माण अन्तर्गत धातुमा लाग्ने कृतप्रत्यय र शब्दमा लाग्ने तद्धित प्रत्ययहरू र तिनबाट कस्ता शब्दनिर्माण हुन्छन् भन्ने कुरा देखाइएको छ । उपसर्गहरू स्तरीय नेपाली भाषासँग मिल्ने भएपनि प्रत्ययहरू भने कतिपय बाजुराली नेपालीका मौलिक भएको कुरा देखाइएको छ । कतिपय प्रत्ययहरू कृदन्त र तद्धितान्त दुवैमा प्रयोग भएको कुरा पनि प्रत्ययद्वारा शब्दनिर्माणमा देखाइएको छ । समासद्वारा शब्दनिर्माण अन्तर्गत बाजुराली नेपालीमा प्रयुक्त समस्त शब्दहरू देखाइएका छन् । साथै समासका प्रकारहरू तत्पुरुष समास, कर्मधारय समास, द्विगु समास, अव्ययीभाव समास, द्वन्द्वसमास र बहुव्रीहि समासलाई छुट्टाछुट्टै देखाइएको छ । द्वित्वद्वारा शब्दनिर्माणमा बाजुराली नेपालीका प्रचलित द्विरुक्त शब्दलाई देखाइएको छ, र द्वित्वका प्रकारको पनि उल्लेख छ ।

तेस्रो परिच्छेदमा बाजुराली नेपालीमा रूपायन शीर्षक दिइएको छ । यसमा विकारी र अविकारी गरी शब्दलाई दुई मुख्य वर्गमा विभाजन हुने कुरा देखाइएको छ । बाजुराली नेपालीका विकारी शब्दहरूमा नामिक पद (नाम, सर्वनाम र विशेषण) र क्रियापद पर्ने कुरा व्यक्त गरिएको छ । यस्ता विकारी शब्दको रूपायन वा पद रचना लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर र कारक जस्ता व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा हुने कुरा बताइएको छ । अविकारी वर्ग अन्तर्गत क्रियाविशेषण,

नामयोगी, संयोजक, निपात, विस्मयादिवोधक शब्दहरू पर्ने कुरा देखाइएको छ । नामको पदरचना लिङ्ग, वचन, आदर र कारकको आधारमा हुने भएकोले बाजुराली नेपालीमा लिङ्ग, वचन, आदर र कारकद्वारा नामपदको रचना कसरी हुन्छ भन्ने कुरा उदाहरणद्वारा देखाइएको छ । मानवीय नाममा विशेषण र विशेष्यको सङ्गतिले लिङ्ग भेदलाई स्पष्ट पार्ने कुरा पुष्टि गरिएको छ । विशेषण र विशेष्यको सङ्गतिले लिङ्ग भेदलाई स्पष्ट फरक देखाए जस्तै उद्देश्य र विधेय बीचको सङ्गतिले पनि नामको लिङ्ग भेदलाई देखाउने कुरा वर्णन गरिएको छ । पुलिङ्गी उद्देश्य हुँदा विधेय पनि पुलिङ्गी नै भएको र स्त्रीलिङ्गी उद्देश्य हुँदा विधेय पनि स्त्रीलिङ्गी नै भएको कुरा उदाहरणद्वारा देखाइएको छ । बाजुराली नेपालीमा लिङ्गका दुई प्रकार हुने र केवल मानवीय नाममा मात्र लिङ्ग भेद पाइने कुरा पनि प्रष्ट देखाइएको छ । बाजुराली नेपालीमा एकवचन र बहुवचन गरी दुई प्रकारको वचन व्यवस्था भएको र ओकारान्त नाम एकवचनमा हुने त्यसलाई बहुवचन बनाउन आकारान्तमा परिवर्तन गर्नुपर्ने र ओकारान्त इतर नाममा केवल नामशब्दले मात्र वचन भेद देखाउन सक्ने हुँदा यसको लागि क्रियापदको सहारा लिनुपर्ने कुरा पनि प्रष्ट पारिएको छ । **मेरा बाज्या, मेरि दिदि** जस्ता आदरवाची नाममा वचन भेद नहुने कुरा पनि उल्लेख गरिएको छ । बाजुराली नेपालीमा अनादर र सामान्य आदर गरी दुई प्रकारको आदर व्यवस्था हुने कुरा देखाइएको छ भने स्तरीय नेपाली भाषाको उच्च आदर बाजुराली नेपालीको सामान्य आदर भित्रै पर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । आदर व्यवस्था पनि ओकारान्त नाम र अन्य नाममा फरक हुन्छ । किनभने ओकारान्त नामलाई आकारान्तमा परिवर्तन गर्दा सामान्य आदर हुने तर अन्य वा ओकारान्त इतर आदरमा नाम शब्द अगाडि आउने विशेषण र पछि आउने क्रियापदको परिवर्तनद्वारा नै आदर व्यवस्था थाहा हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ । नाममा कारक अन्तर्गत पनि ओकारान्त नामले सरल कारकलाई जनाउने त्यसमा विभक्तिको प्रयोग गर्नुपरेमा आकारान्तमा परिवर्तन भई तिर्यक् कारक बन्ने तथा ओकारान्त इतर नाम शब्द सरल र तिर्यक् गरी भिन्न रूपमा नदेखिने तर सरल कारक कुनै विभक्ति नलिई वाक्यमा प्रयोग हुने र तिर्यक् कारक विभक्ति सहित वाक्यमा देखिने कुरा उल्लेख छ ।

सर्वनामको पदरचना अन्तर्गत पुरुषवाचक, सम्बन्धवाचक, प्रश्नवाचक र आत्मवाचक गरी बाजुराली नेपालीमा सर्वनामका चार भेद हुने कुरा देखाइएको छ । पुरुषवाचक सर्वनाममा प्रथम पुरुष, द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुष गरी तीन भेद, सम्बन्ध वाचक सर्वनाममा जो,ज्या जस्ता सम्बन्धवाची शब्दहरू, प्रश्नवाचकमा को, क्या जस्ता प्रश्नवाचक शब्दहरू र आत्मवाचक सर्वनाममा आपु शब्द प्रचलनमा रहेको कुरा देखाइएको छ । सर्वनामको रूपायन पुरुष, वचन, आदर र कारकका आधारमा हुन्छ भन्ने कुरा देखाइएको छ । प्रथम पुरुषवाचक सर्वनाममा आदर व्यवस्था नभएको पनि स्पष्ट पारिएको छ ।



विशेषणको रूपायन अन्तर्गत बाजुराली नेपालीमा विशेषणको पदरचना लिङ्ग, वचन, आदर र कारकका आधारमा हुने कुरा देखाइएको छ । त्यसै अन्तर्गत बाजुराली नेपालीका प्रचलित केही विशेषणहरू देखाइएका छन् । ओकारान्त विशेषणले लिङ्ग भेद देखाउने र ओकारान्त विशेषण पुलिङ्गमा हुने पनि उल्लेख छ । ओकारात इतर विशेषण भने आफु लिङ्गगत रूपमा परिवर्तन नहुने तर विशेष्यको रूपमा आएको नाम शब्द परिवर्तन भएर लिङ्ग भेद देखिने कुरा उल्लेख छ । वचनमा पनि ओकारान्त विशेषणले मात्र वचनगत भिन्नता देखाउने तर ओकारान्त इतर विशेषणले एकवचन र बहुवचनमा समानरूपले प्रकट हुने कुरा देखाइएको छ । बाजुराली स्त्रीलिङ्गी विशेषणमा वचन भेद हुँदैन भन्ने कुरा पनि यसै अन्तर्गत उल्लेख छ । आदरका आधारमा विशेषणको पदरचना गर्दा बाजुराली नेपालीमा ओकारान्त एकवचन विशेषणबाट मात्र आदर भेद देखिने र त्यो अनादर हुने तथा स्त्रीलिङ्गी विशेषणहरू ओकारान्त इतर हुने हुँदा यिनीहरूले आदर भेद देखाउन नसक्ने तर त्यसको विधेयबाट वचन भेद थाहा हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ । बाजुराली नेपालीमा तिर्यक् रूपबाट बहुवचन र सामान्य आदर तथा सरल रूपबाट एकवचन र अनादर दुवैकोटि एकैसाथ प्रकट हुने हुँदा यी दुई अवस्थाका भेद प्रयोग सन्दर्भबाट मात्र बुझ्न सकिने कुरा उदाहरणद्वारा पुष्टि गरिएको छ । विशेषणमा कारकको चर्चा गर्दा विशेष्य सरल कारकमा हुँदा विशेषण पनि सरल कारकमा हुने र विशेषणहरू तिर्यक कारकमा हुँदा विशेष्य पनि तिर्यककारकमा हुने तथा विशेषणमा पाइने कारक भेद ओकारान्तमा मात्र पाइने कुरा बताइएको छ ।

क्रियाको पदरचनामा क्रियाको सामान्य परिचयका साथै बाजुराली नेपालीमा प्रचलित केही क्रियाको सूची देखाएको छ । बाजुराली नेपालीमा क्रियापदहरू काल, पक्ष, भाव आदिका संकेतक विभक्ति चिह्नको मेलबाट निर्मित हुने प्रसङ्ग उदाहरणद्वारा देखाइएको छ । कतिपय क्रियापद धातुबाट बनेका कृदन्त पदमा सहायक क्रिया जोडिएर पनि बन्दछन् भन्ने कुरा पनि **सक्तोछियो,रून्याछ** जस्ता उदाहरणद्वारा देखाइएको छ । क्रियाका प्रमुख कोटिहरू काल, पक्ष र भाव हुन् किनभने लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर लगायतका अन्यकोटिहरू काल, पक्ष र भाव भित्र नै राखेर वर्णन गर्न सकिने कुरा पनि उल्लेख छ । क्रियाको प्रमुख कोटि कालको परिचय, परिभाषा र बाजुराली नेपालीमा भूत र अभूतगरी दुईओटा काल रहेका र अभूत अन्तर्गत वर्तमान र भविष्यत्काल पर्ने कुरा पनि उल्लेख गरिएको छ । बाजुराली नेपालीमा भूतकाललाई जनाउने संकेतक मुख्य रूपले **यू** रहेको कुरा उल्लेख छ । **यू** मा नै रूपायक प्रत्ययहरू लागेर रूपायन हुने र स्त्रीलिङ्गमा **यू इ**मा परिवर्तन हुने कुरा देखाइएको छ । बाजुराली नेपालीको भूतकाल प्रथम पुरुषमा कही पनि आदरगत भिन्नता नभएको र लिङ्ग भेद पनि नरहेको देखाइएको छ । बाजुराली नेपालीमा आदर र वचन अन्तरसम्बन्धित कोटिका रूपमा देखिएको कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

अभूतकाल अन्तर्गतको वर्तमान काललाई जनाउन बाजुराली नेपालीमा छ् संकेतक रहेको र यहि छ् प्रत्यय लिङ्ग, वचन, पुरुष आदि कोटिमा परिवर्तन भएर रूपावली वा पद रचना हुने कुरा देखाइएको छ । वर्तमान कालमा बाजुराली नेपाली र स्तरीय नेपाली बीच बहुवचनमा लिङ्गगत भिन्नता रहेको कुरा खा धातुको वर्तमान कालको रूपावलीबाट चिनाइएको छ ।

बाजुराली नेपालीमा भविष्यत् काललाई जनाउने संकेतक रूप न्याँ हो र मुल धातुमा न्याँ भविष्यत् काल बोधक प्रत्यय पछि सहायक क्रिया छ् को प्रयोग हुन्छ भन्ने कुरा भा धातुको भविष्यत् कालको रूपावलीबाट देखाइएको छ । सहायक क्रिया छ् को पर्यायवाचीका रूपमा हु को प्रयोग पनि बाजुराली नेपालीमा हुने कुरा रूपावलीबाट स्पष्ट पारिएको छ । बाजुराली नेपालीका भविष्यत् कालको प्रथम पुरुषमा लिङ्ग, वचन, आदर कुनै पनि भेद हुँदैन तर स्तरीय नेपालीमा वचनगत भिन्नता रहेको कुरा उल्लेख छ । यसै भविष्यत् कालको अन्तमा छुट्टै उप-शीर्षकमा कालव्यतिक्रमको पनि सामान्य चर्चा गरिएको छ ।

पक्ष अन्तर्गत बाजुराली नेपालीमा पाँचपक्ष रहेको सामान्य, अपूर्ण र पूर्ण पक्ष तीनै कालमा पाइने तर अज्ञात र अभ्यस्त पक्ष केवल भूतकालमा मात्र पाइने कुरा देखाइएको छ । धातुमा य् प्रत्ययका विभिन्न व्याकरणिक कोटिको परिवर्तनले सामान्यभूत पक्षको रचना हुने कुरा हँट् (हँड्) धातुको सामान्य भूतकालिक रूपावलीको सहायताले प्रष्ट पारिएको छ । द्वितीय पुरुषको एकवचन अनादरमा पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग दुवैमा स्त्रीलिङ्गी प्रत्यय प्रयोग हुने कुरा देखाइएको छ । सामान्य वर्तमानमा मूल धातु पछि दोछ्/दिछ् का रूपहरू लाग्ने कुरा लेख् धातुको सामान्य वर्तमान कालको रूपावलीबाट देखाइएको छ । सामान्य वर्तमान कालमा धातु पछि आउने वर्तमान कालिक संकेतक तो/दो मुक्त वितरणमा आउने कुरा पनि उल्लेख छ । मूल धातुपछि न्याँ प्रत्यय र त्यस पछि सहायक क्रियाका विभिन्न रूपावलीको संयोजनले सामान्य भविष्यत्कालको रचना हुने कुरा भन् धातुको सामान्य भविष्यत्कालको रूपावलीबाट स्पष्ट पारिएको छ । बाजुराली नेपालीको सामान्य भविष्यत् पक्षको एकवचनमा लिङ्गगत भिन्नता नहुने कुरा उल्लेख छ । बाजुराली नेपालीको अपूर्णपक्ष तइ/दइ, ताइ/दाइ, दिइए जस्ता प्रत्यय लागेका कृदन्त पदका साथ कालबोधक सहायक क्रिया गाँसिएर बन्छ भन्ने कुरा अपूर्ण पक्षका रूपावलीबाट देखाइएको छ । बाजुराली नेपालीमा मूलधातुले क्रियाव्यापार बुझाउने दइ/दाइ जस्ता प्रत्ययले निरन्तरतालाई बुझाउने तथा सहायक क्रियाले लिङ्ग, वचन, पुरुष जस्ता व्याकरणिक कोटिलाई बुझाउने कुरा उल्लेख छ । अपूर्ण भविष्यत्को तइ/दइ, ताइ/दाइ लागि बनेका कृदन्त पदमा 'हु+न्या' जोडिई बन्ने समस्त क्रियामा वर्तमानकालिक सहायक क्रिया छ् वा हु जोडेर हुने कुरा देखाइएको छ । अपूर्ण पक्षको रचना मूलधातुमा इ प्रत्यय गाँसिएर रयाको/रयाकि पद जोडिए पछि छिया का रूपहरूको संयोजनबाट अपूर्ण भूत, रयाको/रयाकि पद जोडिएपछि अपूर्ण वर्तमान कालिक क्रिया

छ का रूपहरूको संयोजनबाट अपूर्ण वर्तमान तथा मूल धातुमा 'इ+न्याँ' प्रत्यय जोडिएपछि वर्तमान कालिक सहायक क्रियाको संयोजनबाट अपूर्ण भविष्यत्को रचना हुने कुरा पनि देखाएको छ । पूर्णपक्षको रचना धातुमा याको प्रत्यय लागी बन्ने कृदन्तका साथ कालबोधक सहायक क्रियाको संयोजनबाट हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ । धातुमा या/यि प्रत्यय जोडिई बनेका कृदन्तका साथ कालबोधक क्रिया छ को व्याकरणगत रूपावलीबाट बाजुराली नेपालीमा अज्ञात पक्षको रचना हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ । अज्ञात पक्षको रचना लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरका आधारमा हुने तथा कृदन्त र सहायक क्रिया दुवैमा लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरगत भिन्नता पाइने कुरा उल्लेख छ । अज्ञात पक्षको तृतीय पुरुषमा मात्र लिङ्ग भेद पाइने कुरा पनि देखाइएको छ । अभ्यस्त पक्षका क्रियाको रचना धातुबाट निर्मित कृदन्तका साथ भूतकालिक क्रिया छियो का रूपावलीबाट हुन्छ अथवा बाजुराली नेपालीमा अभ्यस्त पक्षको क्रियापद बनाउदा धातुमा दो/दि जोडेर बनेको कृदन्तका साथ भूत र अभूतकालमा संयुक्त सहायक क्रिया छु+य् को योगद्वारा गरिन्छ । र यिनमा लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदर संयुक्त रूपमा रहने कुरा पनि उल्लेख गरिएको छ ।

बाजुराली नेपालीमा क्रियाका भाव निश्चयार्थक, इच्छार्थक, आज्ञार्थक, सम्भावनार्थक र संकेतार्थक गरी पाँच प्रकारका हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ । निश्चयार्थक भाव बाजुराली नेपालीको सबै काल र सबै पक्षमा हुने तथा इच्छार्थक क्रियाको रचना बाजुराली नेपालीमा पुरुष र वचन अनुसार गरिने र इच्छार्थक क्रिया धातुमा उ/अन्, औँ, एइ, या, औ जस्ता प्रत्यय लागेर निर्माण हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ । अनिश्चयको भाव बुझाउने सम्भावनार्थक क्रियाको रचना बाजुराली नेपाली धातुमा उँला/उँलि, अल्लाइ/आल्लिइ, उला/उलि, ला/लि, अन्ना/अन्नि आदि प्रत्यय लागेर हुने कुरा देखाएको छ । सम्भावनार्थक क्रियाको रचना लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरका आधारमा हुने र प्रथम पुरुषको बहुवचनमा स्त्रीलिङ्ग तथा पुलिङ्ग दुवैका लागि स्त्रीलिङ्गी क्रिया भाउँलि,खाउँलि जस्ता क्रियाको प्रयोग हुने कुरा खा धातुको सम्भावनार्थक रूपावलीबाट देखाइएको छ । संकेतार्थक क्रियाको रचना बाजुराली नेपालीमा दुई अलग-अलग क्रिया मिलेर हुने र ति क्रियाहरूमा एउटाले कारण र अर्कोले कार्य जनाउने कुरा पनि देखाइएको छ । दुई क्रियामध्ये दुवै समापिका तथा एउटा समापिका र एउटा असमापिका जे पनि हुन सक्ने तर समापिका, असमापिका जे भएपनि प्रथम क्रियाको धातुमा या प्रत्यय जोडेर संकेतार्थक वाक्य बन्ने कुरा प्रष्ट पारिएको छ । बाजुराली नेपालीमा आज्ञार्थक क्रियाको प्रयोग द्वितीय पुरुषमा मात्र हुने तथा आज्ञार्थक क्रियाको रूपायन वचन, पुरुष र आदरका आधारमा हुने कुरा पनि उल्लेख गरिएको छ । बाजुराली नेपालीमा द्वितीय पुरुषको एकवचन, अनादरमा धातु व्यञ्जनान्त र एकाक्षरी आकारान्त छ भने आज्ञार्थकमा धातुमूलमात्र बाँकी रहन्छ, साथै आउ अन्त्यमा हुने धातुमा

अन्त्यको उ लोप भई आज्ञार्थक बन्ने तथा आदरार्थी आज्ञार्थक एकवचनको रूप व्यञ्जनान्त धातुमा अ प्रत्ययलागेर बन्ने एकाक्षरी स्वरान्त धातुमा ह्रस्व उ प्रत्यय लाग्ने कुराका साथै बाजुराली नेपालीको आज्ञार्थक क्रियापदमा लिङ्गत भिन्नता नपाइने कुरा पनि देखाइएको छ ।

बाजुराली नेपालीमा अकरण बनाउँदा क्रियामा न को प्रयोग अग्र, मध्य र पश्च भागमा हुने तथा आज्ञार्थक, इच्छार्थक, सम्भावनार्थक भाव जनाउने क्रियापदको शुरूमा न को प्रयोग हुने, अज्ञात र अभ्यस्त पक्षको अकरण बनाउँदा क्रियाको बीचमा न को प्रयोग हुने तथा सामान्यार्थक, संकेतार्थक जस्ता भाव बुझ्नुको क्रियाको अकरण बनाउँ न को प्रयोग अन्तिममा हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ । एकभन्दा बढी असमापक क्रिया, एउटा संकेतार्थक र एउटा समापिका क्रिया तथा वाक्यमा विकल्पबोधक निषेधात्मक न प्रत्यय जोडिएका क्रियापद प्रयोग हुँदाको अवस्थामा युगल अकरणको स्थिति देखिने कुरा उल्लेख छ ।

अविकारी शब्द अन्तर्गत क्रियाविशेषणको सामान्य परिचय र क्रियाविशेषणका प्रकारहरू स्थानवाचक, समयवाचक, परिमाणवाचक, रीतिवाचक, कारणवाचक गरी पाँच प्रकार बाजुराली नेपालीमा पाइने कुराका साथै तिनका उदाहरणहरू पनि दिइएका छन् । नामयोगीको सामान्य परिचय, बाजुराली नेपालीमा प्रचलित केही नामयोगीहरू तथा बाजुराली नेपालीमा कारक र भेदक सम्बन्ध जनाउनका निम्ति नाम एवम् सर्वनाममा हुँदो (सट्टा), होइ (भन्दा), अन्सार (अनुसार) जस्ता चिह्नहरूले नामयोगी समानको कार्य गर्ने हुँदा कारक र भेदकसम्बन्ध तथा तिनका विभक्ति चिह्नहरू सहित उदाहरणद्वारा पुष्टि गरिएको छ । यसै परिच्छेदमा संयोजकको सामान्य परिचय र बाजुराली नेपालीमा प्रचलित केही संयोजकहरू देखाइएका छन् । यसैगरेर निपात र विस्मयादिबोधकको पनि सामान्य परिचयका साथ यहाँ प्रचलित केही निपात र विस्मयादिबोधकहरूको उदाहरणद्वारा स्पष्ट पारिएको छ ।

चौथो परिच्छेद निष्कर्षको रूपमा लिइएको छ । मुख्य रूपले यसमा पहिलो, दोस्रो, तेस्रो परिच्छेदका कुराहरूलाई छोटकरीमा देखाइएको छ । शोधपत्रको अन्त्यमा सन्धर्भसूची छुट्टै देखाइएको छ भने अनूदित सामग्रीहरू परिशिष्ट एक र परिशिष्ट दुई गरेर देखाइएको छ ।

बाजुराली नेपाली, नेपाली भाषाको क्षेत्रीय भेद हो भन्ने कुरा विभिन्न भाषाशास्त्रीहरूका भनाइबाट स्पष्ट हुन आएको छ । यस भेदका स्तरीय नेपाली भाषासँग केही समानता छन् भने केही असमानता पनि देखापर्दछन् । बाजुराली नेपाली र स्तरीय नेपाली बीच भएका मुख्य असमानताहरू निम्नछन् :-

१ आदर व्यवस्था दुइटा मात्र भएको,

२ स्तरीय नेपाली भाषाको सामान्य र उच्च आदर एउटै सामान्य आदर व्यवस्थाभित्र समाहित

- भएको,
- ३ अनादर एक वचनमा हुने र आदर एक वचन र बहुवचन दुबै हुन सक्ने,
  - ४ कतै बहुवचनमा पनि लिङ्गभेद पाइने,
  - ५ नामिक वर्गमा ओकारान्त र अन्त्य गरी दुइटा व्यवस्था भएको,
  - ६ बहुवचन बोधक 'हरू' प्रत्ययको अभाव,
  - ७ वाच्य व्यवस्था नभएको,

**सम्भावित शोधशीर्षकहरू :**

- (क) बाजुराली नेपालीको वाक्यरचना प्रक्रिया ।
- (ख) बाजुराली नेपालीको अर्थ व्यवस्था ।
- (ग) बाजुराली नेपालीको ध्वनि व्यवस्था ।
- (घ) स्तरीय नेपाली भाषामा बाजुराली नेपालीको योगदान ।

## सन्दर्भसूची

अधिकारी, हेमाङ्गराज (वि.सं.२०५८), *समसामयिक नेपाली व्याकरण*, (पुर्नमुद्रण), काठमाण्डौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

..... (वि.सं.२०६२), *सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान*, (ते.सं.), काठमाण्डौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।

आचार्य, ब्रतराज (वि.सं.२०४०), *हाम्रो भाषा*, तनहुँ: लेखक स्वयम् ।

..... (वि.सं.२०५८), *आधारभूत नेपाली व्याकरण तथा रचना*, ललितपुर: साभा प्रकाशन ।

कुँवर, ध्रुवबहादुर (वि.सं.२०३६), *बुङ्गली भाषिकाको अध्ययन* (त्रि.वि. कीर्तिपुरमा प्रस्तुत : स्नातकोत्तर तहको अप्रकाशित शोधपत्र) ।

खतिवडा, बालकुमार (वि.सं.२०५६), *नेपाली तद्धित प्रत्ययको रूपवैज्ञानिक विश्लेषण*, (त्रि.वि.कीर्तिपुरमा प्रस्तुत : स्नातकोत्तर तहको अप्रकाशित शोधपत्र) ।

गिरी, जीवेन्द्रदेव (वि.सं. २०६३), *भाषाविज्ञान भाषा र भाषिका*, काठमाण्डौं : एकता बुक्स डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि. ।

ग्रियर्सन, जर्ज (ई.१९२७), *लिङ्गयुष्टिक सर्वे अफ इण्डिया*, कलकता ।

गौतम, देवीप्रसाद (वि.सं.२०४९), *नेपाली भाषा परिचय*, काठमाण्डौं : साभा प्रकाशन ।

गौतम, देवीप्रसाद र प्रेमप्रसाद चौलागाईं (वि.सं.२०६७), *भाषाविज्ञान*, पाठ्यसामग्री पसल : काठमाण्डौं ।

गौतम, वासुदेव र गणेशराज अधिकारी (वि.सं.२०६०), *माध्यमिक नेपाली व्याकरण र रचना*, ए. एस्.ए. एन् बुक्स : काठमाण्डौं ।

जैशी, मनिराम (वि.सं.२०६६), *वाजुराली भाषिकाका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन*, (त्रि.वि.कीर्तिपुरमा प्रस्तुत : स्नातकोत्तर तहको अप्रकाशित शोधपत्र) ।

ढकाल, शान्तिप्रसाद (वि.सं.२०६५), सामान्य र प्रायोगिक भाषाविज्ञान शुभकामना प्रकाशन : काठमाण्डौ ।

तिमल्लिना, यमनाथ (वि.सं. २०५०), नेपालका सात भाषिका, ललितपुर : जगदम्बा अफसेट प्रेस ।

थापा, रमेश (वि.सं.२०६४), बाजुराली लोकगाथाको अध्ययन, (त्रि.वि.कीर्तिपुरमा प्रस्तुत : स्नातकोत्तर तहको अप्रकाशित शोधपत्र) ।

निरौला, यज्ञेश्वर (वि.सं. २०५१), क्रियाको रूपतत्वका आधारमा नेपाली भाषिकाको निर्धारण (त्रि.वि. कीर्तिपुरमा प्रस्तुत : स्नातकोत्तर तहको अप्रकाशित शोधपत्र) ।

न्यौपाने, टङ्कप्रसाद र दीपप्रसाद न्यौपाने (वि.सं.२०६३), रूपविज्ञान, भुँडीपुराण प्रकाशन : काठमाडौँ ।

उपाध्याय, शुभराज (वि.सं.२०५७), बाजुरा जिल्लामा प्रचलित नेपाली उखानको अध्ययन, (त्रि.वि. कीर्तिपुरमा प्रस्तुत : स्नातकोत्तर तहको अप्रकाशित शोधपत्र) ।

पोखरेल, बालकृष्ण (वि.सं.२०३३), राष्ट्रभाषा (ते. सं.) काठमाण्डौँ : साभा प्रकाशन ।

पोखरेल, माधवराज (वि.सं. २०५४), नेपाली वाक्य व्याकरण, काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान ।

बन्धु, चूडामणि (वि.सं.२०५२), नेपाली भाषाको उत्पत्ति, काठमाडौँ : साभा प्रकाशन ।

बराल, कृष्णहरि र नेत्र एटम ( वि.सं. २०६५), साधारण नेपाली हजुरको प्रकाशन प्रदर्शनीमार्ग : काठमाण्डौँ ।

विम्स, जोन (ई.१९६०), एन आउटलाइन अफ इण्डियन फिलोलोजी : कलकत्ता ।

भट्टराई, रोहिणीप्रसाद (वि.सं.२०३३), बृहद नेपाली व्याकरण, काठमाण्डौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ को प्रारम्भिक नतिजा (वि.सं. २०६८), केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग : थापाथली काठमाण्डौँ ।

यात्री, पूर्णप्रकाश नेपाल (वि.सं.२०३५), सेती अञ्चल दिग्दर्शन, (दो.सं.), विराटनगर : हिमाली  
सौगात ।

रौले, रूपवहादुर (वि.सं.२०६२), बाजुराली भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरकी विश्लेषण,

(त्रि.वि.कीर्तिपुरमा प्रस्तुत : स्नातकोत्तर तहको अप्रकाशित शोधपत्र) ।

लामिछाने, यादवप्रसाद (वि.सं.२०५२), सामान्य र प्रायोगिक भाषाविज्ञान र नेपाली भाषा,  
काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

..... (वि.सं. २०६५), सामान्य र प्रायोगिक भाषाविज्ञान, काठमाडौं : विद्यार्थी  
पुस्तक भण्डार ।

शर्मा, मोहनराज (वि.सं.२०६३), शब्द रचना र वर्णविन्यास, काठमाण्डौं : नवीन प्रकाशन ।

शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल् (वि.सं. २०५२), शोधविधि ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्र प्रसाद लुइटेल् (वि.सं. २०६४), आधुनिक भाषाविज्ञान, काठमाण्डौं :  
विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

शाह, अविलाल (वि.सं. २०६६), अछामी भाषिकाका व्याकरणात्मक कोटि (त्रि.वि.कीर्तिपुरमा प्रस्तुत  
: स्नातकोत्तर तहको अप्रकाशित शोधपत्र) ।

सिजापति, रामविक्रम (वि.सं. २०३७), कर्णाली भाषिका समुहको तुलनात्मक शब्द सङ्ग्रह  
(त्रि.वि.कीर्तिपुरमा प्रस्तुत : स्नातकोत्तर तहको अप्रकाशित शोधपत्र) ।

सुवेदी, राजाराम (वि.सं.२०५६), कर्णाली प्रदेशमा मध्यकालीन डोटी राज्य, काठमाण्डौं :  
दुर्जकुमार राई ।

श्रीवास्तव, दयानन्द (ई.१९६२), नेपाली ल्याङ्ग्वेज इन्ड इट्स हिस्ट्री एन्ड डेभलपमेन्ट, कलकता:  
युनिभर्सिटी प्रेस ।

श्रेष्ठ, तेजप्रकाश, नेपाली भाषाको ओरपच्छिमा भाषिका, मधुपर्क, (वर्ष १५, अंक १०, २०३९  
फागुन) पृ.४६-५१ ।



## परिशिष्ट एक

बाजुराली नेपाली	स्तरीय नेपाली	बाजुराली नेपाली	स्तरीय नेपाली
बच्छो	भोटो	गैलो / गइलो	गहिरो
बट्टिनु	तयार हुनु	रहण	रहर
ठियो	ठाउँ	धेकाउस्या	देखिने गरेर
लुकाउस्या	लुकाएर	हण्	शरीर
चुफि	शिखा	कप्पाल्	टाउको
रूमा	रौं	आँखा	आँखा
गाला	गाला	चिउणो	चिउडो
घाँटि	घाँटी	गर्धिङ्	गर्दन
हात	हात	आँगुला	औंला
कुइनु	कुहिनो	लादो	पेट
पिठि	पिट्ठ्यु	ढेल	चाक
जाङ्णा	जाँघ	गोणा	खुट्टा
नङ्	नड	नाक्	नक
मुख्	मुख	दाणा	दाँत
जिब्गो	जिभ्रो	थोला	ओठ
घुणा	घुँडा	कन्डो	ढाड
जुँगा	जुँघा	दाणि	दाही
चुचु	स्तन	कान्	कान
गुल्यो	गुलियो	चुकिलो	अमिलो
स्वादि	मीठो	तितो	तीतो
नुन्यो	नुनिलो	पिरो	पिरो
रातो	रातो	कालो	कालो
सुकिलो	सेतो	हर्यो	हरियो
पेलो	पँहेलो	राम्णो	राम्रो
सुगाइनु	नराम्रो / फोहर	तलि	तल
मुथि	माथि	वर	वर
पर	पर	मध्य / माँज	बीच

बुवा	बुवा	आमा	आमा
दाइ/दाजि	दाजु	भाउ	भाइ/बहिनी
बैनि	बहिनी	दिदि	दिदी
फुपु	फुपू	कान्सा बुवा	कान्छा बुवा
कान्सिआमा	कान्छीआमा	सान्ज्या	सानिमा
बाज्या	हजुर बुवा	बजै	हजुरआमा
ब्बारि/बौ	बुहारी	ज्वाइँ	ज्वाँइ
देओर	देवर	बौजु	भाउजू
नाति	नाति	नातिनि	नातिनी
सासु	सासू	सौरा	ससुरा
मामा	मामा	माइजु	माइजू
सालि	साली	साला	साला
खाना	खाना	अन्नि	नास्ता
रोटा	रोटी	तरकारि	तरकारी
भात्	भात	तिउन	दाल
अचार	अचार	दुद्	दुध
दइ/दै	दहि	छाँइ	महि
घिउ	घ्यू	आलु	आलु
टामाटर	टमाटर	राम्भिँणा	गोलभेंडा
प्याज	प्याज	गोपि	गोभि/काउली
राध्या	फर्सी	भिँणा	वैगन
निक्लै	निस्तै	दोकान्	पसल
धान्	धान	गउँ	गँहु
कोदया	कोदो	मकै	मकै
जउ	जौ	भुस	धानको बोक्रा
धुलो	पिठो	छारो	धुलो
गत्	गहत	टोपि/टोपि	टोपी
कँमेच	कमिज	सुचाल	सुरुवाल
चोलो	चोली	बुलुच्	ब्लाउज

मैलचाटो	बनियान / गञ्जि	कोट	कोट
कच्छा	कट्टु	जुता / पौला	जुता
चप्पल	चप्पल	अँखणि	पुरै
जुलाफ	मोजा	चिल्गाणि	हवाइजहाज
कपण्छान	छान्तु	व्या / जन्त	बिहे
देलो	ढोका	गाणु	निकाल्तु / भिक्नु
खड्याउनु	गाडनु	राखु	वचाउनु
हालु / खन्याउनु	राखु	भिकक / मस्त	धेरै
कम / नाप	थोरै	माइस / मान्छे / मान्स	मानिस
बल्द	गोरु	गोरु	गाइगोरु
निको	राम्रो	डा	दुःख
घोणा	घोडा	गायो	गाई
छियो	थियो	भान्छ	जान्छ
कुटिरो	सानो पोको	ल्वार	लुहार
सुनार	सुनार	छकाल	विहान
बाहा	बेलुकी	खाँदोछौँ	खान्छु
पोर	एकवर्ष पहिले	परार	दुईवर्ष पहिले
पूर्णावर्ष	आउंदो वर्ष	भोलि	भोलि
पोरु	पर्सि	निरू	निपर्सि
बेलि	हिजो	अस्ति	अस्ति
टाणा	टाढा	निस	नजिक
उइल	उहिले	पैला	पहिले
अइल	अहिले	कइल	कहिले
जइल	जहिले	अगास	आकाश
रात	राती	दिउस	दिउंसो
व्यायो	बिहानी भयो	नामेट	सखाप
मनानि	मदानी	रखानि	खरानी
परानि	प्राण	आप्दानि	आम्दानी
कुकुर	कुकुर	बिल्लो	विरालो

साप्	सर्प	बाग्	बाघ
बोकणो	बोक्रो	बाणि	बारी
घाट/गाण	नदी	हाट	बजार
देउणा	देउडा	गण्याउनु	कस्नु
बाँन्नु	बाँध्नु	बान्नु	भित्तो/बाँध्नु
रैबार्	खवर	देवता	देउता
माणु	मन्दिर	भुत	राक्षस
थाल	थाली	बटुको	कचौरा
बटुक	मासको परिकार	ताउलो	ताउली
टाप्क्या	ताप्के	घणो	घैइला
डाणु	डाडु	डाँणो	डाँडो
पँन्यु/पुन्यु	पन्युँ	गिलास	गिलास
आँसि	हाँसिया	बाउसो	कोदालो
अँदारो	अँध्यारो	गल्याइ	थकाइ
मेट्नु	मेटाउनु	बगस	बाकस
बग्	हुल/ वथान	बाँउ	बायाँ
दाँइनु	दायाँ	उज्जालो	पाखो जमिन
मेलो	घाँस काट्ने ठाउँ	कपणा	कपडा
भेँणा	भेडा	सइरनु	सुत्नु
बाइरि	बाहिर	भित्त	भित्र
रिन	ऋण	बाइगयो	गइहाल्यो
धेक्यो	देख्यो	धेकिकन	देखेर
हराउनु	गराउनु	हराउनु	नदेखिने हुनु
बैकिनि	महिला	जोइ	श्रीमती
पोइ	श्रीमान	लोगन्या	पुरुष
निउतो	निमन्त्रणा	भाउ	जाऊ
भाँउ	जाऊँ	हप/हप्प्र	माथि
अक्को	अर्को	भयाको	भएको
त्याँ	त्यहाँ	सोद्नु	सोध्नु

कनलेइ/कनैले	कसैले	सुच्नु	सोच्नु
छाँटा	छिटो	माँठा	ढिलो
खर्क	भैंसीको अस्थायी गोठ	पन	पनि
भिटो	दुई गराको बीचको भाग	सैरनु	सुत्नु
इल्घा	आली	तल्लो	तलको
मल्लो	माथिको	फेरो	घुमाउरो
हँटनु	हिडनु	रिटनु	घुम्नु
मकि/मकन	मलाई	ताँकि/तकन	ताँलाई
त्यामनि	त्यसमा	हद्दा	गर्दा
ताँमि	तिमी	हामि	हामी
कहरि	कसरी	आप्नु	आफनु
कुणा	कुरा	जइलाइ	जोसंग
कइलाइ	कोसँग	सोदनु	सोधनु
तोणो	तोरी	था	थाहा
धुनु	धुनु	हत्याउनु	दुहुनु
बड्डो	बुढो	बड्डि	बुढी
किरमुला	कमिला	ओछ्यान	विछ्यौना
मात्त	मात्र	पटिड्ला	फट्याडग्रा
कइकाइ	कसैका	कइका	कसका
मैना	महिना	छायल	छाया
मयल/मैल	फोहर	पणु	पर्नु/पढनु
खुँणि	पिँजरा	किणा	किरा
ठेक	पिँध	राम्णोहरि	राम्ररी/राम्णोसँग
भान्याँ हो	जाने हो	जजमान	यजमान
पइला	पहिले	जोण	जोर/जोड
नौलो	नयाँ	पुरानु	पुरानो
हँपनु	हिडनु	राउनु	चिन्नु
कबिला	परिवार	अस्वाइलो	विस्वाइलो

स्वाइलो	सुहाउंदो	क्याहरू	के गरू
कुकुणा	कुखुरा	कौवा	काग
सइनु	सिस्नु	सैना	स्वप्ना
जोइसि	जोतिष	भ्यालखाना	जेलघर
माद्दो भयो	मार्दो भयो	मुल	मुहान
जेणिनु	टाँसिनु	जौँपो	जुम्रो
उपाँयाँ	उपियाँ	बड्डा	उडुस
सदाँइ	सधैँ	गल्याइ	थकाइ
खान्याकुणा	खानेकुरा	आपि	आफै
गुँएणा	भँगेरा	मुण्यालु	आग्लो
सजले	विस्तार	चेणो	चिता
गु	दिशा	मुत्	पिसाब
रूखमनि	रूखमाथि	भोल्छकालै	भोलिविहानै
काम्लो	कम्बल	चौण	चौर
याँ	यहाँ	वाँ	वहाँ
हरू	गरू	लय	लेऊ
काँइ	कहिँ	कोइ	कोहि
जैदिन	जुन दिन	भन्याजस्सै	भनेजस्तै
ओख्तो	औषधी	मुल्यायो	टुहुरो
धेकाला	देखाएर	लटारो	भन्भट
सुगा	फोहर	मन्तातो	अलिकति तातो
घोल	गुँड	जुन	चन्द्रमा
मेग	वर्षा	घाम	सूर्य / गर्मी
बाल्दो	बादल	जाणि	चिसो
जणा	जरा	फेद	काण्ड
लाउन	पुरी	बाबर	सेल
ओल्लनु	ओर्लनु	दोवाला	लुकेर वस्तु
आदा	आधा	जाँथि	जहाँनेर
सात	साथ	सात्या	साथी

काजि साप्	काजि साहेब	ठकान	सल्लाह
होलि	दमाई	गाँवाच्या	गाऊं जाने मान्छे
बटौन्या	बटुवा	मणो	लास
छव	छौ	लौणि	लौरो
आलो	नसुकेको	कचिलो	चिसो
रन	रहन	सन	सहन
पाखो	छाँनो/छत	पाँण	माथिल्लो तला
मुज्यालो	भित्रिकोठा	छानु	गाईभैसीको गोठ
जिताणो	जाँतो	भइमान्नु	डरमान्नु
अँथा	अनि	लाइ	लगाई
उइतकै	उसैबेला	साजि/सनिउतो	ताजा
ठउर	ठाउँ	बाटैबाट	सिधाबाटो
सोजो	सोभो	भैसाको हिलो	भैसीको मल
चाको	भन्याड	फट्टक हाल्नु	हामफाल्नु
सिकार	मासु	फालाहाल्नु	दौडनु
भणला	खसला	भगणा	भगडा
टिठ्	दया	खुन	खुसाउन
त्यैतकै	त्यसैबेला	एकाका	एक जनाका
किर्या	संस्कार	बाहाजि	जोगी/साधु
नतर	नत्र	नँवान्नि	न्वारन
साँघो	चावि	साँच्चि	साँच्चै
अगाउनु	अघाउनु	गाल्दिनु	गालिगर्नु
पैलापाला	पहिलो पटक	गणुल	गरुड
साँङ्ग्य	प्रतिष्ठा	बर्त	व्रत
मलाम	मसान घाट	एकैरेआदा	एक र आधा/डेढ
पाल्तो	पात गाँसेको	थान	देवल
पन्यारो	पँध्यारो	अँदारो	अँध्यारो
कोलिट	तिर	करालो	भिरालो
भिण	भिर/भिड	ओवानु	पानी नपरेको ठाउँ

ओखल	ढिक्क	ओखाल	उल्टि/वान्ता
खाल/द	दह	पुच्छुण	पुच्छर
पुरान	पुराण	सुखारि	सुखी
दुखारि	दुःखी	निखार्नु	पहिलो चोटि धुनु
खार्नु	समथल बनाउनु	पाँन्लो	समथल
रिनारि	धेरै ऋण परेको	नामसारि	राजिनामा
अचानु	अचानो	अनिदो	निद्रा नपुगेको
अलच्छिन	कुलक्षण	अढलि/असजि/अहजि	अपठ्यारो
अचार	अचार	अपत्यार	अविश्वास
अपुग	नपुगनु	अजन	नजान्ने
अबेला	ढिला	अघोर	डरलाग्दो
भै	डर	अन्तारि	अकै ठाउँ
अन्खनि	उकुसमुकुस	अन्ताजि	अन्दाजि
अनेक	धेरै प्रकार	अन्जान/अजान	नजान्ने
अबुभ्क	नबुभ्ने	कुकाठ	कमजोर काठ
कुजात	नराम्रो बानि भएको	कुबुद्धि	नराम्रो बुद्धि
कुमति	भाग्य विप्रेको	कुठाउँ	नराम्रो ठाउँ
कुकर्म	नराम्रो काम	कुवाटो	नराम्रो वाटो
पर्देसि	विदेशी	परमाण	प्रमाण
प्रगति	उन्नति	प्रचार	फैलाउनु
सङ्गार	सवैठाउँ	सङ्कट	सङ्कष्ट
समचार	समाचार	सम्पति	सम्पत्ति
अधिकार	अधिकार	बिधौरो	यौन कार्यको आरोपि
विजत	वेइज्जत	बिहुस/बिसुर/विचेत	बेहोस
विजोण	विजोर	विथिति	जथाभावि/बेइमानी
आच्छिन	छैन	थिति	इमानदारि
आहारा	खानाको मात्रा	आँदणा	आँन्द्रा
आपत	आपत्ति	अपसगुन	शुभ कार्यमा निषेधित
अपमान	अपमान	अपराध	अपराध



पाप	पाप	धर्म	धर्म
अपहत्या	हत्या	अवजस	अपजस
आइभारा	जिम्मेवारी	निर्गुनि	गुण नभएको
बेकार	फाल्तु	वेकाम	कुनै काम नहुनु
दुस्मन	शत्रु	अवस्ता	अवस्था
सन्ताप	दुःख	गफाणि	धेरै कुरा गर्ने
भडाणि	भाड खाने मान्छे	धनाणि	धान वाली भएको ठाउँ
गँवाणि	गहु वाली भएको ठाउँ	जवाणि	जौ वाली भएको ठाउँ
जुवाणि	तास खेल्ने	जोणिदार	सङ्गै काम गर्ने
ठानादार	सइ	दिक्दार	वाक्क लाग्नु
दिल्दार	उदार हृदय भएको	चौकिदार	पाले
तलवदार	कर्मचारी	नातादार	नाता पर्ने
कामदार	कामगर्ने	पेटि	वेल्ट
अत्तर	गाँजा	पाहाणि	पहाडमा रहने
जेठि	श्रीमानको दाई	जेठि	उमेरले बढी महिला
भान्जि	भान्जी	हलि	गोरू जोत्ने मानिस
भौँटि	देवतालाइ वा पितृलाई चढाउने पैसा	भिटि	भेट गरेर
तेराइ	तेरै	मेराइ	मेरै
सोगारि	शोक गरेको	गजारि	गाजो काट्ने महिला
घँसारि	घाँसकाट्ने महिला	पन्यारि	पानी ल्याउने महिला
वनारि	वन जाने महिला	मित्यारि	मित्रता
वैस्यारि	नामको एकता	नभै	नभएर
नगै	नगएर	जम्मै	सम्पूर्ण
कमै	अलिकति	ढोल्यानि	दमाइ की श्रीमती
बद्यानि	वादीकी श्रीमती	भुल्यानि	भुलकी श्रीमती
देउरानि	देवरकी श्रीमती	जेठानि	श्रीमान की भाउनु
मनानि	मदानि	परानि	प्राण

भाण्या	अवैध यौनवाट जन्मेको बच्चा	फाँणानि	जङ्गल काट्नु
निउ	निहु	खसिनि	क्षेत्रिनी
बगिनि	स्त्रीवाघ	सम्दिनि	सम्धिनी
खान्दानि	हुने खाने परिवार	गिदाउणो	गीतभन्ने मानिस
खेलाउणो	तास खेल्ने मानिस	खेलाणि	खेलाडि
घरम्बो	घर नजिकै/घर नेर	देलाम्बो	ढोका नजिकै/ढोका नेर
भ्यालम्बो	भ्याल नजिकै/भ्याल नेर	वान्नाम्बो	दिवालनजिकै/ दिवाल नेर
खेतउणो	खेतमा	घरउणो	घरमा
वाटउणो	वाटोमा	हातउणो	हातमा
तलउणो	तल तिर	सिलौटो/पाटि	हाते कालो पाटी
धुलौटो	धुलौटो	अलौटो	कमसुकेको
चन्नौटो	चन्दन बनाउने ढुङ्गा विशेष	हातउणा	हातमा
मुखउणा	मुखमा	गोणाउणा	खुट्टामा
होइभाँदो	भइहाल्छ	बाइभाँदो	गइहाल्छ/गइहाल्छु
खाइभाँदो	खानेहो	सैरिभाँदो	सुत्ने हो
उइकन	उसलाई	मकन	मलाई
तँकन	तँलाई	रामकन	रामलाई
खाइकन	खाएर	हातइदो	हातमा
मुखइदो	मुखमा	हणइदो	शरीरमा
तिउनइदो	द्यालमा	हातउदो	हातमा
तिउनउदो	द्यालमा	भातउदो	भातमा
काँउदो	कुनमा	त्याँउदो	त्यसमा
कइल	कहिले	उइल	उहिले
अइल	अहिले	छकालबेरि	विहानीपख
बाहाबेरि	बेलुकापख	दिउसबेरि	दिउँसोपख

ठाउँदो	ठाउँमा	गाउँदो	गाउँमा
गाउदो	गाउने कार्य	घरिना	घरको काम गर्ने मानिस/गृहिणी
हुल्याउनु	ढोकाभिन्न वन्द गर्नु	कुल्याउनु	सिँचाइ गर्नु
खन्याउनु	एउटावाट अर्कोमा राख्नु	चिल्याउनु	चिलाउनु
मुल्या/मुल्यायो	टुहुरो	जाँथि	जहाँनेर
वाँथि	वहाँनेर	काँथि	कहाँनेर
त्याँथि	त्यहाँनेर	बाटथि	बाटोनेर
फेर्वा	धेरै घुमफिर गर्ने	दान्वा	राक्षस
रत्वा	मृग	कुर्वा	कुरुवा
मति	बुद्धि	निदाइ	सुती
हराइ	गराइ/बेपत्ता भई	लेखाइ	लेखाइ
मेट	मिटाउ	चरन	गाईगोरु चराउने घाँस
चलन	चलन चल्ति	भुटन	तरकारी आदि भुट्न प्रयोग गरिने तेल
जलन	पेट दुखेजस्तो हुनु	ढाकन/ढक्कन	बिको
चटनि	चटनी	बाला	बाला
भाला	जाला	टाला	लुगाकपडा
पुजा	पूजा	खायाउणा	खाएपछि
गयाउणा	गएपछि	भन्याउणा	भनेपछि
धेक्याउणा	देखेपछि	बोल्याउणा	बोलेपछि
हन्याउणा	गरेपछि	राखि	राखेर
धेकि	देखिस्	चल्याका/चल्याको	चलेको/चलेका
खायाको	खाएको	गयाको	गएको
भन्याको	भनेको	आउन्याँ	आउने
भान्याँ	जाने	धेक्याँ	देख्ने
हुन्याँ	हुने	जान्याँ	जान्ने

मन्या	मरे	बाँच्याँ	बाँच्चे
खाँया	खाएँ	मलाम / मसान	मसानबाट
मलम	मलम	थिचन्ना / थिचला	कुल्ललान्
मिचन्ना	मिच्लान्	खान्ना	खालान्
गन्दोछ	गन्दछ	हरौला	गर्नेहो
भनौला	भनौला	भनुला	भन्छु
हरूला	गर्छु	सोदुला	सोध्छु
खान्या	खाने	भाँन्या	जाने
भन्या	भन्ने	हर्न्या	गर्ने
हराइ	गराई	लवाइ	पहिरन
खवाइ	खानेकाम	जोताइ	जोत्ने कार्य
खपत्	बिक्रिहुनु	बचत्	बचत
भिणन्त	भिडन्त	भाकना	भाकल
चलाउ	चलाउने काम गर	हेराउनी	हेर्नको लागि
बक्साउनी	जगाउनु / उठाउनु	मेरो हुँदो	मेरो सट्टा
तेरो हुँदो	तेरो सट्टा	उइको हुँदो	उसको सट्टा
जिताणो	जाँतो	सुताहा	धेरै सुत्ने
मिचाहा	अर्काको सम्पत्ति अतिक्रमण गर्ने	चेपाहा	दवाउने प्रवृत्ति भएको
भरिलो	खाइलाग्दो	हँसिलो	उज्यालो अनुहार भएको
हाँसो	हँसाई	छेको	चिनारि
बस्ति	बस्ती	गन्ति	गन्ती
गव	बाटो	पणिमु	पर्म
कपण्छान	छान्नु	पिट्नु	लुकाएर खानु
भान्साकोठो	भान्छा कोठा	मनमिल्याँ	मनमिल्ने
वैठोककोठा	वैठककोठा	मदमत्त	मदले मातेको
गोरूगोठ	गाईगोरू बाँध्ने गोठ	रतन्दो	रतन्धो
लखपति	लाखौँको सम्पत्ति	चौगुना	चौगुणा

	भएको		
बन्मान्छे	बनमानिस	बनचरो	बनचरो
दाँत्याओखण	दाँतेओखर	बनदेवता	बनदेवता
कुल्देवता	कुलदेवता	घोणचण	घोणचढी
बनभोज	बनभोज	भोकमारि	भोकमरी
हतकण	हतकणी	चिडियाघर	चिडियाघर
कान्याटोपि	कानछोपने टोपी	जेठोबाठो	जेठोबाठो
कालोनिलो	कालोनिलो	रातोपिरो	रातोपिरो
बुणिआँगुलो	बुढिआँला	बुणोपाको	बुढोपाको
निल्डाम	निलडाम	लालमोहर	लालमोहर
भलाद्मी	भलाद्मी	नातागोता	नातागोता
बल्माटो	बलौटे माटो	मनपणि	मनपरि
गँउगोरो	गहुँगोरो	पण्यालेख्याको	पढेलेखेको
जान्च्याँबुभन्याँ	जान्नेबुभने	मुसलघान्या	मुसलधारे
दोमासो	दोमासो	चौबाटो	चौबाटो
पन्चामृत	पञ्चामृत	त्रिविनि	त्रिवेणी
अठन्नि/आठआना	पचास पैसा	चवन्नि/चाराणा	पच्चिस पैसा
दोमन	दोमन	दोथरो/दोसाँड्ट	दोधार
चौबन्दि	चौबन्दी	सप्ताहा	सप्ताह
नौगेणि	नौगेडी	दशदान	दशदान
दोबाटो	दोबाटो	पँचमान्या	पाँचमाने
चौमान्या	चारमाने	अठमान्या	आठमाने
चौकोस्	चौकोश	दशनङ्ग्रि	दशनङ्ग्री
दोपात्या	दुईपाते	चौपात्या	चारपाते
छकाल्बाहा	विहानवेलुका	भोलिपोरु	भोलिपर्सि
लादोभरि	पेटभर	वारिपारि	वारिपारी
उदापट्टि	तलतिर	उवापट्टि	माथिति
उट्ठाबस्ता	उठ्ठाबस्ता	रातादिन	रातदिन
जथासक्य	यथासक्य/जतिसक्यो	जिवनभर	जीवनभर

रुखमनि	रुखमाथि	अगिपछि	अधिपछि
यताउति	यताउता	वरपर	वरपर
भाइबिना	भाइबहिनी	धनसम्पति	धनसम्पति
दुईतिन	दुईतीन	ढाकछोप	ढाकछोप
कनफुटो	कान नसुन्ने	आमाबा	आमाबाबु
गोरुवाच्छा	गाईगोरु	छोराछोरि	छोराछोरी
गाँठागुठि	केटाकेटी	दालभात	दालभात
हातगोणा	हातगोडा	जोइपोइ	लोगनेस्वास्नी
हारजित	हारजीत	लेखापणि	हिसाबकिताब
नुनातेलि	नुनतेल	गेणोमुठो	अनाज
अन्नपानि	अन्नपानी	रुनुनहाँस्तु	रुनुनहाँस्तु
खानुनपिउनु	खानुनपिउनु	हानथाप	घमासान
नाँचगान	नाचगान	नाफाघाटा	नाफानोक्सान
कनचिरो	कानचिरेको	लाम्पात्या	लामापात भएको
बर्मास्या	बाह्रमासे	पिताम्मर	पिताम्बर
ज्यानमारो	ज्यानमारा	द्विजिब्ब्या	दोजिभ्रे
तिनकुन्याँ	तीनकुने	नक्कट्टो	नाककाटिएको
अनगन्ति	अनगिन्ति	नौलल्या	नौतले
बेमत्तलब	बेमतलब	अप्सगुन	सगुन नभएको
नक्कच्चणो	नकच्चरो	अनपण्	अनपढ
चारआँख्या	चारआँखे	मगमग	मगमग
टुलुटुलु	टुलुटुलु	आपुआपु	आफुआफु
एकएक	एकएक	नापनाप	अलिअलि
छमछम	छमछम	मुथिमुथि	माथिमाथि
तलितलि	तलतल	वरवर	वरवर
परपर	परपर	गाँठागाँठा	बच्चाबच्चा
अगिअगि	अधिअधि	बनबन	बनबन
घणिघणि	पटकपटक	राम्णो	राम्णो
आदाआदा	आधाआधा	स्वादिस्वादि	मीठोमीठो

गुल्यो	गुलियो	मर्मसाला	मर्मसला
दौरासौरा	दाउरासाउरा	गिद्दि	गिदी
पनपुणो	कनचट	सिल्कनु	लोभलागनु
घोष्णि	टाउकाको पछ्छाडि	चाँदो	निधार
नाणो	नाकको प्वाल	डिक्को	आँखाको नानी
पणेलो	परेली	पिउचा	चिप्रा
घिचट्टो / घाँटि	गर्दन	कुक्क्यादाणा	कुकुरदाँत
टाँटु / टोटलो	घाँटी	ठिम्ना	स्तनको टुप्पो
पोट्या	भुडीको भित्रीभाग	पिरणा	पिडुला
मुट्की	मुठी	बिरामी	विमारी
सर्न्यारोग	सरुवारोग	नातागत	कमजोरी
आण्या	तेश्रो	बाँठो	थारो
डिठ्	दृश्य	निउणि	निहुरी
बाँद	मुहान	साँदो	सीमाना
वास्तु	कराउनु	अँगौठि	औँठी
फारु	टिकाउ	गुन	गुण
मुदुरो	मन्दो	भिको	ठेकी
तिर्खा	प्यास	धार	छेउ
चउण	चौर	नाउलो	कुवा
चिनारि	चिह्न / संकेत	बिच्छ्याँ / बिस्याँ	बिसैँ / भुले
हउस	रहर	सिल्कनु	लोभिनु
सल्कनु	जल्नु	बयालो	हावा
हुम	होमन	लामु	लामो
बेल	सूर्य	जुन	चन्द्रमा
ओराण	ओडार	निउ	निहुँ
प्वाणि	भुइडा	पिरति	प्रिति
बउला	धेरै	ढल्कनु	कटनु
काँणा	काँटा	टिपि	टिपेर
सेलो	शितल	जोवन / बैँस	यौवन

कुनु	कुनो/सङ्नु	ढुक्नु	पर्खनु
बिराइनु	बिरानो	बिरिनु	गल्लि हुनु
बिराँ	गल्लि	राम	मेला/जात्रा
जुग	युग	टिठ्	दया
गति	सन्तोष	मस्को	मन्दो
खायाजन	खाएजस्तो	चोखो	शुद्ध
बिटुलो	अशुद्ध	घरहोइ	घरबाट
गाण	गाड	मेटनु	मेटाउनु
सरग	आकाश	आल	वंश
फाट्या	पुरानो	घमिउणा	घमौरा
ओलानु	सुन्नेको कम हुनु	निदो	निश्चय
खान्	खानि	गाल्दियो	गालि गयो
थाउलो	बेर्ना	छाउ	महिनावारी
उपरघुँणि	उपरखुट्टी	निउत्यारु	निम्तारु
अबुतालि	अपुताली	भर्को	चिन्ता
भाइआ/गइया	गएर आ	बाटैबाट	सिधा बाटो
जरम भरि	जीवनभर	खनि हुनु	खालि हुनु
चिण्को	चट्याड	सपुरो	मसिनो
सर्रि/सरावरि	बराबर	खिस्याइति	निन्दा
छाँटा	छिटो	माँठा	ढिलो
अल्लार/ओलो	भन्कट	कोट	कोट/दरवार
आन्न	ल्याउन	फाट	धोती
नालिस	उजुरी	अड्डा	ऋदालत
मोल	मुल्य	उगाउनु	भिकनु
घोल्नु	रगड्नु	दार	काठ
फिन	फिँज	बउ/ब्वारि	बुहारी
काम्नु	काँप्नु	जरो	ज्वरो
रणु	चिप्लनु	अण्तो	उपदेश/अर्ति
राणु	चलाउनु	दाँउनु	कार्यमा निपूर्ण



			बनाउनु
भ्रेल	जेल	घुँण	सँगै सुत्नु
न	नाइ	घरहोइ	घरबाट
बनबन	वनवन	खोला खोला	खोलाखोला
घणिघणि	पटकपटक	राम्पोराम्पो	राम्पोराम्पो
रूँदारूँदा	रूँदारूँदा	खाँदाखाँदा	खाँदाखाँदा
घरघर	घरघर	आदाआदा	आधाआधा
सुगाइनुसुगाइनु	फोहरफोहर	छोरिछोरि	छोरीछोरी
तातोतातो	तातोतातो	स्वादिस्वादि	मिठोमिठो
गुल्योगुल्यो	गुलियोगुलियो	भ्रभ्रल्को	भ्रभ्रल्को
सर्सल्लाहा	सर्सल्लाह	मर्मसाला	मर्मसला
भनाभन	भनाभन	आआफनु	आआफ्नो
जजइको	जजसको	कुटाकुट	हानाहान
दौणादौण	दौडादौड	समातासमात्	समातासमात
काटाकाट	काटाकाट	मारामार	मारामार
काटकुट	काटकुट	खोरो/कप्पाल	टाउको
चुफि	शिखा	रुमा	रौँ/कपाल
गिद्दि	गिदी	पन्पुणो	कञ्चट
घोष्णि	टाउकाको पछिल्लो भाग	चाँदो	निधार
नाणो	नाकको प्वाल	डिक्रो	आँखाको नानी
पणेलो	आँखि भौँ	पिउचा	चिप्प्रा
घिच्चट्टो/घाँटि	गर्दन	ठिम्ना	स्तनको टुप्पो
चुचु	स्तन	लादो	पेट
आँदणा	आँन्द्रा	पाखुणा	पाखुरा
नल्याँठो	नलीखुट्टो	पिरणा	पिडुला
मुट्कि	मुठि	विमारि	विरामी
काँसो	खोकी	ब	ब्यथा
कोण	कुष्ट	उदोउवो	भाडापाखाला

ओख्रो	औषधी	मणो	मुर्दा/लाश
कगौलाकाटि रूनु	बिलौना गरेर रूनु	कफ्टिनि	वोक्सिनी
तुइनु	तुहुनु/तपन हुनु	उटिलो	चोटपटकको फोको
कान्याँ	अन्धो	कन्फुटो	बहिरो
बबत्क्या	भकभके	नानु	सानो
मान्तिलो	घमण्डी	फाउण्या	खोरण्डो
तन्याणि	तन्नेरी	बुणो/बड्डो	बुढो
मत्वालो	जनै नलगाएको	जन्वालो	जनै लगाएको
बाँउविर	बाउन्ने	बिराइनु	अपरिचित
अल्सि	अल्छी	चैनि	आलस्य नमान्ने
दासा	दरिद्र	टाकुल्ल्या	कपाल खौरेको
डुण्या/डुणो	अपाङ्ग	बाँठ्या	बाँभी/ थारो
माच्या	अर्काको कुरा खोल्ने	दार्द	गरीब
फारु	टिकाउ	बल्ल्यो	बलियो
बल्यो	जल्यो	भुरो	दुब्लो
मजाच्या	अधवैसे	आपन्त	आफन्त
भान्ज	भान्जा	बाज्या	हजुरबुवा
बरबाज्या	बुढाबाज्या	भाउ	भाइ/बहिनी
भाव	दर	तुल	बाली
पर्ताउलो	बन हेर्ने मानिस	कुलारो	कुलोको पानी हेर्ने
इल्य्यारु	आली बनाउने	भान्या	भरिया
हट्यारु	हाट जाने मान्छे	अदेल्या	अदियाँ
ज्याल्दारि	ज्यालादारी	बउरु	खाना खाएर काम गराउने
अँणो	शिकार	माणु/थान	मन्दिर
बाँदो	भाकल गरेको भेटी	जाउलो	देउताको तिरो
पैकेलो	सिपालु	जँवारा	जमरा
सराद्	श्राद्ध	जुनि	जन्म
नवान्नि	न्वारन	साँइत	यात्रा

रिन	ऋण	पैंचो	सापटी
साज्या	साँझा	निदो	निधो
पञ्च	मध्यस्तकर्ता	भलाभली	सम्भना
डा	दुःख	भइ	डर
डिट्	दृष्टि	रुणो	सुख्वा मौसम/खडेरी
कुइणो	कुहिरो	बाल्दो	बादल
हाउणो	हुस्सु	भणि	भरी
बयालो	हावा	हुरो	हुरी
ठाँणो	बरफ	काचो	तिरो/नपाकेको
खणि	चक	थाइलो	समथल
घाट	नदी	नाउलो	कुवा
याँ	यहाँ	वाँ	वहाँ
निस	नजिक	टाणा	टाढा
माज	माझ	ओणो	वर
पुणो	पर	जाँ	जहाँ
एइथि	यहिँनेर	उबो	उभो
जइतक	जुनबेला	कइलइपन	कहिल्यै पनि
पहरि	भाल्या	थोरो	पाडी
राँगो	पाणो	बोक्या	बोका
बाख्रो	बाख्री	कुतिचल्लो	कुकुरको बच्चा
साप	सर्प	भुस्याकिणा	भुसिल्किरा
जण्फ्या	माकुरो	किरमुलो	कमिलो
पुल्लो	पुतली	मौरो	माहुरी
काँदा	चाका	म्ह	मह
चल्लो	चरो	धिउरो	धमिरो
घुगवाँ	ढुकुर	मोर	मयुर
पाँतिकिट्टो	फिस्टो	घुम्थैलि	गौथली
घोल	गुँड	पोक	प्याँख
सुवा	सुगा	चिमेणो	चमेरो

चाखुणा	च्याखुरा	डाँफ्या	डाँफे
खुणि	पिँजरा	सैनु	सिस्नु
सैना	स्वप्ना	भाण	भाडी
राहादानिवाटो	मूलवाटो	वान्तु	पर्खाल
सुगाणो	करेसाबारी/कान्ला	बाणो	टोल
पणा	घर छाउने पत्थर	खाम	खाँवा
सल्लि पिरल	सल्लाको पात	खोपो	दुलो
ताल्चा	ताला	साँचो	चावी
साँच्चि	साँच्चै	चाको	भय्याङ
रक्षान्	आँगन	धुकाल	धुवाँ
मुसो	मुसो/मोसो	गादि	धामीको आशन
विण्को/ढाक्कन	विको	तओ	तावा
कँहँणि	लोटा	करवा	करुवा
चिम्चा	चम्चा	टाप्क्या	ताप्के
सुप्पो	नाइलो	लोणो	लोहोरो
ओख्लो	सिलौटो	बोदल	बोतल
ठेलौ	बेलना	तराइनु	चक्ला
टाला	लुगा	सुयो	सियो
खुटा	तुना	पोत्या	पोते
जाल	पासो	भुत्या	भाला
वासो	वाँसुलो	जु	जुवा
जेउणो	नाम्लो	अद्दु	अदुवा
हदेलो	बेसार	छारो	धुलो
सेउ	स्याउ	ओखण	ओखर
अधुरानु	पुरानो र नयाँको बीचको	मध्यानिरात	मध्यरात
घाम भुल्का	सूर्य उदाउने वित्तिकै	कैलो	खैरो
मुगुतो	खुकुलो	कँउलो	नरम
बिपिण्डो	उल्टो	सपिण्डो	सुल्टो/सिधा

निस्याइलो	नरमाइलो	प्वाणि	भुटा
करालो	ढल्लिकएको	तिखो	तिखो
टोटो	खोक्रो	सजि	सजिलो
अढलि	अफ्यालो	सुगा लाग्नु	घृणा लाग्नु
मसँगो	महँगो	सँगो	सस्तो
कुनु	कोण भएको	उगाणो	खुल्ला
उगाण्नु	खोल्नु	देला लाइनु	ढोका बन्द गर्नु
नाप	अलिकति	नापो	नाप
सरि	बराबर	रेणि	रेडियो
घणि	घडी	मुवाइल	मोवाइल
कुर्चि	कुर्सी	तौल्या	तोलिया
पुतिनु	पोदिना	बाउत हाँन्नु	पौडिनु
लोट्नु	लड्नु	लण्नु	भगडा गर्नु
इब्बिनु	उभिनु	छिया	थिए
मौ	परिवार	राया/रायाके	चिन्यौ
राल	च्याल	दव	पिडो
द	दह	सणो	दुम्सी
सैटाल्नु	सारौ	थुचिनु	चुच्चो
जणिङ्लो	गंगटो	गँदिकुला	गडेउला
धिउरो	धमिरो	दान्या	बारुलो/दान गरेर आएको
कँउछो	काउछो	बरणो	बरो
हरणो	हरो	सिउण	सिउडी
भाण	भयाड	अउला	अमला
गोला	नरिवल	सकलि	सकरखण्ड
तणुल	तरूल	हातो	काइयो
पोथिहराइ	रोपाइँको शुभारम्भ	मैभाणो	रोपाइँको अन्त्य
पणिमु	पर्म	पालङ्गो	पालङ्गो
गल्याउँ	दाम्लो	दारु	रक्सि

चाहा	चिया	भैंचालो	भुकम्प
ब्यान्देली	बिहान हुने समय	बेलबुण्या	घाम डुब्ब्याबेला
भँकार	भकारी	पान्लो	समथल
भँकार/धउन/दुलो	खाल्डो /पवाल	साँगु	पुल
ओस	शीत	सँउलो	सँडुलो
वाल्लो	वालुवा	जँगार	जङ्घार
पणेवा	प्रतिपदा	रुणो	खडेरी
किमेणो	कमेरो	बलधारी	बलेसि
दमाउ	दमाहा	कच्छा	कट्टु
साबन	साबुन	स्याइ	मसी
फेरो	घुमाउरो	टुसाउनु	पलाउनु
बाँग्या	बाङ्गो	कुइयाको	कुहिएको
बाँनु	जोत्नु	बाँठो	थारो
चिल्लु	टोक्नु/पोल्लु	बुज्जिने	बुभिने
गइरो	गहिरो	जिन्न्याको	छिपेको
छोल्लु	छिल्लु	चिर्न्याको	फाटेको
चम्प्याको	चाउरिएको	रायाको	चिनेको
तन्न्याणि	तन्नेरी	बेपार	ब्यापार
दौणनु	दौडनु	ओल्लनु	ओर्लनु
तर्किनु	तर्सिनु	सनु	सहनु
मणकनु	मर्कनु /नबोल्ने हुनु	उल्कनु	उक्लनु
उच्चउनु	उचाल्लु	चबाउनु	चपाउनु
उसाउनु	सुन्निनु	खुनु	खुसाउनु
बाँनु	बाँधनु	ओगानु	उग्राउनु
खणाउनु	खौरनु	बेणिनु	बेरिनु
चुचेणु	चुस्नु	बाणु	बढनु
पिन्नु	पिस्नु	छणु	छर्नु
सात	साँग/साथ	सोद्या	सोध
पिण	चोट	लाज	सरम

रामले	रामले	रामबाटि	रामबाट
रामकन	रामलाई	घरहोइ	घरबाट
घरकिलागि	घरको लागि	मेरो हुँदो	मेरोसट्टा
मकि	मलाई	घरधेकि	घरदेखि
रामको	रामको	रामका	रामका
रामकि	रामकी	आप्नु	आफ्नो
विच्छयाँ	विसे / भुले	जार	आफ्नी श्रीमतीसँग विवाह गर्ने मानिस
लच्छन	लक्षण	बैकिनि	महिला
प्यायो	व्यायो	बान्नु	बाध्नु
मुदुणो	औठी	डाँट्	डण्ड
छाँटाइ	छिटो	तर्कनु	तर्सनु
घोट्नु	रगड्नु	बोदल	बोतल

## परिशिष्ट दुई

### परालको आगो

१

चम्याकि जोइ गौथली भिककै मुखाल छि । राम्णा मुखले बोल्यापन बाँगाइ कुराहरि निउ खोज्दि छि । दुइचारदिन छाणिकन सदाँइ जोइपोइको भगणा हुँदोछियो ।

एक्वाहा चाम्या हलो जोतिकन घर आउन्याँतक गौथली देलो लाइकन ब्या हेर्न गयाकि रैछ । दिनभरि बाइकन आयाको, भोक लागिकन आपतै आयाको छियो । हलो, जु कान्लामि ठण्याइकन बल्द बान्न लाग्याको छियो, मुथिउदाहोइ गौथली आइ । गौथलीकन धेकि चाम्या रिसले आगो भयाको छियो । भात पकाउनु त काँ गयो तेइतकसम्म चुलाउणो आगोपन बाल्याको छियइन । छाँटछाँटा देलो उगाणिकन गौथली पन्यारापट्टि गइ । चाम्या चुलाउणो आगो सल्काइकन तमाखु हाल्न लाग्यो । मेग आउन्या तकका बाल्दाजसै चाम्या थाण्योँमि बसिकन तमाखु खान लाग्याको छियो । गौथली काखिउणो गण्यो आनिकन आइ । गौथली देलाभित्त पस्न लाग्याकि छि, “राँण् दिनपुरि जन्तिसात आँखा भिम्क्याइकन बसि, अइल कामको धाक् हर्दि” भनिकन एक लात्ति हान्यो । गौथली हल्लिकन भयेउदि लोटि । गण्यो फुटिकन देलामनि पानि छणिछिट्ट भयो । गौथली कप्याना टिपिकन आँगन फाल्न लाग्याकि छि, “मेरा घर बस्ताइ न बस्, जाँ भौँदिछइ भौ” भनिकन अँज गौथलीको चुल्हो समाइकन घसाणि आँगन पुगायो । नाप्नाप आप्नु पन गल्लि छियो, त्याहाइले पइला लात्तिले हान्दासम्म गौथली बोल्याकि छिन, जैतक चुल्हाउणो समाइ घसाणि आँगन पुगायो अँथा गौथलीले मुख्छाणि “किणा पण्याका हात, बाआमा राँणाराँणिका आँखा फुटिकि कसाका हात दियो, यसा कङ्गालकि जोइ भइकन बस्नु भन्दा त डुवि मय्यानिको ।” “राँणि आप्नु वा त निकै धनि सुच्याकि होलि । गाउँल्याको हलो नजोत्या छकाल्बाहा खानाकेइ हुदैँन, माइतको धाक लाउँदि” । भनिकन अँज अक्को लात्ति हान्यो ।

गौथली डाको छाडिकन रुन लागि । गाउँका सब्वै गाठ्यागुठि राम हेर्न कान्लामि आयाका छिया- “सुगाउनाउ, याँ क्याको राम छ रे हेर्न आया ? भनिकन चाम्याले लौणि लि धपायो । गाठ्यागुठि हाँस्ताइ मुथि दौण्या” । गौथली रूदियइ छि, चाम्या थाण्योँमि चकट्टि ओछ्याइकि सइयो ।

२

भोल्लेकालै चाम्या हलोबल्द लिक्न भोकै औल हँट्यो । गौथली बाहा घर आयाकि रैनछ, वल्लापल्ला घरका सात सोद्दा दिउस कपणाका फाट्या बोकिक्न माइत हँटि भन्याँ कुणा सुन्यो ।



यैतकसम्म भैंसो आँगन रयो छ । चाम्यालाइ धेकिक्कन “हुइक्क” हर्यो । भैंसालाई नेवार हालिकि थोरो छ्वाणि दियो । नाप्पैपछि तुरि लिकन हत्याउन बस्यो । पैला त दुइचार सिर्का हत्यायो , पछि चाम्यालाइ लात्तिले हानिकन बुरूक्क उपण्यो । चाम्या गोबरैदो उत्तानु पण्यो । तुरि तिन हातपर पुग्यो । चाम्याका बण्ड, कच्छा सारा कपडाउणो गोबर लाग्यो । बान्नाम्बो मुट्किभरिको लौणि समाइकन दुइसाँट हान्यो छियो भैंसो गल्याउ चुटालिकि दौणदै कोकल्याका मकैभाणि पस्यो । चाम्याले छ्यो छ्यो हरिकन समाउन खोज्यो, भैंसो भन्या तर्किकन यइधारवाटि उइधार उइधारवाटि यइधार हरिकन दौणन लाग्यो । भखरै गोण्याका मकै सारा सोतर भया । कोकल्याकि आमा आइनका डिलहोइ गाल्दिन लागि “चाम्या काठवान्नाका गणा बाँजाइ रैभान, सुगाउनालाइ हैजाले लिनसकेइन । बेलि जोइ कुटि, आज भैंसौ कुटिकि वर्षदिन को खान्यामाना बिगाडि दियो । कैकाइ नभायाको रिस, काठ बान्नाले निकै तागत धेकायाको होला । पोर्कावर्ष धनबिच्याले लात्तिले हान्दा एकवर्ष थला पण्यो छियो, निकै बल्ल्यो छौँ सुत्तो हो । तागत हुन्यालाइ कुटनुनाइ बल्यो छौँ भन्याले । आप्ति जोइ, किलाउदो बान्नाको गोरु कुटन्यालाइ क्या बल्ल्यो भन्नु ? बेल्लुण्योकि एक्नएकसात बठ्याइ हरिकन गाउँ खल्लल पाड्डो छ ।”

धनवीच्यका घर ब्याको भोज छियो । गाउँभरिका छोच्यौँटा जाँण खाइकन भुत् भयाका छिया । कोकल्या जामालाइकन मादल बजाउदै नाचन लाग्याको छियो । अरु छोच्यौँटा कोकल्यासात गला मिलाइकन गाउन लाग्याका छिया । त्यइतक कोकल्याकि भाउ आइकन मकैभाणि चाम्याको भैंसो पस्याको कुणो सुनायो ।

कोकल्या जामासातै दौणिकन मकैभाणि पुग्यो । कोकल्याका कपणा धेकिक्कन भैंसो भन् ठाणो पुछ्छुण लाइकन दौणन लाग्यो । आदा रयाका दुइचार ओटा मकैपन स्वाहा भया । मकै सोतर भयाका धेकिक्कन कोकल्या आगो भयो । चाम्याका गालामि निक्कै तन्किक्कन दुइ भ्याप्पण लायो । बिचारो चाम्या केइ बोलेइन । आधा रात भयापछि आपतैआपतले चारपाँच जना लागिक्कन भैंसो चाणिकन आन्यो ।

३

भोल्लेकाल चाम्या पन्याँरावाटि काँदमनि पानिको गण्यो आँनिकन आउन लाग्याको छियो । मुथिउदाहोइ जुठ्या ढोलिकि जोइ आइ । जुठ्या ढोलिसात चाम्याको निकै मिलाप छियो । जुठ्याकि जोइकन चाम्या बौजु भन्दो छियो । चाम्याकन पानि बोक्याको धेकिक्कन जुठ्याकि जोइले हाँसिकन भनि -“ओय्....बा लोगन्या मान्छेले पानि बोक्याको कसो नस्वायाको ! ”

“क्या हर्नु बौजु ! राँण माइत बाइगइ, आपुले नबोकिक्कन को बोकि दिदोहो ?”

“कुट्टन लाग्यापछि आँखाइ धेक्ताइन, बिचारि नभागिकन क्याहरौ ।” “मुखाल रणकि, मुखमुखै लागिद उँथा नकुटिकन क्याहर्नु ?”

“मुखाल्यापन तमिले कुटिकुटिकन भयाकि हो त्यसो भया ।”

“छुबुक्क हौ, पोर दशैका बेला जुठ्या दाइले एकदिन तमिलाइ कहरि कुट्टयो । धँइ त एक आखर पर्खाया छियाकि ।”

“अँ. एकचुटि भन्दा, अइल खुप भलादमि भयाकाछन् पइला ता नकुट्टयाको दिनै हुँदैनछियो । बाहा भोट्यागाउँवाटि जाँण खाइकन आयापछि केइनकेइ निउपाणिकन कुटियल्दा

छिया, भन त्यारका दिन त कुणै नहर ! दुइचार दिन नाप वणिकाम हर्योकि आज्काल भन् जिय दुख्तो छ, तर आपुले त यो उमेर भयो, कइलइ मुख फर्कायाको था आछिन ।”

“उँथा क्या कुटिकन मुखल्या भयाकि हो भन्नि छौ त ? तम्ना जसो सुवास भया त पुजाहरि कन राख्नुयाँ छिया ।”

“ज्या भयापन बौकिनिसात नमिलिकन हुँदैन । कति दिनसम्म पानि पन्यारो हरिकनै बस्न्या हौ ? भोलियै लिन भाउ ।”

“आप्यै जानिकन आया घर छँदाइ छ, लिनकन त पोण्या भया भाउला ।”

चाम्याले भुस्याइट् बाइरिमि बन्डि लायाको, अक्को कच्छा कस्याको, मयल टल्क्याको टोपि लायाको, दुइआँखि भौँका माजइदो सिँदुरको टिको लायाको, काँधमि पानिको गाग्रो बोक्याको, जुँगाको रेखि बस्याको, कालो कालो एक छँटको धेकिदो छियो ।”

४

एकदिन छकाल चाम्या थाण्यामि बसिकन सुल्पामनि तमाखु खान लाग्याको छियो । मथिउदाहोइ जुठ्या ढोलि आयो । अघाणि अघाणि छोरो बोकिकन जुठ्या आयाको छियो । पछाणि पछाणि कपणाको नानु कुट्टिरो काखिउणो चेपिकन जोइ आउन लाग्याकि छि । चाम्यालाइ धेकिकन जुठ्याले हाँसिकन भन्यो - “क्या छ कान्सा ?” “ठिकै छ दा”

“जोइ माइत धपाइहेलि अब एकलै मोज हरिकन बस्”

जुठ्याका जोइपोइको खुप पिरम छियो । जुठ्या सदाँइ जोइ लिकन माजि गाउँ कपणा सिउँन भाँदो छियो । बाटउणा दुइजना आप्नाइ घरगिरिस्ति सुक दुःखका कुणा हर्दाइ भाँदा छिया, वाँ बाटिपन कुणा हर्दाइ फर्कदा छिया । रात पाँणमनि दियो राखिकन जुठ्या विराट पर्वको सिलोक हाल्दो छियो । जोइभन्या जुठो जुलो लिप्टिएइ सिलक सुन्दि छि कैलै जुठ्या विरामि भयापछि जोइ गाउँघर धामि खोज्नु भाँदि छि । बिष्टसात कपणा सिउन भाँदा कैलै जुठ्या जोइसात ठट्टाहरि खित्खित हाँसिकन घिचिट्टो तान्दो छियो अँथा यसो अरु मान्छेपट्टि हेरिकन आँखा भिम्क्याउदो

छियो । जोइ भन्या -“अँ.....बुण्णिगया अँजपन हाँसो हन्या वानि छुट्याको नाइ !” भनिकन अर्कापट्टि फर्किकन हाँस्ति छि

जुठ्या सफासुग्घर सप्यै हर्दोछियो । छकालै पन्याँरा गइकन हण्धुँदो छियो, हणधुइ सक्यापछि, पन्यारिले कपणा पकाउन्या ठाउँको रखानिको टिको लाइकन-“विजुलिजसो रूप लि अगास उड्नु भयो छट्टाइ त्यस्तै ।” भन्याँ मन्तर पाठहर्दो छियो ।

जुठ्याका घरगिरिस्ति जिवनसात आप्ना जिवनको तुलना हरिकन चाम्या निकै दुखि हुदो छियो । जुठ्याका घर खानपिन हरिकन विराटपर्व पढ्न्यातक आप्ना घररुवाबासि हुदो छ । जुठ्याका जोइपोइको त्यसो मायापिरम छ । दुःख सुखका कुणा हरिकन सातै हँट्टा छन् । आप्नि जोइभन्या भगडा हरिकन माइत हन्दिछ । ब्याभयाको यतिका दिन भैगयो कैलै राम्णा मुखले बोल्याको था आछिन । आज, एक भयाको भैँसोपन नजिक भान दिदैँन, आपुत माइत गै गै भैँसोपन एकहात्या बनाइ गै । यै भैँसाका लाग्दा गालामि कोकल्याको साँटपण्यो । भिणवाटि घोच्यालि दिँउभन्या साउको डोको, भोलि आइकन साउले वानि दिन्छ । आपुले देलोचुलो नहत्या भोकै बस्नु पड्डो छ । यसो बेकारको जिवन बिताउनु भन्दा खरानि घसि जोगि हुनु जाति । अँज खरानि घसिकन पो क्या हर्नु दश घरका कुकुर नभुकाइ खानै पाइदैँन । अँज तेउणै आजभोलि पेला कपणा लायाका मोट्याका जोगि धेक्क्यो भन्या- “वाउसो खन्न नसकिकन भयाको जोगि” भनिकन मान्छे, हँस्याइति हर्दाछन् । बाइरिको बास बिरामि भयापछि एक घुट्को पानि दिन्या मान्छेपन हुँदैँन अरुले भन्यापन नभन्यापन आप्यै “नमोनारायण वा” भनिकन गाउँदैँ हँण्याँ हर्दाछन् ठुलुला भोलि बेणिकन गाउँगाउँ हँण्डाछन् यो पन उइ दुनियाँको रापले पोल्याकातक टाणाहोइ टुलुककै हेर्दा नाप्प शितल भया जसो लाग्याको मात्तै हो ।

५

पैला आठदश दिन् त चाम्या गौथलीको नाउँ लियापन हाँनला भन्याजसो हर्दो छियो । पछि पछि भन्या नाप्नाप अँमन मान्न लाग्यो । विचार हर्यो-मुखाल भयापन नाप्नाप काम त हर्दिछि । मन् लागिकन एक भारि घाँस आँन्योभया भैँसो ड्वाम्म अगाउदो छियो । छकालबाहा एकगास खाना पकाइदिदि छि । उ गया पछि तिनचार दिन भात खायाँ हौँ अरु दिन भन्या खालि भुट्याका मकैका भरौदो छौँ । उ हुँदासम्म भैँसो भिक्कै दुद दिदो छियो । आप्यै हत्याउदि छि । उ गयापछि विचुल्ट्याको विचुल्टेइ छ । सबै डाकिकन लइया भन्दाछन् । जुठ्या दा कि जोइपन त्यसै भन्दिछि । आया आउलि न आया नआउलि, एकचुटि सात ल्याउन भानैपण्यो ।

भोल्लखकालै भात्सात् खाइकन चाम्या सौरास भान बट्ट्यो । बगसौदाहोइ पनेलाको बच्छोसुञ्चाल गाणिकन लायो । टोपि मुथिमनि गौथलीले तमाखु राख्याकि रैछ । काँसो लाग्यो, ख्याक्क ख्याक्कपन भयो । चाम्या रिसाइकन फत्फताउन लाग्यो “राँणको ढंग त हेर, मालभइकि क्या हर्नु था पाया पो हुँदो हो । आफ्ना बा बणाजुले कैलै तिख्या टोपि लायाको भया था पाउदि हो बा खादिकको टोपि लाइकन बोल्दयाको गादो पाणिकन हण्डो छ । छोरि क्या था पाउदि हो ? कैलै बाम्नले च्याउ खाइराख्यो ।” एकचुटि फत्फताइकन टोपि तान्तुन हरिकन लायो । बण्डि अर्को छियैइन उइ पुरानु लायो । एक ओण्ण्याँको कुटिरो पिठिउदो एक्कोल्त्या पाणिकन बाँन्यो । हातउणो एक फाट्या छाता लिक्न हँण्यो ।

चाम्या सौरासिका घरतलि चौपतामनि बसिकन पसिना पुछ्न् लाग्याको छियो । गाउँहोइ मुथि बनका धार घाँसको भारि विसैकन गौथली गित गाउँन लागि “उणि भाँउँ त चल्लो हँउन, बसन्त्या मन् छैन ।”

चाम्या रिसले मुर्मुच्यो “घाँस खान नपाइकन भैसाको लादो गाउन्याका सारङ्गिसो भयाको छ, राँण् याँ बसिकन बन रन्काउदि छ ।”

एकैचुटि चौपतामनि गल्याइ मारिकन चाम्या सद्दाले उकालो लाग्यो । चिलाउन्याका रूखथिनि पुग्यापछि चाम्याका गोणा नाप गरुका भया । सासुसौरा केइ भन्त्याँ हुन्के भनि भइ मान्याको छियो । सजले आइन्थि पुग्यो । सासु रक्षानथि बसिकन टाप्क्या धुन लाग्याकि छिँ । सौरा थाण्यामि बसिकन तमाखु खान लाग्याका छिया । सासुलाइ धेकिक्कन चाम्याले हात जोणिकन ढोग दियो । सासुले पन जुठाइ हातले ढोग फर्काइ । चाम्या थाण्यामनि बस्यो ।

सौरो हुक्काँ नलि चाम्याका हात दिक्कन ढोग दिन निउण्याको छियो, चाम्याले गोणा एक्काइथि ह्यो ।

नाप्यैपछि घाँसको भारि ल्याइकन गौथली पुगि । पनेलाको चोलो, छिटको धोति, धोति बाइरिमि पाणो बान्याकि, हातउणा बाला, घाँटिउणो चाप्कि, डल्डलाउँदो छाति भयाकि, चण्डिमा ठुलो टिको लायाकि, टाउकामि गुराँउसि फुल लायाकि, नाप्नाप कल्सरि, खुप्यै राम्णि धेकिदि छि । गौथलीको रुपाउस्या मुख धेकिक्कन चाम्या खुसि भयो । घरमा साँच्चि गृहलक्षिमले खुट्टो हाल्याजसो ।

बेल्वुण्यापछि, गौथली आइकन चाम्याका गोणाउदि पणि । चाम्या खुसि भयो । आज् उनले भित्रैबाटै गौथलीलाइ समाइकन हज्जारचुटि माम् खाँउ भन्याजसो लाग्यो । समाउनाकि हात लम्कायाको छियो, गौथलीले हात पुणो हरिकन घरभित्त पसि ।

भात्सात् खायापछि, चाम्याकन थाण्यामि ओछ्यान लाइदियो । चाम्या आछ्यानमनि सैच्यो तर उइका आँखाउणो निदको सको आएइन । उ मात्तै गौथली आउलिकि भनिकन बाटो हेरिरयाको छियो । सवुले खाना खायो । पाँदभागो हयो । नापपैपछि, कनले देलोलाइकन मुण्यालु हाल्यो । चाम्या भयास्स भयो ।

चाम्याका मनउदा कुणा खेलन लाग्या । ओहो ! त्यैदिन विचारि गौथलीकन क्यान कुट्याँ हौं ? बैकिनि मान्छे, ब्या हेर्नु भन्यापछि, हुरूक्कै हुनिछन् । उइकापन उम्रदो उमेर, एकचुटि ब्या हेर्न गै त । एकचुटि यसो गाउँघर राम हेर्न गयाको पन सै नसकन्याँले क्या ब्या हेर्नु ? भात पकाउन नापै अबेला हयो भनि जोइ कुटनुभन्दा लाजको मर्नु अरू क्या होला ? नाप मुखाल्या भयाकिपन कुटिकनै हो । घर गयापछि, कैलै कुटन्याँ नाँइ । जुठ्या दाइका भन्दा वणि माया हरिकन राख्याँइन भन्यापछि, भन्नु ।

मनउदा कुणा उत्तिकाइ खेलिरयाका छिया, तलिब्बाहोइ उपायाँले त्यत्ति खायो । छकालै देलो उगाण्याको आवाज आयो । गौथली आइके भनिकन चाम्याले ठाण्ठाणा कान लायो । पछि हेर्दा त सौरो बड्डो पो रयोछ । सौरो देला उगाडिकन सुँगाणा मुत्न गयो चाम्यालाइ रात्पुरि निन् लाग्यैन ।

६

गोरु खुन्यातक् भयाको छियो । सौरो बेणमि बसिकन तमाखु खान लाग्याको छियो । सासु भन्या थाण्यामि बसिकन मकै कोट्याउन लाग्याकि छि । गौथली भित्त ओटालाउणो पाँदभागो हर्दिछि । चाम्याले नाप लाज मान्याजसो हरिकन सौराकि भन्यो “खेति सिउकन्याँ तक् छ सौरा ज्यू ! छोरि सात लाइदिनु पण्यो ।”

सौराले एकचुटि काँसिकन नलि गालामि ठण्याइकन भन्यो “हुदाँ त हो ज्वाइँ, गरिपसरिप भनिकन भिक्कै किसिमका नाउँ राख्या भन्यो । गरिप भयापन आजसम्म कइकाइ घर माग्न म गयाको नाइ, खुट्टो धुइकन मैले दियाको तमिलाइ हो, आप्नि जोइलाइ फुस्क्याइकन लौभाउ कनैले छेक्याको नाइँ ।”

चाम्याले अँदारो मुख लायो । गौथली नाप्पपछि पाँदभाणो हरिकन डोको जेउणो समाइकन बन भान लाग्याकि छि, चाम्याले पाखुणा समाइकन भन्यो “डोको जेउणो समाइकन काँ भाँदि भै ? घर बाइभाँउ हँट् ।

“घर त मच्यापन भाँदैन । ”

“घर न गइकन काँ भान्याहोइ त ?”

“एक ज्यानको क्या चिन्ता, जाँ सुर लाग्यो त्याँइ भाँउला । जोग्याँनि हौला हँटौला ।”

“तेरा भैसाकन घाँस को काटि दिन्या हो, तँ जोग्याँनि भया ?”

“आप्ला भैसाकन घाँस आपुवइ काट्नु । ”

“भिकक नबोल् हँट् सरासर । ”

“अँज घर लिइकन कुटुला सुच्याको छ कि ?”

“अब तँकन कुट्या त पोण्या माधन्याँ भयाँ ।”

“भै गयो अब ।”

नाप्पपछि कपणा लाइकन सिगारपटारहरि गौथली बाइरि निक्लि । सासु वुणिले एक नानु फाँकोरे एक ठेकि दइ आनिकन अगाणिथिनि राखिदि । पोको काखिउणो चेपिकन गौथली अगाणि लागि चाम्या हातइदो दइको ठेको समाइकन पछाणि लाग्यो । बाटौणा चाम्या रे गौथली कुणा हर्न लाग्या “आज्काल भैसो कति दुद दिदो छ ?”

“छकालबाहा हरि चार माना ।”

गौथलीले चाम्यापट्टि फर्किकन ओठ बँग्याइ । बेलबुणन लाग्याको छियो । गोठाला गाइगोरु अगाणि लाइकन छारो उणाँउदाइ सद्दाले उकालो काट्नु लाग्याका छिया । चाम्या गौथलीलाइ त्याइकन पन्यारा पुग्न लाग्याको छियो । मुथिउदाहोइ डोकाउँदो घणो हालिकन जुठ्याकि जोइ आउन लाग्याकि रैछ । चाम्याकि धेकिकन जुठ्याकि जोइयले लामु चिब्यो गाणि हाँसिकन भन्यो “ओ...हो चखेवा जोणिका जन, अगाणि अगाणि ब्याउलि पछाणि पछाणि ब्याउला कति राम्पो स्वायाको ।”

गौथलीले मुसुक्क हाँसिकन भनि “भइगयो नहाँस दिदि, अँज कैदिन भ्रगणा पणन्याँ हो । ”

“अँ, चाटाचाट हर्न पन त बार लाग्दैन रयोछ, जोइपोइको भ्रगणा परालको आगो ।”

मूल लेखक : गुरुप्रसाद मैनाली

अनुवादक : हर्क खडायत, बाजुरा



## लोबि बड्डाबड्डको कथा

एक देश छियो, त्याँ दुइ बड्डाबड्ड वस्ता छिया । तिनका एकपन छोराछोरि छियाइन । एक दिनको कुणो हो तिँ दुवै बड्डाबड्डकन मासको बटुक हालिकन खान्याँ मन लाग्यो छ । अँथा बड्डले “ओ बड्डाउ बटुक खान्या मन छियो रा, क्या हर्नु धेग्या हाम्वा घर मास तेल केइपन आछिन, बटुक कहरि हालि खानु हो त ?” भनि छ । अँथा बड्डाले भन्यो“बड्ड तँ गाउँ गैकन मास मागिकन आनु, म पन काँइबाटि तिल् मागिकन कोल पेलाउँदो भयाँ अँथा बटुक हालिकन खाँउलि ।”

दुवै बड्डाबड्डको ठकान भयापछि बड्ड मास माग्न गइ । बड्डो तिल खोज्न गयो । दुबैले मास तिल आनिकन आया । तिल आनिकन कोल पेलि तेल बनायो छ । मासपन पिनिकन आन्यो छ । अँथा बाहा बटुक हाल लाग्या छन् । कैतकै बड्डो हाल्दो बड्ड खाँदि रैछ, कइ तकै बड्ड हाल्दि बड्डो खाँदो रयोछ । बटुक हालिकन खाँदाखाँदा भिक्कै रात बाइगयो छ । दुवैकन निदपन लाग्यो छ । अब सैरनु पण्यो भन्याँ ठकान दुइ बड्डाबड्डको भयो छ । खाँदाखादा तिन बटुक उब्ज्याछन् । ति तिन बटुक भोल्छकाल जो छाँटा उठला उनले एक खाला माठा उठ्याले दुइखाला भन्याँ ठकान हरिकन दुवै बड्डाबड्ड सैज्याछन् ।

पछिल्ला छकाल उज्यालो भयो छ । गाउँघरका सबै मान्छे उठ्याछन्, अग्नि खाइकन काम हर्न भान्यातक् भयो छ । तिँ दुवै बड्डाबड्ड निदहोइ उठिकन कोइपन बाइरि निकलदाइन । गाउँका मान्छेलाइ अच्चम लाग्यो छ । यिँ क्यान उठ्याइन ? कि त मज्या? अब हेर्नु पण्यो भनिकन तिनचार जना गाउँल्या आइकन घरभित्त पस्याछन् । दुवै बड्डाबड्डलाइ गाउँल्याले लामा पण्याका धेक्यो । वणापुणा फर्कायो, स्याँसुँ केइपन हर्दाइन । गाउँल्याले दुवै बड्डाबड्ड मज्या भन्याँ सुच्यो छ । काठबाँस आनिकन मलामको सामान बट्याइ घाट लिइकन सबै गाउँल्या मलाम गया । तिँ बड्डाबड्डकन त्यो पैला उठलारे म पछि उठिकन दुइ बटुक खाँउला भन्याँ ठुलो रहण छियो । त्यै सुचिकन घाट पुज्याउँदा सम्म पन तिँ दुइ बड्डाबड्ड कोइ उठ्याइन ।

गाउँल्याले दुबैलाइ घाँट पुगायो अँथा दुइ जनाकन मणो कुन्याँ राखिकन अरू सबै मणो पोल्नाकन दउरा आन्न बन गया । तेइतकै बड्डो जुणुक्क उठिकन “ए बड्डि अब त उठि भा वरु म एकै खाँउला तँ दुइ खाल्लि बिचारि । अँजपन न उठ्या त यिँ हामिकन पोलिहेल्दा भया” भन्यो । बड्डाका कुणा सुनिकन बड्डपन जुणुक्क उठि । दुवै बड्डाबड्ड उठ्याका धेक्यापछि मणो कुर्न बस्याका मान्छेले भइ मानिकन फालाहाल्यो ।



ति दुवै बड्डाबडिडपन सरासर घर गयाछन् , दुवैमिलिकन एकैरे आधा बराबर हरिकन बटुक  
बाँणि खायो छ । उवाँ मलामिपन अच्चम पण्याछन् ।

सुन्यालाइ सुनको माला भन्याँलाइ फुलको माला यो कथा वैकुण्ठ भाला भन्याँतक सरासर  
आउला -----।

संकलक : शोधार्थी स्वयम्

## दोहरी डेउडा

- केटा- बाउलि जोणौँ जौका पात, खेलजोणौँ खेलजौणौँ ।  
पछाणि टेलिफोन जोणौँ, अगाणि रेल जोणौँ ॥
- केटी- तिल हालि तिर्खुलो हालि, पेल्ला पेल्लै भयाँ ।  
भिट भयाको रिट्ठ्याँ ठिया, खेल्दाखेल्दै भयाँ ॥
- केटा- चौबन्दि फरिया लगाइ, निकै गम्क्याकि छौ ।  
बाचकलि घर काँ हो तम्रो, सारै चम्क्याकि छौ ॥
- केटी- आउन्त्या भान्या ठोक दिदा छन् पिपलु बोटकि ।  
साइको खबर सुनाइहेल्या म बार्जुकोटकि ॥
- केटा- राजा गयो कुसुमकि, रानि गइ गेरूकि ।  
रुपाउस्या पदमका फुल फर्केर हेरुकि ॥
- केटी- बाटो लाग्यो उकालिको, खाउ भन्या पानि नाइँ ।  
फर्कि नहेर क्या भनौलाँ, नाइ भन्या वानि नाइँ ॥
- केटा- कैकन खानाकि होला लगायाको खेति ।  
मैनाका बोलिको तिर्खा क्या लागदो हो एति ॥
- केटी- रानीबन गोत्थि भानु ,बछलि गाइहुनु ।  
मै जसि मायालु हुनु तँ जसो साइ हुनु ॥
- केटा- गँउ कोदया सुकाउना कन, हाल्याका दरिमा ।  
यसो फुल कबैन धेक्या, दुनियाँ भरिमा ॥
- केटी- फुल फुलि फल लागि भाँदो भानु त लेकै हो ।  
बालो ज्यु धेकि त पन, माया जाल एकै हो । ।
- केटा- दिन भरि सालिमुकाटि हातभरि गाजो ।  
ब्यु पाइनकि बल्द पाइन सेरो त्यसै बाँजो ॥
- केटी- रल्को सुइको फल्को धागो तकिया बखत ।  
ब्यु छदाँइ व्यर्नाटो छँदाइ रोपुला बखत ॥
- केटा- सेरिखेत गौचरि होला, बणेला बाणिहेल् ।  
कि बखत खेति लाइहेल कि मलाइ छाणिहेल ॥
- केटी- घुम्दा छन् देविका थान, धजा फिरिफिरि ।  
सेरि खेत कमाउन सक्याँ छकि सामागिरी ॥

केटा- गोठालो खाँदै न भन्दो खा भनि मदियाँ ।  
तेरो राजि हुन्छ भन्या कमाउला अदियाँ ॥  
केटी- डालि बस्या मै बसुला, गै जा सुवा गै जा ।  
म पन निभर्कि हौंला, बन्दकिमा लैभा ॥

संकलक : हर्क खडायत,  
कुल्देवमाण्डौ-२, बाजुरा

२०६८ पुष ३ गते बाजुरा समुह

## मुक्तिको सारङ्गी बज्दैन

हामिले जति लण्यापन, दुखिको भलो हुन्याँ छैन ।  
हामिले जति रगत बगायापन, गरिबको खलो हुन्याँ छैन ॥  
बा, लणाइमा नभा,  
चल्ला, शत्रुको गोलि नखा,  
यहाँ मुक्तिको सारङ्गी बज्दैन ।  
गाउँघर, जन्ताका लागि भनि लणाइको उर्दि आउदो छियो ।  
अधिकारका लागि भनि खोक्रो विगुल फुकिदो छियो ।  
तर,  
लणाँइ सबै कुर्सि पुग्न्याँ भण्याइ भया ।  
अधिकार सबै केइ न फल्या गण्यान् भया ।  
त्याहाइले छोरा,  
लणाइमा नभा भन्याको हो ।  
शत्रुको गोलि नखा भन्याको हो ।  
यहाँ मुक्तिको सारङ्गी बज्दैन ।  
युद्धमा,  
नाबालक चल्लाचल्लि लण्याकाइ हुन् ।  
सुत्कारि दिदि बैनिले लौणि समयाकाइ हुन् ।  
बुणि जियाले खाना खायाकाइ हुन् ।  
तन्याणि छोराके बन्दुक चलायाकाइ हुन् ।  
चल्ला, अँजै आप्ना जसो भयइन ।  
त्याहाइले छोरा  
लणाइमा भानु हुँदैन भन्याको हो ।  
शत्रुको गोलि खानुहुँदैन भन्याको हो ।  
यहाँ मुक्तिको सारङ्गी बज्दैन ।  
छोरा ,  
जनताका लागि भनि उठायको बन्दुक,  
जनताको भयइन ।  
मुक्तिका लागि भनि रेट्याको सारङ्गी, अभुपन बज्जइन ।  
२०६७ बैशाख १५

रचना : हर्क खडायत,

कुल्देवमाण्डौ-२, बाजुरा

## परिशिष्ट एक

बाजुराली नेपाली	स्तरीय नेपाली	बाजुराली नेपाली	स्तरीय नेपाली
बच्छो	भोटो	गैलो / गइलो	गहिरो
बट्टिनु	तयार हुनु	रहण	रहर
ठियो	ठाउँ	धेकाउस्या	देखिने गरेर
लुकाउस्या	लुकाएर	हण्	शरीर
चुफि	शिखा	कप्पाल्	टाउको
रूमा	रौं	आँखा	आँखा
गाला	गाला	चिउणो	चिउडो
घाँटि	घाँटी	गर्धिङ्	गर्दन
हात	हात	आँगुला	औंला
कुइनु	कुहिनो	लादो	पेट
पिठि	पिट्ठ्यु	ढेल	चाक
जाङ्णा	जाँघ	गोणा	खुट्टा
नङ्	नड	नाक्	नक
मुख्	मुख	दाणा	दाँत
जिब्गो	जिभ्रो	थोला	ओठ
घुणा	घुँडा	कन्डो	ढाड
जुँगा	जुँघा	दाणि	दाही
चुचु	स्तन	कान्	कान
गुल्यो	गुलियो	चुकिलो	अमिलो
स्वादि	मीठो	तितो	तीतो
नुन्यो	नुनिलो	पिरो	पिरो
रातो	रातो	कालो	कालो
सुकिलो	सेतो	हर्यो	हरियो
पेलो	पँहेलो	राम्णो	राम्रो
सुगाइनु	नराम्रो / फोहर	तलि	तल
मुथि	माथि	वर	वर
पर	पर	मध्य / माँज	बीच

बुवा	बुवा	आमा	आमा
दाइ/दाजि	दाजु	भाउ	भाइ/बहिनी
बैनि	बहिनी	दिदि	दिदी
फुपु	फुपू	कान्सा बुवा	कान्छा बुवा
कान्सिआमा	कान्छीआमा	सान्ज्या	सानिमा
बाज्या	हजुर बुवा	बजै	हजुरआमा
ब्बारि/बौ	बुहारी	ज्वाइँ	ज्वाँइ
देओर	देवर	बौजु	भाउजू
नाति	नाति	नातिनि	नातिनी
सासु	सासू	सौरा	ससुरा
मामा	मामा	माइजु	माइजू
सालि	साली	साला	साला
खाना	खाना	अन्नि	नास्ता
रोटा	रोटी	तरकारि	तरकारी
भात्	भात	तिउन	दाल
अचार	अचार	दुद्	दुध
दइ/दै	दहि	छाँइ	महि
घिउ	घ्यू	आलु	आलु
टामाटर	टमाटर	राम्भिँणा	गोलभेंडा
प्याज	प्याज	गोपि	गोभि/काउली
राध्या	फर्सी	भिँणा	वैगन
निक्लै	निस्तै	दोकान्	पसल
धान्	धान	गउँ	गँहु
कोद्या	कोदो	मकै	मकै
जउ	जौ	भुस	धानको बोक्रा
धुलो	पिठो	छारो	धुलो
गत्	गहत	टोपि/टोपि	टोपी
कँमेच	कमिज	सुचाल	सुरुवाल
चोलो	चोली	बुलुच्	ब्लाउज

मैल्चाटो	बनियान / गञ्ज	कोट	कोट
कच्छा	कट्टु	जुता / पौला	जुता
चप्पल	चप्पल	अँखणि	पुरै
जुलाफ	मोजा	चिल्गाणि	हवाइजहाज
कपण्छान	छान्तु	व्या / जन्त	बिहे
देलो	ढोका	गाणु	निकाल्तु / भिक्नु
खड्याउनु	गाड्तु	राख्तु	वचाउनु
हालु / खन्याउनु	राख्तु	भिकक / मस्त	धेरै
कम / नाप	थोरै	माइस / मान्छे / मान्स	मानिस
बल्द	गोरु	गोरु	गाइगोरु
निको	राम्रो	डा	दुःख
घोणा	घोडा	गायो	गाई
छियो	थियो	भान्छ	जान्छ
कुटिरो	सानो पोको	ल्वार	लुहार
सुनार	सुनार	छकाल	विहान
बाहा	बेलुकी	खाँदोछौँ	खान्छु
पोर	एकवर्ष पहिले	परार	दुईवर्ष पहिले
पूर्णावर्ष	आउँदो वर्ष	भोलि	भोलि
पोरु	पर्सि	निरू	निपर्सि
बेलि	हिजो	अस्ति	अस्ति
टाणा	टाढा	निस	नजिक
उइल	उहिले	पैला	पहिले
अइल	अहिले	कइल	कहिले
जइल	जहिले	अगास	आकाश
रात	राती	दिउस	दिउँसो
व्यायो	बिहानी भयो	नामेट्	सखाप
मनानि	मदानी	रखानि	खरानी
परानि	प्राण	आप्दानि	आम्दानी
कुकुर	कुकुर	बिल्लो	विरालो



साप्	सर्प	बाग्	बाघ
बोकणो	बोक्रो	बाणि	बारी
घाट/गाण	नदी	हाट	बजार
देउणा	देउडा	गण्याउनु	कस्नु
बाँन्नु	बाँध्नु	बान्नु	भित्तो/बाँध्नु
रैबार्	खवर	देवता	देउता
माणु	मन्दिर	भुत	राक्षस
थाल	थाली	बटुको	कचौरा
बटुक	मासको परिकार	ताउलो	ताउली
टाप्क्या	ताप्के	घणो	घैइला
डाणु	डाडु	डाँणो	डाँडो
पँन्यु/पुन्यु	पन्युँ	गिलास	गिलास
आँसि	हाँसिया	बाउसो	कोदालो
अँदारो	अँध्यारो	गल्याइ	थकाइ
मेट्नु	मेटाउनु	बगस	बाकस
बग्	हुल/ वथान	बाँउ	बायाँ
दाँइनु	दायाँ	उज्जालो	पाखो जमिन
मेलो	घाँस काट्ने ठाउँ	कपणा	कपडा
भेँणा	भेडा	सइरनु	सुत्नु
बाइरि	बाहिर	भित्त	भित्र
रिन	ऋण	बाइगयो	गइहाल्यो
धेक्यो	देख्यो	धेकिकन	देखेर
हराउनु	गराउनु	हराउनु	नदेखिने हुनु
बैकिनि	महिला	जोइ	श्रीमती
पोइ	श्रीमान	लोगन्या	पुरुष
निउतो	निमन्त्रणा	भाउ	जाऊ
भाँउ	जाऊँ	हप/हप्प्र	माथि
अक्को	अर्को	भयाको	भएको
त्याँ	त्यहाँ	सोद्नु	सोध्नु

कनलेइ/कनैले	कसैले	सुच्नु	सोच्नु
छाँटा	छिटो	माँठा	ढिलो
खर्क	भैंसीको अस्थायी गोठ	पन	पनि
भिटो	दुई गराको बीचको भाग	सैरनु	सुत्नु
इल्घा	आली	तल्लो	तलको
मल्लो	माथिको	फेरो	घुमाउरो
हँटनु	हिडनु	रिटनु	घुम्नु
मकि/मकन	मलाई	ताँकि/तकन	ताँलाई
त्यामनि	त्यसमा	हद्दा	गर्दा
ताँमि	तिमी	हामि	हामी
कहरि	कसरी	आप्नु	आफनु
कुणा	कुरा	जइलाइ	जोसंग
कइलाइ	कोसँग	सोदनु	सोधनु
तोणो	तोरी	था	थाहा
धुनु	धुनु	हत्याउनु	दुहुनु
बड्डो	बुढो	बड्डि	बुढी
किरमुला	कमिला	ओछ्यान	विछ्यौना
मात्त	मात्र	पटिड्ला	फट्याडग्रा
कइकाइ	कसैका	कइका	कसका
मैना	महिना	छायल	छाया
मयल/मैल	फोहर	पणु	पर्नु/पढनु
खुँणि	पिँजरा	किणा	किरा
ठेक	पिँध	राम्णोहरि	राम्ररी/राम्णोसँग
भान्याँ हो	जाने हो	जजमान	यजमान
पइला	पहिले	जोण	जोर/जोड
नौलो	नयाँ	पुरानु	पुरानो
हँपनु	हिडनु	राउनु	चिन्नु
कबिला	परिवार	अस्वाइलो	विस्वाइलो

स्वाइलो	सुहाउंदो	क्याहरू	के गरू
कुकुणा	कुखुरा	कौवा	काग
सइनु	सिस्नु	सैना	स्वप्ना
जोइसि	जोतिष	भ्यालखाना	जेलघर
माद्दो भयो	मार्दो भयो	मुल	मुहान
जेणिनु	टाँसिनु	जौँपो	जुम्रो
उपाँयाँ	उपियाँ	बड्डा	उडुस
सदाँइ	सधैँ	गल्याइ	थकाइ
खान्याकुणा	खानेकुरा	आपि	आफै
गुँएणा	भँगेरा	मुण्यालु	आग्लो
सजले	विस्तार	चेणो	चिता
गु	दिशा	मुत्	पिसाब
रूखमनि	रूखमाथि	भोल्छकालै	भोलिविहानै
काम्लो	कम्बल	चौण	चौर
याँ	यहाँ	वाँ	वहाँ
हरू	गरू	लय	लेऊ
काँइ	कहिँ	कोइ	कोहि
जैदिन	जुन दिन	भन्याजस्सै	भनेजस्तै
ओख्तो	औषधी	मुल्यायो	टुहुरो
धेकाला	देखाएर	लटारो	भन्भट
सुगा	फोहर	मन्तातो	अलिकति तातो
घोल	गुँड	जुन	चन्द्रमा
मेग	वर्षा	घाम	सूर्य / गर्मी
बाल्दो	बादल	जाणि	चिसो
जणा	जरा	फेद	काण्ड
लाउन	पुरी	बाबर	सेल
ओल्लनु	ओर्लनु	दोवाला	लुकेर वस्तु
आदा	आधा	जाँथि	जहाँनेर
सात	साथ	सात्या	साथी

काजि साप्	काजि साहेब	ठकान	सल्लाह
होलि	दमाई	गाँवाच्या	गाऊं जाने मान्छे
बटौन्या	बटुवा	मणो	लास
छव	छौ	लौणि	लौरो
आलो	नसुकेको	कचिलो	चिसो
रन	रहन	सन	सहन
पाखो	छाँनो/छत	पाँण	माथिल्लो तला
मुज्यालो	भित्रिकोठा	छानु	गाईभैसीको गोठ
जिताणो	जाँतो	भइमान्नु	डरमान्नु
अँथा	अनि	लाइ	लगाई
उइतकै	उसैबेला	साजि/सनिउतो	ताजा
ठउर	ठाउँ	बाटैबाट	सिधाबाटो
सोजो	सोभो	भैसाको हिलो	भैसीको मल
चाको	भन्याड	फट्टक हाल्नु	हामफाल्नु
सिकार	मासु	फालाहाल्नु	दौडनु
भणला	खसला	भगणा	भगडा
टिठ्	दया	खुन	खुसाउन
त्यैतकै	त्यसैबेला	एकाका	एक जनाका
किर्या	संस्कार	बाहाजि	जोगी/साधु
नतर	नत्र	नँवान्नि	न्वारन
साँघो	चावि	साँच्चि	साँच्चै
अगाउनु	अघाउनु	गाल्दिनु	गालिगर्नु
पैलापाला	पहिलो पटक	गणुल	गरुड
साँङ्ग्य	प्रतिष्ठा	बर्त	व्रत
मलाम	मसान घाट	एकैरेआदा	एक र आधा/डेढ
पाल्तो	पात गाँसेको	थान	देवल
पन्यारो	पँध्यारो	अँदारो	अँध्यारो
कोलिट	तिर	करालो	भिरालो
भिण	भिर/भिड	ओवानु	पानी नपरेको ठाउँ

ओखल	ढिक्क	ओखाल	उल्टि/वान्ता
खाल/द	दह	पुच्छुण	पुच्छर
पुरान	पुराण	सुखारि	सुखी
दुखारि	दुःखी	निखार्नु	पहिलो चोटि धुनु
खार्नु	समथल बनाउनु	पाँनलो	समथल
रिनारि	धेरै ऋण परेको	नामसारि	राजिनामा
अचानु	अचानो	अनिदो	निद्रा नपुगेको
अलच्छिन	कुलक्षण	अढलि/असजि/अहजि	अपठ्यारो
अचार	अचार	अपत्यार	अविश्वास
अपुग	नपुगनु	अजन	नजान्ने
अबेला	ढिला	अघोर	डरलाग्दो
भै	डर	अन्तारि	अकै ठाउँ
अन्खनि	उकुसमुकुस	अन्ताजि	अन्दाजि
अनेक	धेरै प्रकार	अन्जान/अजान	नजान्ने
अबुभ्क	नबुभ्ने	कुकाठ	कमजोर काठ
कुजात	नराम्रो बानि भएको	कुबुद्धि	नराम्रो बुद्धि
कुमति	भाग्य विप्रेको	कुठाउँ	नराम्रो ठाउँ
कुकर्म	नराम्रो काम	कुवाटो	नराम्रो वाटो
पर्देसि	विदेशी	पर्माण	प्रमाण
प्रगति	उन्नति	प्रचार	फैलाउनु
सङ्गार	सवैठाउँ	सङ्कट	सङ्कष्ट
समचार	समाचार	सम्पति	सम्पत्ति
अधिकार	अधिकार	बिधौरो	यौन कार्यको आरोपि
विजत	वेइज्जत	बिहुस/बिसुर/बिचेत	बेहोस
विजोण	विजोर	बिथिति	जथाभावि/बेइमानी
आच्छिन	छैन	थिति	इमानदारि
आहारा	खानाको मात्रा	आँदणा	आँन्द्रा
आपत	आपत्ति	अपसगुन	शुभ कार्यमा निषेधित
अपमान	अपमान	अपराध	अपराध

पाप	पाप	धर्म	धर्म
अपहत्या	हत्या	अवजस	अपजस
आइभारा	जिम्मेवारी	निर्गुनि	गुण नभएको
बेकार	फाल्तु	वेकाम	कुनै काम नहुनु
दुस्मन	शत्रु	अवस्ता	अवस्था
सन्ताप	दुःख	गफाणि	धेरै कुरा गर्ने
भडाणि	भाड खाने मान्छे	धनाणि	धान वाली भएको ठाउँ
गँवाणि	गहु वाली भएको ठाउँ	जवाणि	जौ वाली भएको ठाउँ
जुवाणि	तास खेल्ने	जोणिदार	सङ्गै काम गर्ने
ठानादार	सइ	दिक्दार	वाक्क लाग्नु
दिल्दार	उदार हृदय भएको	चौकिदार	पाले
तलवदार	कर्मचारी	नातादार	नाता पर्ने
कामदार	कामगर्ने	पेटि	वेल्ट
अत्तर	गाँजा	पाहाणि	पहाडमा रहने
जेठि	श्रीमानको दाई	जेठि	उमेरले बढी महिला
भान्जि	भान्जी	हलि	गोरू जोत्ने मानिस
भौँटि	देवतालाइ वा पितृलाई चढाउने पैसा	भिटि	भेट गरेर
तेराइ	तेरै	मेराइ	मेरै
सोगारि	शोक गरेको	गजारि	गाजो काट्ने महिला
घँसारि	घाँसकाट्ने महिला	पन्यारि	पानी ल्याउने महिला
वनारि	वन जाने महिला	मित्यारि	मित्रता
वैस्यारि	नामको एकता	नभै	नभएर
नगै	नगएर	जम्मै	सम्पूर्ण
कमै	अलिकति	ढोल्यानि	दमाइ की श्रीमती
बद्यानि	वादीकी श्रीमती	भुल्यानि	भुलकी श्रीमती
देउरानि	देवरकी श्रीमती	जेठानि	श्रीमान की भाउनु
मनानि	मदानि	परानि	प्राण

भाण्या	अवैध यौनवाट जन्मेको बच्चा	फणानि	जङ्गल काट्नु
निउ	निहु	खसिनि	क्षेत्रिनी
बगिनि	स्त्रीवाघ	सम्दिनि	सम्धिनी
खान्दानि	हुने खाने परिवार	गिदाउणो	गीतभन्ने मानिस
खेलाउणो	तास खेल्ने मानिस	खेलाणि	खेलाडि
घरम्बो	घर नजिकै/घर नेर	देलाम्बो	ढोका नजिकै/ढोका नेर
भ्यालम्बो	भ्याल नजिकै/भ्याल नेर	वान्नाम्बो	दिवालनजिकै/ दिवाल नेर
खेतउणो	खेतमा	घरउणो	घरमा
वाटउणो	वाटोमा	हातउणो	हातमा
तलउणो	तल तिर	सिलौटो/पाटि	हाते कालो पाटी
धुलौटो	धुलौटो	अलौटो	कमसुकेको
चन्नौटो	चन्दन बनाउने ढुङ्गा विशेष	हातउणा	हातमा
मुखउणा	मुखमा	गोणाउणा	खुट्टामा
होइभाँदो	भइहाल्छ	बाइभाँदो	गइहाल्छ/गइहाल्छु
खाइभाँदो	खानेहो	सैरिभाँदो	सुत्ने हो
उइकन	उसलाई	मकन	मलाई
तँकन	तँलाई	रामकन	रामलाई
खाइकन	खाएर	हातइदो	हातमा
मुखइदो	मुखमा	हणइदो	शरीरमा
तिउनइदो	द्यालमा	हातउदो	हातमा
तिउनउदो	द्यालमा	भातउदो	भातमा
काँउदो	कुनमा	त्याँउदो	त्यसमा
कइल	कहिले	उइल	उहिले
अइल	अहिले	छकालबेरि	विहानीपख
बाहाबेरि	बेलुकापख	दिउसबेरि	दिउँसोपख

ठाउँदो	ठाउँमा	गाउँदो	गाउँमा
गाउदो	गाउने कार्य	घरिना	घरको काम गर्ने मानिस/गृहिणी
हुल्याउनु	ढोकाभिन्न वन्द गर्नु	कुल्याउनु	सिँचाइ गर्नु
खन्याउनु	एउटावाट अर्कोमा राख्नु	चिल्याउनु	चिलाउनु
मुल्या/मुल्यायो	टुहुरो	जाँथि	जहाँनेर
वाँथि	वहाँनेर	काँथि	कहाँनेर
त्याँथि	त्यहाँनेर	बाटाँथि	बाटोनेर
फेर्वा	धेरै घुमफिर गर्ने	दान्वा	राक्षस
रत्वा	मृग	कुर्वा	कुरुवा
मति	बुद्धि	निदाइ	सुती
हराइ	गराइ/बेपत्ता भई	लेखाइ	लेखाइ
मेट	मिटाउ	चरन	गाईगोरु चराउने घाँस
चलन	चलन चल्ति	भुटन	तरकारी आदि भुट्न प्रयोग गरिने तेल
जलन	पेट दुखेजस्तो हुनु	ढाकन/ढक्कन	बिको
चटनि	चटनी	बाला	बाला
भाला	जाला	टाला	लुगाकपडा
पुजा	पूजा	खायाउणा	खाएपछि
गयाउणा	गएपछि	भन्याउणा	भनेपछि
धेक्याउणा	देखेपछि	बोल्याउणा	बोलेपछि
हन्याउणा	गरेपछि	राखि	राखेर
धेकि	देखिस्	चल्याका/चल्याको	चलेको/चलेका
खायाको	खाएको	गयाको	गएको
भन्याको	भनेको	आउन्याँ	आउने
भान्याँ	जाने	धेक्याँ	देख्ने
हुन्याँ	हुने	जान्याँ	जान्ने



मन्या	मरे	बाँच्याँ	बाँच्चे
खाँया	खाएँ	मलाम / मसान	मसानबाट
मलिम	मलम	थिचन्ना / थिचला	कुल्ललान्
मिचन्ना	मिच्लान्	खान्ना	खालान्
गन्दोछ	गन्दछ	हरौला	गर्नेहो
भनौला	भनौला	भनुला	भन्छु
हरूला	गर्छु	सोदुला	सोध्छु
खान्या	खाने	भाँन्या	जाने
भन्या	भन्ने	हर्न्या	गर्ने
हराइ	गराई	लवाइ	पहिरन
खवाइ	खानेकाम	जोताइ	जोत्ने कार्य
खपत्	बिक्रिहुनु	बचत्	बचत
भिणन्त	भिडन्त	भाकना	भाकल
चलाउ	चलाउने काम गर	हेराउनी	हेर्नको लागि
बक्साउनी	जगाउनु / उठाउनु	मेरो हुँदो	मेरो सट्टा
तेरो हुँदो	तेरो सट्टा	उइको हुँदो	उसको सट्टा
जिताणो	जाँतो	सुताहा	धेरै सुत्ने
मिचाहा	अर्काको सम्पत्ति अतिक्रमण गर्ने	चेपाहा	दवाउने प्रवृत्ति भएको
भरिलो	खाइलाग्दो	हाँसिलो	उज्यालो अनुहार भएको
हाँसो	हाँसाई	छेको	चिनारि
बस्ति	बस्ती	गन्ति	गन्ती
गव	बाटो	पणिमु	पर्म
कपण्छान	छान्नु	पिट्नु	लुकाएर खानु
भान्साकोठो	भान्छा कोठा	मनमिल्याँ	मनमिल्ने
वैठोककोठा	वैठककोठा	मदमत्त	मदले मातेको
गोरूगोठ	गाईगोरू बाँध्ने गोठ	रतन्दो	रतन्धो
लखपति	लाखौँको सम्पत्ति	चौगुना	चौगुणा

	भएको		
बन्मान्छे	बनमानिस	बनचरो	बनचरो
दाँत्याओखण	दाँतेओखर	बनदेवता	बनदेवता
कुल्देवता	कुलदेवता	घोणचण	घोणचढी
बनभोज	बनभोज	भोकमारि	भोकमरी
हतकणि	हतकणी	चिडियाघर	चिडियाघर
कान्याटोपि	कानछोपने टोपी	जेठोबाठो	जेठोबाठो
कालोनिलो	कालोनिलो	रातोपिरो	रातोपिरो
बुणिआँगुलो	बुढिआँला	बुणोपाको	बुढोपाको
निल्डाम	निलडाम	लालमोहर	लालमोहर
भलाद्मी	भलाद्मी	नातागोता	नातागोता
बल्माटो	बलौटे माटो	मनपणि	मनपरि
गँउगोरो	गहुँगोरो	पण्यालेख्याको	पढेलेखेको
जान्याँबुभन्याँ	जान्नेबुभने	मुसलधान्या	मुसलधारे
दोमासो	दोमासो	चौबाटो	चौबाटो
पन्चामृत	पञ्चामृत	त्रिविनि	त्रिवेणी
अठन्नि/आठआना	पचास पैसा	चवन्नि/चाराणा	पच्चिस पैसा
दोमन	दोमन	दोथरो/दोसाँड्ट	दोधार
चौबन्दि	चौबन्दी	सप्ताहा	सप्ताह
नौगेणि	नौगेडी	दशदान	दशदान
दोबाटो	दोबाटो	पँचमान्या	पाँचमाने
चौमान्या	चारमाने	अठमान्या	आठमाने
चौकोस्	चौकोश	दशनङ्ग्रि	दशनङ्ग्री
दोपात्या	दुईपाते	चौपात्या	चारपाते
छकाल्बाहा	विहानवेलुका	भोलिपोरु	भोलिपरिस
लादोभरि	पेटभर	वारिपारि	वारिपारी
उदापट्टि	तलतिर	उवापट्टि	माथिति
उट्ठाबस्ता	उठ्ठाबस्ता	रातादिन	रातदिन
जथासक्य	यथासक्य/जतिसक्यो	जिवनभर	जीवनभर

रुखमनि	रुखमाथि	अगिपछि	अधिपछि
यताउति	यताउता	वरपर	वरपर
भाइबिना	भाइबहिनी	धनसम्पति	धनसम्पति
दुईतिन	दुईतीन	ढाकछोप	ढाकछोप
कनफुटो	कान नसुन्ने	आमाबा	आमाबाबु
गोरुवाच्छा	गाईगोरु	छोराछोरि	छोराछोरी
गाँठागुठि	केटाकेटी	दालभात	दालभात
हातगोणा	हातगोडा	जोइपोइ	लोगनेस्वास्नी
हारजित	हारजीत	लेखापणि	हिसाबकिताब
नुनातेलि	नुनतेल	गेणोमुठो	अनाज
अन्नपानि	अन्नपानी	रुनुनहाँस्तु	रुनुनहाँस्तु
खानुनपिउनु	खानुनपिउनु	हानथाप	घमासान
नाँचगान	नाचगान	नाफाघाटा	नाफानोक्सान
कनचिरो	कानचिरेको	लाम्पात्या	लामापात भएको
बर्मास्या	बाह्रमासे	पिताम्मर	पिताम्बर
ज्यानमारो	ज्यानमारा	द्विजिब्ब्या	दोजिभ्रे
तिनकुन्याँ	तीनकुने	नक्कट्टो	नाककाटिएको
अनगन्ति	अनगिन्ति	नौलल्या	नौतले
बेमत्तलब	बेमतलब	अप्सगुन	सगुन नभएको
नक्कच्चणो	नकच्चरो	अनपण्	अनपढ
चारआँख्या	चारआँखे	मगमग	मगमग
टुलुटुलु	टुलुटुलु	आपुआपु	आफुआफु
एकएक	एकएक	नापनाप	अलिअलि
छमछम	छमछम	मुथिमुथि	माथिमाथि
तलितलि	तलतल	वरवर	वरवर
परपर	परपर	गाँठागाँठा	बच्चाबच्चा
अगिअगि	अधिअधि	बनबन	बनबन
घणिघणि	पटकपटक	राम्णो	राम्णो
आदाआदा	आधाआधा	स्वादिस्वादि	मीठोमीठो

गुल्यो	गुलियो	मर्मसाला	मर्मसला
दौरासौरा	दाउरासाउरा	गिद्दि	गिदी
पनपुणो	कनचट	सिल्कनु	लोभलागनु
घोष्णि	टाउकाको पछ्छाडि	चाँदो	निधार
नाणो	नाकको प्वाल	डिक्को	आँखाको नानी
पणेलो	परेली	पिउचा	चिप्रा
घिचट्टो / घाँटि	गर्दन	कुक्क्यादाणा	कुकुरदाँत
टाँटु / टोटलो	घाँटी	ठिम्ना	स्तनको टुप्पो
पोट्या	भुडीको भित्रीभाग	पिरणा	पिडुला
मुट्की	मुठी	बिरामी	विमारी
सर्न्यारोग	सरुवारोग	नातागत	कमजोरी
आण्या	तेश्रो	बाँठो	थारो
डिठ्	दृश्य	निउणि	निहुरी
बाँद	मुहान	साँदो	सीमाना
वास्तु	कराउनु	अँगौठि	औँठी
फारु	टिकाउ	गुन	गुण
मुदुरो	मन्दो	भिको	ठेकी
तिर्खा	प्यास	धार	छेउ
चउण	चौर	नाउलो	कुवा
चिनारि	चिह्न / संकेत	बिच्छ्याँ / बिस्याँ	बिसैँ / भुले
हउस	रहर	सिल्कनु	लोभिनु
सल्कनु	जल्नु	बयालो	हावा
हुम	होमन	लामु	लामो
बेल	सूर्य	जुन	चन्द्रमा
ओराण	ओडार	निउ	निहुँ
प्वाणि	भुइया	पिरति	प्रिति
बउला	धेरै	ढल्कनु	कटनु
काँणा	काँटा	टिपि	टिपेर
सेलो	शितल	जोवन / बैँस	यौवन

कुनु	कुनो/सङ्नु	ढुक्नु	पर्खनु
बिराइनु	बिरानो	बिरिनु	गल्लि हुनु
बिराँ	गल्लि	राम	मेला/जात्रा
जुग	युग	टिठ्	दया
गति	सन्तोष	मस्को	मन्दो
खायाजन	खाएजस्तो	चोखो	शुद्ध
बिटुलो	अशुद्ध	घरहोइ	घरबाट
गाण	गाड	मेटनु	मेटाउनु
सरग	आकाश	आल	वंश
फाट्या	पुरानो	घमिउणा	घमौरा
ओलानु	सुन्नेको कम हुनु	निदो	निश्चय
खान्	खानि	गाल्दियो	गालि गयो
थाउलो	बेर्ना	छाउ	महिनावारी
उपरघुँणि	उपरखुट्टी	निउत्यारु	निम्तारु
अबुतालि	अपुताली	भर्को	चिन्ता
भाइआ/गइया	गएर आ	बाटैबाट	सिधा बाटो
जरम भरि	जीवनभर	खनि हुनु	खालि हुनु
चिण्को	चट्याड	सपुरो	मसिनो
सर्रि/सरावरि	बराबर	खिस्याइति	निन्दा
छाँटा	छिटो	माँठा	ढिलो
अल्लार/ओलो	भन्कट	कोट	कोट/दरवार
आन्न	ल्याउन	फाट	धोती
नालिस	उजुरी	अड्डा	ऋदालत
मोल	मुल्य	उगाउनु	भिकनु
घोल्नु	रगड्नु	दार	काठ
फिन	फिँज	बउ/ब्बारि	बुहारी
काम्नु	काँप्नु	जरो	ज्वरो
रणु	चिप्लनु	अण्तो	उपदेश/अर्ति
राणु	चलाउनु	दाँउनु	कार्यमा निपूर्ण

			बनाउनु
भ्रेल	जेल	घुँण	सँगै सुत्नु
न	नाइ	घरहोइ	घरबाट
बनबन	बनबन	खोला खोला	खोलाखोला
घणघण	पटकपटक	राम्पोराम्पो	राम्पोराम्पो
रूँदारूँदा	रूँदारूँदा	खाँदाखाँदा	खाँदाखाँदा
घरघर	घरघर	आदाआदा	आधाआधा
सुगाइनुसुगाइनु	फोहरफोहर	छोरिछोरि	छोरीछोरी
तातोतातो	तातोतातो	स्वादिस्वादि	मिठोमिठो
गुल्योगुल्यो	गुलियोगुलियो	भ्रभ्रल्को	भ्रभ्रल्को
सर्सल्लाहा	सर्सल्लाह	मर्मसाला	मर्मसला
भनाभन	भनाभन	आआफनु	आआफ्नो
जजइको	जजसको	कुटाकुट	हानाहान
दौणादौण	दौडादौड	समातासमात्	समातासमात
काटाकाट	काटाकाट	मारामार	मारामार
काटकुट	काटकुट	खोरो/कप्पाल	टाउको
चुफि	शिखा	रुमा	रौँ/कपाल
गिद्दि	गिदी	पन्पुणो	कञ्चट
घोष्णि	टाउकाको पछिल्लो भाग	चाँदो	निधार
नाणो	नाकको प्वाल	डिक्रो	आँखाको नानी
पणेलो	आँखि भौँ	पिउचा	चिप्प्रा
घिच्चट्टो/घाँटि	गर्दन	ठिम्ना	स्तनको टुप्पो
चुचु	स्तन	लादो	पेट
आँदणा	आँन्द्रा	पाखुणा	पाखुरा
नल्याँठो	नलीखुट्टो	पिरणा	पिडुला
मुट्कि	मुठि	विमारि	विरामी
काँसो	खोकी	ब	ब्यथा
कोण	कुष्ट	उदोउवो	भाडापाखाला

ओख्रो	औषधी	मणो	मुर्दा/लाश
कगौलाकाटि रूनु	बिलौना गरेर रूनु	कफ्टिनि	वोक्सिनी
तुइनु	तुहुनु/तपन हुनु	उटिलो	चोटपटकको फोको
कान्याँ	अन्धो	कन्फुटो	बहिरो
बबत्क्या	भकभके	नानु	सानो
मान्तिलो	घमण्डी	फाउण्या	खोरण्डो
तन्याणि	तन्नेरी	बुणो/बड्डो	बुढो
मत्वालो	जनै नलगाएको	जन्वालो	जनै लगाएको
बाँउविर	बाउन्ने	बिराइनु	अपरिचित
अल्सि	अल्छी	चैनि	आलस्य नमान्ने
दासा	दरिद्र	टाकुल्ल्या	कपाल खौरेको
डुण्या/डुणो	अपाङ्ग	बाँठ्या	बाँभी/ थारो
माच्या	अर्काको कुरा खोल्ने	दार्द	गरीब
फारु	टिकाउ	बल्ल्यो	बलियो
बल्यो	जल्यो	भुरो	दुब्लो
मजाच्या	अधवैसे	आपन्त	आफन्त
भान्ज	भान्जा	बाज्या	हजुरबुवा
बरबाज्या	बुढाबाज्या	भाउ	भाइ/बहिनी
भाव	दर	तुल	बाली
पर्ताउलो	बन हेर्ने मानिस	कुलारो	कुलोको पानी हेर्ने
इल्य्यारु	आली बनाउने	भान्या	भरिया
हट्यारु	हाट जाने मान्छे	अदेल्या	अदियाँ
ज्याल्दारि	ज्यालादारी	बउरु	खाना खाएर काम गराउने
अँणो	शिकार	माणु/थान	मन्दिर
बाँदो	भाकल गरेको भेटी	जाउलो	देउताको तिरो
पैकेलो	सिपालु	जँवारा	जमरा
सराद्	श्राद्ध	जुनि	जन्म
नवान्नि	न्वारन	साँइत	यात्रा

रिन	ऋण	पैंचो	सापटी
साज्या	साँझा	निदो	निधो
पञ्च	मध्यस्तकर्ता	भलाभली	सम्भना
डा	दुःख	भइ	डर
डिट्	दृष्टि	रुणो	सुख्वा मौसम/खडेरी
कुइणो	कुहिरो	बाल्दो	बादल
हाउणो	हुस्सु	भणि	भरी
बयालो	हावा	हुरो	हुरी
ठाँणो	बरफ	काचो	तिरो/नपाकेको
खणि	चक	थाइलो	समथल
घाट	नदी	नाउलो	कुवा
याँ	यहाँ	वाँ	वहाँ
निस	नजिक	टाणा	टाढा
माज	माझ	ओणो	वर
पुणो	पर	जाँ	जहाँ
एइथि	यहिँनेर	उबो	उभो
जइतक	जुनबेला	कइलइपन	कहिल्यै पनि
पहरि	भाल्या	थोरो	पाडी
राँगो	पाणो	बोक्या	बोका
बाख्रो	बाख्री	कुतिचल्लो	कुकुरको बच्चा
साप	सर्प	भुस्याकिणा	भुसिल्किरा
जण्फ्या	माकुरो	किरमुलो	कमिलो
पुल्लो	पुतली	मौरो	माहुरी
काँदा	चाका	म्ह	मह
चल्लो	चरो	धिउरो	धमिरो
घुगवाँ	ढुकुर	मोर	मयुर
पाँतिकिट्टो	फिस्टो	घुम्थैलि	गौथली
घोल	गुँड	पोक	प्याँख
सुवा	सुगा	चिमेणो	चमेरो



चाखुणा	च्याखुरा	डाँफ्या	डाँफे
खुणि	पिँजरा	सैनु	सिस्नु
सैना	स्वप्ना	भाण	भाडी
राहादानिवाटो	मूलवाटो	वान्तु	पर्खाल
सुगाणो	करेसाबारी/कान्ला	बाणो	टोल
पणा	घर छाउने पत्थर	खाम	खाँवा
सल्लि पिरल	सल्लाको पात	खोपो	दुलो
ताल्चा	ताला	साँचो	चावी
साँच्चि	साँच्चै	चाको	भय्याङ
रक्षान्	आँगन	धुकाल	धुवाँ
मुसो	मुसो/मोसो	गादि	धामीको आशन
विण्को/ढाक्कन	विको	तओ	तावा
कँहँणि	लोटा	करवा	करुवा
चिम्चा	चम्चा	टाप्क्या	ताप्के
सुप्पो	नाइलो	लोणो	लोहोरो
ओख्लो	सिलौटो	बोदल	बोतल
ठेलौ	बेलना	तराइनु	चक्ला
टाला	लुगा	सुयो	सियो
खुटा	तुना	पोत्या	पोते
जाल	पासो	भुत्या	भाला
वासो	वाँसुलो	जु	जुवा
जेउणो	नाम्लो	अद्दु	अदुवा
हदेलो	बेसार	छारो	धुलो
सेउ	स्याउ	ओखण	ओखर
अधुरानु	पुरानो र नयाँको बीचको	मध्यानिरात	मध्यरात
घाम भुल्का	सूर्य उदाउने वित्तिकै	कैलो	खैरो
मुगुतो	खुकुलो	कँउलो	नरम
बिपिण्डो	उल्टो	सपिण्डो	सुल्टो/सिधा

निस्याइलो	नरमाइलो	प्वाणि	भुटा
करालो	ढल्कएको	तिखो	तिखो
टोटो	खोक्रो	सजि	सजिलो
अढलि	अफ्यालो	सुगा लाग्नु	घृणा लाग्नु
मसँगो	महँगो	सँगो	सस्तो
कुनु	कोण भएको	उगाणो	खुल्ला
उगाण्नु	खोल्नु	देला लाइनु	ढोका बन्द गर्नु
नाप	अलिकति	नापो	नाप
सरि	बराबर	रेणि	रेडियो
घणि	घडी	मुवाइल	मोवाइल
कुर्चि	कुर्सी	तौल्या	तोलिया
पुतिनु	पोदिना	बाउत हाँन्नु	पौडिनु
लोट्नु	लड्नु	लण्नु	भगडा गर्नु
इब्बिनु	उभिनु	छिया	थिए
मौ	परिवार	राया/रायाके	चिन्यौ
राल	च्याल	दव	पिडो
द	दह	सणो	दुम्सी
सैटाल्नु	सारौ	थुचिनु	चुच्चो
जणिङ्लो	गंगटो	गँदिकुला	गडेउला
धिउरो	धमिरो	दान्या	बारुलो/दान गरेर आएको
कँउछो	काउछो	बरणो	बरो
हरणो	हरो	सिउण	सिउडी
भाण	भयाड	अउला	अमला
गोला	नरिवल	सकलि	सकरखण्ड
तणुल	तरूल	हातो	काइयो
पोथिहराइ	रोपाइँको शुभारम्भ	मैभाणो	रोपाइँको अन्त्य
पणिमु	पर्म	पालङ्गो	पालङ्गो
गल्याउँ	दाम्लो	दारु	रक्सि

चाहा	चिया	भैंचालो	भुकम्प
ब्यान्देली	बिहान हुने समय	बेलबुण्या	घाम डुब्न्याबेला
भँकार	भकारी	पान्लो	समथल
भँकार/धउन/दुलो	खाल्डो /प्वाल	साँगु	पुल
ओस	शीत	सँउलो	सँडुलो
वाल्लो	वालुवा	जँगार	जङ्घार
पणेवा	प्रतिपदा	रुणो	खडेरी
किमेणो	कमेरो	बलधारी	बलेसि
दमाउ	दमाहा	कच्छा	कट्टु
साबन	साबुन	स्याइ	मसी
फेरो	घुमाउरो	टुसाउनु	पलाउनु
बाँग्या	बाङ्गो	कुइयाको	कुहिएको
बाँनु	जोत्नु	बाँठो	थारो
चिल्लु	टोक्नु/पोल्लु	बुज्जिने	बुभिने
गइरो	गहिरो	जिन्न्याको	छिपेको
छोल्लु	छिल्लु	चिर्न्याको	फाटेको
चम्प्याको	चाउरिएको	रायाको	चिनेको
तन्न्याणि	तन्नेरी	बेपार	ब्यापार
दौणनु	दौडनु	ओल्लनु	ओर्लनु
तर्किनु	तर्सिनु	सनु	सहनु
मणकनु	मर्कनु /नबोल्ने हुनु	उल्कनु	उक्लनु
उच्चउनु	उचाल्लु	चबाउनु	चपाउनु
उसाउनु	सुन्निनु	खुनु	खुसाउनु
बाँनु	बाँधनु	ओगानु	उग्राउनु
खणाउनु	खौरनु	बेणिनु	बेरिनु
चुचेणु	चुस्नु	बाणु	बढनु
पिन्नु	पिस्नु	छणु	छर्नु
सात	साँग/साथ	सोद्या	सोध
पिण	चोट	लाज	सरम

रामले	रामले	रामबाटि	रामबाट
रामकन	रामलाई	घरहोइ	घरबाट
घरकिलागि	घरको लागि	मेरो हुँदो	मेरोसट्टा
मकि	मलाई	घरधेकि	घरदेखि
रामको	रामको	रामका	रामका
रामकि	रामकी	आप्नु	आफ्नो
विच्छयाँ	विसे / भुले	जार	आफ्नी श्रीमतीसँग विवाह गर्ने मानिस
लच्छन	लक्षण	बैकिनि	महिला
प्यायो	व्यायो	बान्नु	बाध्नु
मुदुणो	औठी	डाँट्	डण्ड
छाँटाइ	छिटो	तर्कनु	तर्सनु
घोट्नु	रगड्नु	बोदल	बोतल

## परिशिष्ट दुई

### परालको आगो

१

चम्याकि जोइ गौथली भिक्कै मुखाल छि । राम्णा मुखले बोल्यापन बाँगाइ कुराहरि निउ खोज्दि छि । दुइचारदिन छाणिकन सदाँइ जोइपोइको भ्रगणा हुँदोछियो ।

एक्वाहा चाम्या हलो जोतिकन घर आउन्याँतक गौथली देलो लाइकन ब्या हेर्न गयाकि रैछ । दिनभरि बाइकन आयाको, भोक लागिकन आपतै आयाको छियो । हलो, जु कान्लामि ठण्याइकन बल्द बान्न लाग्याको छियो, मुथिउदाहोइ गौथली आइ । गौथलीकन धेकि चाम्या रिसले आगो भयाको छियो । भात पकाउनु त काँ गयो तेइतकसम्म चुलाउणो आगोपन बाल्याको छियइन । छाँटछाँटा देलो उगाणिकन गौथली पन्यारापट्टि गइ । चाम्या चुलाउणो आगो सल्काइकन तमाखु हाल्न लाग्यो । मेग आउन्या तकका बाल्दाजसै चाम्या थाण्योँमि बसिकन तमाखु खान लाग्याको छियो । गौथली काखिउणो गण्यो आनिकन आइ । गौथली देलाभित्त पस्न लाग्याकि छि, “राँण् दिनपुरि जन्तिसात आँखा भिम्क्याइकन बसि, अइल कामको धाक् हर्दि” भनिकन एक लात्ति हान्यो । गौथली हल्लिकन भयेउदि लोटि । गण्यो फुटिकन देलामनि पानि छणिछिट्ट भयो । गौथली कप्याना टिपिकन आँगन फाल्न लाग्याकि छि, “मेरा घर बस्ताइ न बस्, जाँ भौँदिछइ भ्ना” भनिकन अँज गौथलीको चुल्हो समाइकन घसाणि आँगन पुगायो । नाप्नाप आप्नु पन गल्लि छियो, त्याहाइले पइला लात्तिले हान्दासम्म गौथली बोल्याकि छिन, जैतक चुल्हाउणो समाइ घसाणि आँगन पुगायो अँथा गौथलीले मुख्छाणि “किणा पण्याका हात, बाआमा राँणाराँणिका आँखा फुटिकि कसाका हात दियो, यसा कङ्गालकि जोइ भइकन बस्नु भन्दा त डुवि मय्यानिको ।” “राँणि आप्नु वा त निकै धनि सुच्याकि होलि । गाउँल्याको हलो नजोत्या छकाल्बाहा खानाकेइ हुदैन, माइतको धाक लाउँदि” । भनिकन अँज अक्को लात्ति हान्यो ।

गौथली डाको छाडिकन रुन लागि । गाउँका सब्वै गाठ्यागुठि राम हेर्न कान्लामि आयाका छिया- “सुगाउनाउ, याँ क्याको राम छ रे हेर्न आया ? भनिकन चाम्याले लौणि लि धपायो । गाठ्यागुठि हाँस्ताइ मुथि दौण्या” । गौथली रूदियइ छि, चाम्या थाण्योमि चकट्टि ओछ्याइकि सइयो ।

२

भोल्लेकालै चाम्या हलोबल्द लिक्न भोकै औल हँट्यो । गौथली बाहा घर आयाकि रैनछ, वल्लापल्ला घरका सात सोद्दा दिउस कपणाका फाट्या बोकिकन माइत हँटि भन्त्याँ कुणा सुन्यो ।

यैतकसम्म भैंसो आँन रयो छ । चाम्यालाइ धेकिकन “हुइक्क” हर्यो । भैंसालाई नेवार हालिकि थोरो छ्वाणि दियो । नाप्पैपछि तुरि लिकन हत्याउन बस्यो । पैला त दुइचार सिर्का हत्यायो , पछि चाम्यालाइ लात्तिले हानिकन बुरूक्क उफण्यो । चाम्या गोबरैदो उत्तानु पण्यो । तुरि तिन हातपर पुग्यो । चाम्याका बण्ड, कच्छा सारा कपडाउणो गोबर लाग्यो । बान्नाम्बो मुट्किभरिको लौणि समाइकन दुइसाँट हान्यो छियो भैंसो गल्याउ चुटालिकि दौणदै कोकल्याका मकैभाणि पस्यो । चाम्याले छ्यो छ्यो हरिकन समाउन खोज्यो, भैंसो भन्या तर्किकन यइधारवाटि उइधार उइधारवाटि यइधार हरिकन दौणन लाग्यो । भखरै गोण्याका मकै सारा सोतर भया । कोकल्याकि आमा आइनका डिलहोइ गाल्दिन लागि “चाम्या काठवान्नाका गणा बाँजाइ रैभान, सुगाउनालाइ हैजाले लिनसकेइन । वेलि जोइ कुटि, आज भैंसौ कुटिकि वर्षदिन को खान्यामाना बिगाडि दियो । कैकाइ नभायाको रिस, काठ बान्नाले निकै तागत धेकायाको होला । पोर्कावर्ष धनबिच्याले लात्तिले हान्दा एकवर्ष थला पण्यो छियो, निकै बल्ल्यो छौँ सुत्तो हो । तागत हुन्यालाइ कुटनुनाइ बल्यो छौँ भन्याले । आप्ति जोइ, किलाउदो बान्नाको गोरु कुटन्यालाइ क्या बल्ल्यो भन्नु ? बेल्लुण्योकि एक्नएकसात बठ्याइ हरिकन गाउँ खल्ल पाड्डो छ ।”

धनवीच्यका घर ब्याको भोज छियो । गाउँभरिका छोर्याँटा जाँण खाइकन भुत् भयाका छिया । कोकल्या जामालाइकन मादल बजाउदै नाचन लाग्याको छियो । अरु छोर्याँटा कोकल्यासात गला मिलाइकन गाउन लाग्याका छिया । त्यइतक कोकल्याकि भाउ आइकन मकैभाणि चाम्याको भैंसो पस्याको कुणो सुनायो ।

कोकल्या जामासातै दौणिकन मकैभाणि पुग्यो । कोकल्याका कपणा धेकिकन भैंसो भन् ठाणो पुछ्छुण लाइकन दौणन लाग्यो । आदा रयाका दुइचार ओटा मकैपन स्वाहा भया । मकै सोतर भयाका धेकिकन कोकल्या आगो भयो । चाम्याका गालामि निक्कै तन्किकन दुइ भ्राप्पण लायो । बिचारो चाम्या केइ बोलेइन । आधा रात भयापछि आपतैआपतले चारपाँच जना लागि कन भैंसो चाणिकन आन्यो ।

३

भोल्लेकाल चाम्या पन्याँरावाटि काँदमनि पानिको गण्यो आँनिकन आउन लाग्याको छियो । मुथिउदाहोइ जुठ्या ठोलिकि जोइ आइ । जुठ्या ठोलिसात चाम्याको निकै मिलाप छियो । जुठ्याकि जोइकन चाम्या बौजु भन्दो छियो । चाम्याकन पानि बोक्याको धेकिकन जुठ्याकि जोइले हाँसिकन भनि -“ओय्....बा लोगन्या मान्छेले पानि बोक्याको कसो नस्वायाको ! ”

“क्या हर्नु बौजु ! राँण माइत बाइगइ, आपुले नबोकि कन को बोकि दिदोहो ?”

“कुट्टन लाग्यापछि आँखाइ धेक्ताइन, बिचारि नभागिकन क्याहरौ ।” “मुखाल रणकि, मुखमुखै लागिद उँथा नकुटिकन क्याहर्नु ?”

“मुखाल्यापन तमिले कुटिकुटिकन भयाकि हो त्यसो भया ।”

“छुबुक्क हौ, पोर दशैका बेला जुठ्या दाइले एकदिन तमिलाइ कहरि कुट्टयो । धँइ त एक आखर पर्खाया छियाकि ।”

“अँ. एकचुटि भन्दा, अइल खुप भलादमि भयाकाछन् पइला ता नकुट्टयाको दिनै हुँदैनछियो । बाहा भोट्यागाउँबाटि जाँण खाइकन आयापछि केइनकेइ निउपाणिकन कुट्टियल्दा

छिया, भन त्यारका दिन त कुणै नहर ! दुइचार दिन नाप वणिकाम हर्योकि आज्काल भन् जिय दुख्तो छ, तर आपुले त यो उमेर भयो, कइलइ मुख फर्कायाको था आछिन ।”

“उँथा क्या कुटिकन मुखल्या भयाकि हो भन्नि छौ त ? तम्ना जसो सुवास भया त पुजाहरि कन राख्नुयाँ छिया ।”

“ज्या भयापन बौकिनिसात नमिलिकन हुँदैन । कति दिनसम्म पानि पन्यारो हरिकनै बस्न्या हौ ? भोलियै लिन भाउ ।”

“आप्यै जानिकन आया घर छँदाइ छ, लिनकन त पोण्या भया भाउला ।”

चाम्याले भुस्याइट् बाइरिमि बन्डि लायाको, अक्को कच्छा कस्याको, मयल टल्क्याको टोपि लायाको, दुइआँखि भौँका माजइदो सिँदुरको टिको लायाको, काँधमि पानिको गाग्रो बोक्याको, जुँगाको रेखि बस्याको, कालो कालो एक छँटको धेकिदो छियो ।”

४

एकदिन छकाल चाम्या थाण्यामि बसिकन सुल्पामनि तमाखु खान लाग्याको छियो । मथिउदाहोइ जुठ्या ढोलि आयो । अघाणि अघाणि छोरो बोकिकन जुठ्या आयाको छियो । पछाणि पछाणि कपणाको नानु कुट्टिरो काखिउणो चेपिकन जोइ आउन लाग्याकि छि । चाम्यालाइ धेकिकन जुठ्याले हाँसिकन भन्यो - “क्या छ कान्सा ?” “ठिकै छ दा”

“जोइ माइत धपाइहेलि अब एकलै मोज हरिकन बस्”

जुठ्याका जोइपोइको खुप पिरम छियो । जुठ्या सदाँइ जोइ लिंकन माजि गाउँ कपणा सिउँन भाँदो छियो । बाटउणा दुइजना आप्नाइ घरगिरिस्ति सुक दुःखका कुणा हर्दाइ भाँदा छिया, वाँ बाटिपन कुणा हर्दाइ फर्कदा छिया । रात पाँणमनि दियो राखिकन जुठ्या विराट पर्वको सिलोक हाल्दो छियो । जोइभन्या जुठो जुलो लिप्तिअइ सिलक सुन्दि छि कैलै जुठ्या बिरामि भयापछि जोइ गाउँघर धामि खोज्नु भाँदि छि । बिष्टसात कपणा सिउन भाँदा कैलै जुठ्या जोइसात ठट्टाहरि खित्खित हाँसिकन घिचिट्टो तान्दो छियो अँथा यसो अरु मान्छेपट्टि हेरिकन आँखा भिम्क्याउदो

छियो । जोइ भन्या -“अँ.....बुण्णिगया अँजपन हाँसो हन्या वानि छुट्याको नाइ !” भनिकन अर्कापट्टि फर्किकन हाँस्ति छि

जुठ्या सफासुग्घर सप्यै हर्दोछियो । छकालै पन्याँरा गइकन हण्धुँदो छियो, हणधुइ सक्यापछि, पन्यारिले कपणा पकाउन्या ठाउँको रखानिको टिको लाइकन-“विजुलिजसो रूप लि अगास उड्नु भयो छट्टाइ त्यस्तै ।” भन्याँ मन्तर पाठहर्दो छियो ।

जुठ्याका घरगिरिस्ति जिवनसात आप्ना जिवनको तुलना हरिकन चाम्या निकै दुखि हुदो छियो । जुठ्याका घर खानपिन हरिकन विराटपर्व पढ्न्यातक आप्ना घररुवावासि हुदो छ । जुठ्याका जोइपोइको त्यसो मायापिरम छ । दुःख सुखका कुणा हरिकन सातै हँट्टा छन् । आप्नि जोइभन्या भगडा हरिकन माइत हन्डिछ । ब्याभयाको यतिका दिन भैगयो कैलै राम्णा मुखले बोल्याको था आछिन । आज, एक भयाको भैँसोपन नजिक भान दिदैन, आपुत माइत गै गै भैँसोपन एकहात्या बनाइ गै । यै भैँसाका लाग्दा गालामि कोकल्याको साँटपण्यो । भिणवाटि घोच्यालि दिँउभन्या साउको डोको, भोलि आइकन साउले वानि दिन्छ । आपुले देलोचुलो नहत्या भोकै बस्नु पड्डो छ । यसो बेकारको जिवन बिताउनु भन्दा खरानि घसि जोगि हुनु जाति । अँज खरानि घसिकन पो क्या हर्नु दश घरका कुकुर नभुकाइ खानै पाइदैन । अँज तेउणै आजभोलि पेला कपणा लायाका मोट्याका जोगि धेक्क्यो भन्या- “वाउसो खन्न नसकिकन भयाको जोगि” भनिकन मान्छे, हँस्याइति हर्दाछन् । बाइरिको बास बिरामि भयापछि एक घुट्को पानि दिन्या मान्छेपन हुँदैन अरुले भन्यापन नभन्यापन आप्यै “नमोनारायण वा” भनिकन गाउँदै हँण्यो हर्दाछन् ठुलुला भोलि बेणिकन गाउँगाउँ हँण्डाछन् यो पन उइ दुनियाँको रापले पोल्याकातक टाणाहोइ टुलुककै हेर्दा नाप्प शितल भया जसो लाग्याको मात्तै हो ।

५

पैला आठदश दिन् त चाम्या गौथलीको नाउँ लियापन हाँनला भन्याजसो हर्दो छियो । पछि पछि भन्या नाप्नाप अँमन मान्न लाग्यो । विचार हर्यो-मुखाल भयापन नाप्नाप काम त हर्दिछि । मन् लागिकन एक भारि घाँस आँन्योभया भैँसो ड्वाम्म अगाउदो छियो । छकालबाहा एकगास खाना पकाइदिदि छि । उ गया पछि तिनचार दिन भात खायाँ हौँ अरु दिन भन्या खालि भुट्याका मकैका भरौदो छौँ । उ हुँदासम्म भैँसो भिक्कै दुद दिदो छियो । आप्यै हत्याउदि छि । उ गयापछि विचुल्ट्याको विचुल्टेइ छ । सबै डाकिकन लइया भन्दाछन् । जुठ्या दा कि जोइपन त्यसै भन्दिछि । आया आउलि न आया नआउलि, एकचुटि सात ल्याउन भानैपण्यो ।



भोल्लखकालै भात्सात् खाइकन चाम्या सौरास भान बट्ट्यो । बगसौदाहोइ पनेलाको बच्छोसुञ्चाल गाणिकन लायो । टोपि मुथिमनि गौथलीले तमाखु राख्याकि रैछ । काँसो लाग्यो, ख्याक्क ख्याक्कपन भयो । चाम्या रिसाइकन फत्फताउन लाग्यो “राँणको ढंग त हेर, मालभइकि क्या हर्नु था पाया पो हुँदो हो । आफ्ना बा बणाजुले कैलै तिख्या टोपि लायाको भया था पाउदि हो बा खादिकको टोपि लाइकन बोल्दयाको गादो पाणिकन हण्डो छ । छोरि क्या था पाउदि हो ? कैलै बाम्नले च्याउ खाइराख्यो ।” एकचुटि फत्फताइकन टोपि तान्तुन हरिकन लायो । बण्डि अर्को छियैइन उइ पुरानु लायो । एक ओण्ण्याँको कुटिरो पिठिउदो एक्कोल्त्या पाणिकन बाँन्यो । हातउणो एक फाट्या छाता लिक्न हँण्यो ।

चाम्या सौरासिका घरतलि चौपतामनि बसिकन पसिना पुछ्न् लाग्याको छियो । गाउँहोइ मुथि बनका धार घाँसको भारि विसैकन गौथली गित गाउँन लागि “उणि भाँउँ त चल्लो हँउन, बसन्त्या मन् छैन ।”

चाम्या रिसले मुर्मुच्यो “घाँस खान नपाइकन भैंसाको लादो गाउन्याका सारङ्गिसो भयाको छ, राँण् याँ बसिकन बन रन्काउदि छ ।”

एकैचुटि चौपतामनि गल्याइ मारिकन चाम्या सद्दाले उकालो लाग्यो । चिलाउन्याका रूखथिनि पुग्यापछि चाम्याका गोणा नाप गरुका भया । सासुसौरा केइ भन्त्याँ हुन्के भनि भइ मान्याको छियो । सजले आइन्थि पुग्यो । सासु रक्षानथि बसिकन टाप्क्या धुन लाग्याकि छिँ । सौरा थाण्यामि बसिकन तमाखु खान लाग्याका छिया । सासुलाइ धेकिक्कन चाम्याले हात जोणिकन ढोग दियो । सासुले पन जुठाइ हातले ढोग फर्काइ । चाम्या थाण्यामनि बस्यो ।

सौरा हुक्काँ नलि चाम्याका हात दिक्कन ढोग दिन निउण्याको छियो, चाम्याले गोणा एक्काइथि ह्यो ।

नाप्यैपछि घाँसको भारि ल्याइकन गौथली पुगि । पनेलाको चोलो, छिटको धोति, धोति बाइरिमि पाणो बान्याकि, हातउणा बाला, घाँटिउणो चाप्कि, डल्डलाउँदो छाति भयाकि, चण्डिमा ठुलो टिको लायाकि, टाउकामि गुराँउसि फुल लायाकि, नाप्नाप कल्सरि, खुप्यै राम्णि धेकिदि छि । गौथलीको रुपाउस्या मुख धेकिक्कन चाम्या खुसि भयो । घरमा साँच्चि गृहलक्षिमले खुट्टो हाल्याजसो ।

बेल्वुण्यापछि, गौथली आइकन चाम्याका गोणाउदि पणि । चाम्या खुसि भयो । आज् उनले भित्रैबाटै गौथलीलाइ समाइकन हज्जारचुटि माम् खाँउ भन्याजसो लाग्यो । समाउनाकि हात लम्कायाको छियो, गौथलीले हात पुणो हरिकन घरभित्त पसि ।

भात्सात् खायापछि, चाम्याकन थाण्यामि ओछ्यान लाइदियो । चाम्या आछ्यानमनि सैच्यो तर उइका आँखाउणो निदको सको आएइन । उ मात्तै गौथली आउलिकि भनिकन बाटो हेरिरयाको छियो । सवुले खाना खायो । पाँदभागो हयो । नाप्यैपछि, कनले देलोलाइकन मुण्यालु हाल्यो । चाम्या भयास्स भयो ।

चाम्याका मनउदा कुणा खेलन लाग्या । ओहो ! त्यैदिन विचारि गौथलीकन क्यान कुट्याँ हौं ? बैकिनि मान्छे, ब्या हेर्नु भन्यापछि, हरूक्कै हुनिछन् । उइकापन उम्रदो उमेर, एकचुटि ब्या हेर्न गै त । एकचुटि यसो गाउँघर राम हेर्न गयाको पन सै नसकन्याँले क्या ब्या हेर्नु ? भात पकाउन नाप्यै अबेला हयो भनि जोइ कुटनुभन्दा लाजको मर्नु अरू क्या होला ? नाप मुखाल्या भयाकिपन कुटिकनै हो । घर गयापछि, कैलै कुटन्याँ नाँइ । जुठ्या दाइका भन्दा वणि माया हरिकन राख्याँइन भन्यापछि, भन्नु ।

मनउदा कुणा उत्तिकाइ खेलिरयाका छिया, तलिब्बाहोइ उपायाँले त्यत्ति खायो । छकालै देलो उगाण्याको आवाज आयो । गौथली आइके भनिकन चाम्याले ठाण्ठाणा कान लायो । पछि, हेर्दा त सौरो बड्डो पो रयोछ । सौरो देला उगाडिकन सुँगाणा मुत्न गयो चाम्यालाइ रात्पुरि निन् लाग्यैन ।

६

गोरु खुन्यातक् भयाको छियो । सौरो बेणमि बसिकन तमाखु खान लाग्याको छियो । सासु भन्या थाण्यामि बसिकन मकै कोट्याउन लाग्याकि छि । गौथली भित्त ओटालाउणो पाँदभागो हर्दिछि । चाम्याले नाप लाज मान्याजसो हरिकन सौराकि भन्यो “खेति सिउकन्याँ तक् छ सौरा ज्यू ! छोरि सात लाइदिनु पण्यो ।”

सौराले एकचुटि काँसिकन नलि गालामि ठण्याइकन भन्यो “हुदाँ त हो ज्वाइँ, गरिपसरिप भनिकन भिक्कै किसिमका नाउँ राख्या भन्यो । गरिप भयापन आजसम्म कइकाइ घर माग्न म गयाको नाइ, खुट्टो धुइकन मैले दियाको तमिलाइ हो, आप्नि जोइलाइ फुस्क्याइकन लौभाउ कनैले छेक्याको नाइँ ।”

चाम्याले अँदारो मुख लायो । गौथली नाप्पपछि पाँदभाणो हरिकन डोको जेउणो समाइकन बन भान लाग्याकि छि, चाम्याले पाखुणा समाइकन भन्यो “डोको जेउणो समाइकन काँ भाँदि भै ? घर बाइभाँउ हँट् ।

“घर त मच्यापन भाँदैन । ”

“घर न गइकन काँ भान्याहोइ त ?”

“एक ज्यानको क्या चिन्ता, जाँ सुर लाग्यो त्याँइ भाँउला । जोग्याँनि हौला हँटौला ।”

“तेरा भैसाकन घाँस को काटि दिन्या हो, तँ जोग्याँनि भया ?”

“आप्ला भैसाकन घाँस आपुवइ काट्नु । ”

“भिकक नबोल् हँट् सरासर । ”

“अँज घर लिइकन कुटुला सुच्याको छ कि ?”

“अब तँकन कुट्या त पोण्या माधन्याँ भयाँ ।”

“भै गयो अब ।”

नाप्पपछि कपणा लाइकन सिगारपटारहरि गौथली बाइरि निक्लि । सासु वुणिले एक नानु फाँकोरे एक ठेकि दइ आनिकन अगाणिथिनि राखिदि । पोको काखिउणो चेपिकन गौथली अगाणि लागि चाम्या हातइदो दइको ठेको समाइकन पछाणि लाग्यो । बाटौणा चाम्या रे गौथली कुणा हर्न लाग्या “आज्काल भैसो कति दुद दिदो छ ?”

“छकालबाहा हरि चार माना ।”

गौथलीले चाम्यापट्टि फर्किकन ओठ बँग्याइ । बेलबुणन लाग्याको छियो । गोठाला गाइगोरु अगाणि लाइकन छारो उणाँउदाइ सद्दाले उकालो काट्नु लाग्याका छिया । चाम्या गौथलीलाइ त्याइकन पन्यारा पुग्न लाग्याको छियो । मुथिउदाहोइ डोकाउँदो घणो हालिकन जुठ्याकि जोइ आउन लाग्याकि रैछ । चाम्याकि धेकिकन जुठ्याकि जोइयले लामु चिब्यो गाणि हाँसिकन भन्यो “ओ...हो चखेवा जोणिका जन, अगाणि अगाणि ब्याउलि पछाणि पछाणि ब्याउला कति राम्पो स्वायाको ।”

गौथलीले मुसुक्क हाँसिकन भनि “भइगयो नहाँस दिदि, अँज कैदिन भ्रगणा पणन्याँ हो । ”

“अँ, चाटाचाट हर्न पन त बार लाग्दैन रयोछ, जोइपोइको भ्रगणा परालको आगो ।”

मूल लेखक : गुरुप्रसाद मैनाली

अनुवादक : हर्क खडायत, बाजुरा



## लोबि बड्डाबड्डको कथा

एक देश छियो, त्याँ दुइ बड्डाबड्ड वस्ता छिया । तिनका एकपन छोराछोरि छियाइन । एक दिनको कुणो हो तिँ दुबै बड्डाबड्डकन मासको बटुक हालिकन खान्याँ मन लाग्यो छ । अँथा बड्डले “ओ बड्डाउ बटुक खान्या मन छियो रा, क्या हर्नु धेग्या हाम्बा घर मास तेल केइपन आछिन, बटुक कहरि हालि खानु हो त ?” भनि छ । अँथा बड्डाले भन्यो“बड्ड तँ गाउँ गैकन मास मागिकन आनु, म पन काँइबाटि तिल् मागिकन कोल पेलाउँदो भयाँ अँथा बटुक हालिकन खाँउलि ।”

दुबै बड्डाबड्डको ठकान भयापछि बड्ड मास माग्न गइ । बड्डो तिल खोज्न गयो । दुबैले मास तिल आनिकन आया । तिल आनिकन कोल पेलि तेल बनायो छ । मासपन पिनिकन आन्यो छ । अँथा बाहा बटुक हाल लाग्या छन् । कैतकै बड्डो हाल्दो बड्ड खाँदि रैछ, कइ तकै बड्ड हाल्दि बड्डो खाँदो रयोछ । बटुक हालिकन खाँदाखाँदा भिक्कै रात बाइगयो छ । दुबैकन निदपन लाग्यो छ । अब सैरनु पण्यो भन्याँ ठकान दुइ बड्डाबड्डको भयो छ । खाँदाखादा तिन बटुक उब्ज्याछन् । ति तिन बटुक भोल्छकाल जो छाँटा उठला उनले एक खाला माठा उठ्याले दुइखाला भन्याँ ठकान हरिकन दुबै बड्डाबड्ड सैज्याछन् ।

पछिल्ला छकाल उज्यालो भयो छ । गाउँघरका सबै मान्छे उठ्याछन्, अग्नि खाइकन काम हर्न भान्यातक् भयो छ । तिँ दुबै बड्डाबड्ड निदहोइ उठिकन कोइपन बाइरि निकलदाइन । गाउँका मान्छेलाइ अच्चम लाग्यो छ । यिँ क्यान उठ्याइन ? कि त मज्या? अब हेर्नु पण्यो भनिकन तिनचार जना गाउँल्या आइकन घरभित्त पस्याछन् । दुबै बड्डाबड्डलाइ गाउँल्याले लामा पण्याका धेक्यो । वणापुणा फर्कायो, स्याँसुँ केइपन हर्दाइन । गाउँल्याले दुबै बड्डाबड्ड मज्या भन्याँ सुच्यो छ । काठबाँस आनिकन मलामको सामान बट्याइ घाट लिइकन सबै गाउँल्या मलाम गया । तिँ बड्डाबड्डकन त्यो पैला उठलारे म पछि उठिकन दुइ बटुक खाँउला भन्याँ ठुलो रहण छियो । त्यै सुचिकन घाट पुज्याउँदा सम्म पन तिँ दुइ बड्डाबड्ड कोइ उठ्याइन ।

गाउँल्याले दुबैलाइ घाँट पुगायो अँथा दुइ जनाकन मणो कुन्याँ राखिकन अरू सबै मणो पोल्नाकन दररा आन्न बन गया । तेइतकै बड्डो जुणुक्क उठिकन “ए बड्डि अब त उठि भा वरु म एकै खाँउला तँ दुइ खाल्लि बिचारि । अँजपन न उठ्या त यिँ हामिकन पोलिहेल्दा भया” भन्यो । बड्डाका कुणा सुनिकन बड्डपन जुणुक्क उठि । दुबै बड्डाबड्ड उठ्याका धेक्यापछि मणो कुर्न बस्याका मान्छेले भइ मानिकन फालाहाल्यो ।

ति दुवै बड्डाबडिडपन सरासर घर गयाछन् , दुबैमिलिकन एकैरे आधा बराबर हरिकन बटुक  
बाँणि खायो छ । उवाँ मलामिपन अच्चम पण्याछन् ।

सुन्यालाइ सुनको माला भन्याँलाइ फुलको माला यो कथा वैकुण्ठ भाला भन्याँतक सरासर  
आउला -----।

संकलक : शोधार्थी स्वयम्

## दोहरी डेउडा

- केटा- बाउलि जोणौँ जौका पात, खेलजोणौँ खेलजौणौँ ।  
पछाणि टेलिफोन जोणौँ, अगाणि रेल जोणौँ ॥
- केटी- तिल हालि तिर्खुलो हालि, पेल्ला पेल्लै भयाँ ।  
भिट भयाको रिट्ठ्याँ ठिया, खेल्दाखेल्दै भयाँ ॥
- केटा- चौबन्दि फरिया लगाइ, निकै गम्क्याकि छौ ।  
बाच्चलि घर काँ हो तम्रो, सारै चम्क्याकि छौ ॥
- केटी- आउन्त्या भान्या ढोक दिदा छन् पिपलु बोटकि ।  
साइको खबर सुनाइहेल्या म बार्जुकोटकि ॥
- केटा- राजा गयो कुसुमकि, रानि गइ गेरूकि ।  
रुपाउस्या पदमका फुल फर्केर हेरुकि ॥
- केटी- बाटो लाग्यो उकालिको, खाउ भन्या पानि नाइँ ।  
फर्कि नहेर क्या भनौलाँ, नाइ भन्या वानि नाइँ ॥
- केटा- कैकन खानाकि होला लगायाको खेति ।  
मैनाका बोलिको तिर्खा क्या लागदो हो एति ॥
- केटी- रानीबन गोत्थि भानु ,बछलि गाइहुनु ।  
मै जसि मायालु हुनु तँ जसो साइ हुनु ॥
- केटा- गँउ कोदया सुकाउना कन, हाल्याका दरिमा ।  
यसो फुल कबैन धेक्या, दुनियाँ भरिमा ॥
- केटी- फुल फुलि फल लागि भाँदो भानु त लेकै हो ।  
बालो ज्यु धेकि त पन, माया जाल एकै हो । ।
- केटा- दिन भरि सालिमुकाटि हातभरि गाजो ।  
ब्यु पाइनकि बल्द पाइन सेरो त्यसै बाँजो ॥
- केटी- रल्को सुइको फल्को धागो तकिया बखत ।  
ब्यु छदाँइ व्यर्नाटो छँदाइ रोपुला बखत ॥
- केटा- सेरिखेत गौचरि होला, बणेला बाणिहेल् ।  
कि बखत खेति लाइहेल कि मलाइ छाणिहेल ॥
- केटी- घुम्दा छन् देविका थान, धजा फिरिफिरि ।  
सेरि खेत कमाउन सक्याँ छकि सामागिरी ॥

केटा- गोठालो खाँदै न भन्दो खा भनि मदियाँ ।  
तेरो राजि हुन्छ भन्या कमाउला अदियाँ ॥

केटी- डालि बस्या मै बसुला, गै जा सुवा गै जा ।  
म पन निभर्कि हौंला, बन्दकिमा लैभा ॥

संकलक : हर्क खडायत,  
कुल्देवमाण्डौ-२, बाजुरा

२०६८ पुष ३ गते बाजुरा समुह



## मुक्तिको सारङ्गी बज्दैन

हामिले जति लण्यापन, दुखिको भलो हुन्याँ छैन ।  
हामिले जति रगत बगायापन, गरिबको खलो हुन्याँ छैन ॥  
बा, लणाइमा नभा,  
चल्ला, शत्रुको गोलि नखा,  
यहाँ मुक्तिको सारङ्गी बज्दैन ।  
गाउँघर, जन्ताका लागि भनि लणाइको उर्दि आउदो छियो ।  
अधिकारका लागि भनि खोक्रो विगुल फुकिदो छियो ।  
तर,  
लणाँइ सबै कुर्सि पुग्न्याँ भण्याइ भया ।  
अधिकार सबै केइ न फल्या गण्यान् भया ।  
त्याहाइले छोरा,  
लणाइमा नभा भन्याको हो ।  
शत्रुको गोलि नखा भन्याको हो ।  
यहाँ मुक्तिको सारङ्गी बज्दैन ।  
युद्धमा,  
नाबालक चल्लाचल्लि लण्याकाइ हुन् ।  
सुत्कारि दिदि बैनिले लौणि समयाकाइ हुन् ।  
बुणि जियाले खाना खायाकाइ हुन् ।  
तन्याणि छोराके बन्दुक चलायाकाइ हुन् ।  
चल्ला, अँजै आप्ना जसो भयइन ।  
त्याहाइले छोरा  
लणाइमा भानु हुँदैन भन्याको हो ।  
शत्रुको गोलि खानुहुँदैन भन्याको हो ।  
यहाँ मुक्तिको सारङ्गी बज्दैन ।  
छोरा ,  
जनताका लागि भनि उठायाको बन्दुक,  
जनताको भयइन ।  
मुक्तिका लागि भनि रेट्याको सारङ्गी, अभुपन बज्दैन ।  
२०६७ वैशाख १५

रचना : हर्क खडायत,

कुल्देवमाण्डौ-२, बाजुरा